

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

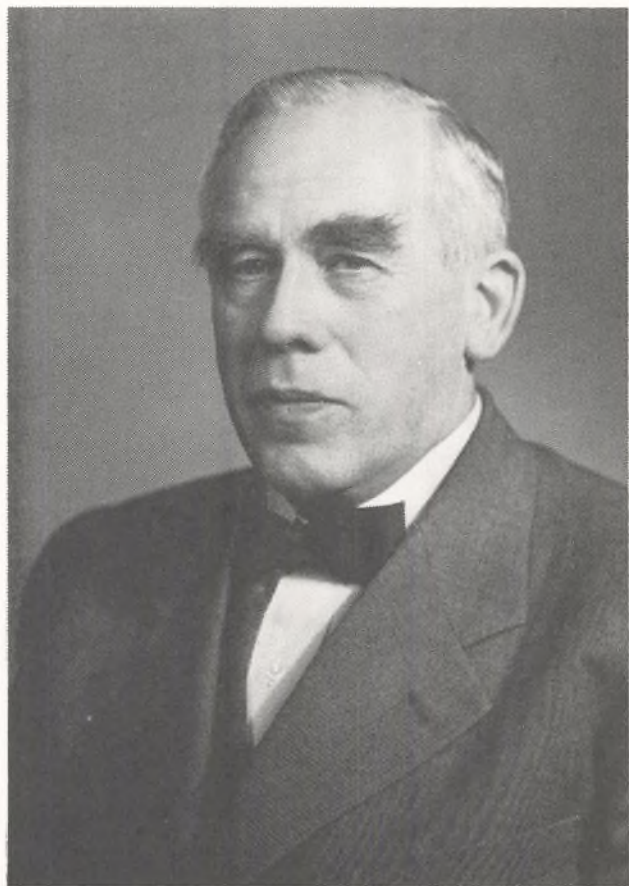
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

K. MØLLER

Sælsomt
slynges de
tråde

Sælsomt slynges de tråde

K. MØLLER

Sælsomt slynges de tråde

Minder fra et langt liv

POUL KRISTENSEN · HERNING

Trykt og udgivet hos Poul Kristensen, Herning 1974

2. oplag 1975

ISBN 87 7468 01 96

Indhold

Forord	9
Barndom og ungdom til 1914	11
Min slægt 11	
Min egentlige barndoms kongerige 14	
Hjemmet 16	
Vinteraften i hjemmet 17	
Gæster i hjemmet 18	
Hjemmets hverdag og økonomi 19	
Fætre tjente i to hære 21	
Hjemmet, en fæstning 22	
Hvordan var den tyske skole? 23	
Undervisningsmetoder 29	
Var børn artige dengang? 30	
Den nationale kamp som den mærkedes i mit hjem 32	
Grænsen mærkedes på mange måder 37	
Nationalitetskampens høvdinge og pressen 38	
Minder fra et fængselsophold (H. P. Hanssen) 39	
Jordkampen 47	
Kirke og kristendom 48	
Indre Mission og det nationale 55	
Det blødende sår 56	
Den nationale stilling op under 1914 58	
Krigen 1914-1918	60
Nordslesvig ved krigsudbruddet 62	
Mine soldaterår under krigen 64	
Indkaldes som tysk soldat 65	
Til fronten 69	
På lazaret 74	
Det blev juleaften 75	
Muldvarp 76	
Med lazarettog til Tyskland 78	

Mit indtog i Essen	78
Til Lübeck	80
Hvad skete der under krigen ved grænsen?	82
Hvordan fik man orlov?	84
Tilbage til fronten	86
Breve fra og til hjemmet	90
Anvendelse af gas	93
Hornist – ordonnans	93
Heste ved fronten	94
Min sidste tur til fronten	95
Det sidste krigsår	98
Hvordan blev sønderjyder behandlet i den tyske hær?	99
Afstemning og genforening i sigte	100
Et hjem, der mistede 2 sønner	101
Op under jul 1918	103
Folkeafstemning, genforening med Danmark	104
Hverdage og arbejdsdage	104
Overgangsvanskeligheder	106
Folkeafstemning i 1. zone 10. februar 1920	108
Afstemningsdagen	108
Afstemning i 2. zone 14. marts 1920	110
Genforening – kongens ridt over grænsen	111
Tiden, der fulgte	113
Min uddannelse gøres færdig	116
Landbrugslærer og konsulent i Haslev	118
Familieliv	119
Biler med »sind«	123
Skolebyen Haslev	125
Haslev omegn	127
Studere »biologisk dynamisk landbrug« – og Hitler – i Tyskland	130
Bag Hitler-kulisser	133
1938 fik Haslev-tiden ende	134
24 år på Hammerum Landbrugs- og Husholdningsskole	136
Hvad skete der i Hammerum, inden vi kom dertil?	136
Hvad vidste man i Hammerum om os?	138
Hør på landbruget	139
Jydernes tur til Haslev	140
Den første tid i Hammerum	143
Åbningsmødet på skolen 4. november 1938	144

Så trak vi i skolearbejdstøjet	151
Traditioner skabes	154
Lov, orden og dagligt liv	157
Skolens udvikling	161
Hvad skal der til, for at en skole kan gå godt?	162
En skolemor	163
Skolemor i 24 år	164
Skolens fester	166
Skolen som vært	168
Da Hammerum Husholdningsskole havde verdensformat	169
Krigen 1939-45	174
Tiden, der fulgte	176
Selvbudne gæster	177
Danmarks første vagtværn	182
Skolen ved krigens slutning	183
Landbrug	185
Udadgående arbejde	187
Flyttedag	190

Hammerum – Japan 192

Tre måneder i U.S.A.	195
Et nyt og fremmed livsafsnit begyndte	196
Japan – land, folk og klima	198
Træk fra Japans historie og hverdag	202
Hvordan kunne Japan rejse sig så hurtigt?	205
Landbrug og landbrugsskole på Shin Rei San	207
Hvor er landenes skikke forskellige	214
Naboer og besøgende	215
Religion i Japan	216
Buddhisme	219
Afslutning om Japan og hjemrejse	223

Hjemme igen 225

Familien	226
Nu sidder jeg i parkettet	228

Forord

At man selv synes, man har haft et interessant og spændende liv, er ikke nogen garanti for, at andre mener det samme – og gider læse derom. Med betænkelighed gik jeg i gang med at skrive denne bog efter mange opfordringer fra gamle elever og andre.

Jeg har bladet i minderne fra barndom og ungdom i Sønderjylland og fra verdenskrigen 1914-18. Folkeafstemningen og genforeningen med Danmark har for mig været noget meget stort. Min manddomsgerning faldt med 17 år i Haslev og 24 i Hammerum. Jeg skriver i bogen meget tit »vi«. I næsten 50 år fik min hustru og jeg lov at følges ad – også 2 år som pensionister til en opgave i Japan.

For barndommens vedkommende giver jeg den historiske baggrund for de strømninger, jeg mindes fra mit hjem. Fra krigsårene har jeg kunnet støtte mig til opbevarede breve. Fra manddomsårene foreligger der forskellige kilder til støtte, årsskrifter m.m.

Minderne fra livsafsnittene er plukket, som de trængte sig på. De er fortalt i den stil, jeg nok efterhånden er »stivnet« i – af og til med sætninger, der ikke er sætninger. Jeg ved det, men lod det stå.

Der kan være fejl i en bog, hvor meget bygges på hukommelsen, men selv om der er, tror jeg ikke, det kan påvirke linien i min fremstilling.

Og så er det hele naturligvis fortalt under den synsvinkel, som mit livssyn både giver og begrænser.

Læsere, der måtte have interesse for at læse om frontlivet 1914-18, kan finde mangfoldige skildringer i de årbøger, D.S.K. (Danske Sønderjydske Krigsdeltagere) har udgivet 1941-1971. Iblandt er der me-

get interessante og spændende ting. Uhyre kvik og morsom er »Lunets sønner«, skrevet af protokolsekretær i Folketinget, Svend Thorsen, dels om den nationale kamps komiske sider og om Lorens Filskov fra Møgeltønder, der er kaldt Tysklands dyreste soldat under første verdenskrig. Nævnte ting er ikke her anvendt som kildemateriale.

Jeg takker mine to døtre, Andrea Margrethe Ilkjær og Estrid Toftdahl Andersen, samt landbrugslærer Søren Knudsen, Hammerum, for gennemlæsning af manuskriptet. Det var værdifuldt for mig og har gavnnet bogen. Tak også til bankprokurist Kaj Rosgaard, Herning, for korrekturlæsning.

En særlig tak til bogtrykkeriet og specielt rettet til faktor Albert Brogaard Hansen for enestående og aldrig svigtende omhu!

Tak til fhv. forstander Helge Drewsen, der har stillet det smukke omslagsbillede til rådighed.

Hammerum, oktober 1974.

K. MØLLER

Forord til anden udgave

Nogle småfejl er rettet. Et nyt kort afsnit er sat ind side 99. Der er foretaget enkelte sproglige rettelser og nogle få tilføjelser.

Med første udgave i hånden mærker jeg flere steder »jeg-formen« oftere, end jeg er glad ved. Det beder jeg læsere undskylde.

Januar 1975.

K. MØLLER

Barndom og ungdom til 1914

Min slægt

Nis Nielsen Møller, født i Skovrup, Tyrstrup sogn, Haderslev amt, 19. januar 1860, var min far. Hans far stammede fra Varde-kanten. Slægten var gårdmænd og kan følges tilbage til 1665. Oprindeligt var familienavnet Rottbøl (vel nok efter et landsbynavn), men dette navn gik tabt i den gren, farfar tilhørte. De hed Christensen. Der har kun i fars barndom været forbindelse med den vestjydske slægt.

Fars mor, Lisbeth, var en gårdmandsdatter fra Skovrup, datter af Nis Jensen (Møller). Hans mor stammede fra Kjær Mølle og prægede livet på gården i Skovrup så meget, at folk sagde – »omme hos møllere«. Det blev til navnet Møller for far og hans to søstre – i en tid, hvor man i Sønderjylland stræbte efter at komme bort fra »sen«-navnene. Det har jeg tit været ked af som tysk soldat, fordi det ikke så let kunne høres, at jeg var dansker. En »møller« er på tysk »Müller«, men Möller er heller ikke et sjældent familienavn i Tyskland.

Farfar døde 1864, da far var 4 år gammel. Fars forældre havde et lille landbrug på 2 ha. Min farmor, Lisbeth, syede for folk hjemme, men kom meget ud på de 8 sognes gårde, hvor hun var højt skattet – og hvis damer holdt af »at føre sig«. Hun blev hentet og bragt med gårdenes stadsvogne. Jeg husker hende som en gammel, elskelig og klog farmor. Hun døde 1902 – 77 år gammel.

Skovrup hørte før 1864 til Taps sogn, der blev ved Danmark. De Skovrup-børn fik alligevel deres skolegang i Taps sogn adskillige år. Far gik til skole i Taps undtagen den sidste tid før konfirmationen, da han kom i tysk skole. Hans tysk var yderst begrænset. En lærer fattede godhed for ham og underviste ham privat for at hjælpe ham til at blive lærer. Det havde hjemmet ikke råd til. Han blev landmand.

Far har fortalt, at der var lovet ham kautionshjælp til køb af en lille gård. Men løftet blev ikke opfyldt, og en drøm sank i grus. Nu

antager jeg, at det var den hårde landbrugskrise sidst i forrige århundrede, der måske hindrede løftegiveren i at stå ved sit ord.

Da far giftede sig d. 13. november 1885, overtog han det lille landbrug, hans moder sad med, mod at forsørge hende, når hun ikke mere kunne tjene det fornødne selv – og give hende bolig i den ene ende af et ret langt hus. Desuden skulle han sørge for hendes bror, der ikke kunne klare sig selv.

Fars to søstre udvandrede med familie til U.S.A. Jeg har truffet fætter og kusiner 1965 på vor vej gennem U.S.A. til Japan og har endnu forbindelse med 3. generation.

Min mor var født på en lille landejendom i Høkkelbjerg 3. oktober 1854. Hun kunne fortælle om 1864. Kunne slet ikke tale tysk eller forstå det. Hendes slægt hører i over 200 år til i de otte sogne plus Frørup og Stepping. Det var gårdmænd, parcellister, enkelte håndværkere og indsiddere.

Da mine forældre blev gift, overtog mor det meste arbejde med landbruget, og helt med husdyrene, et par køer, et par grise og en flok høns. Hun kærnedede smør, der helt til 1900 blev solgt til private i Christiansfeld tillige med æg. Alt blev plejet og passet, og huset var skinnende rent. Derfra har jeg mine første barndoms minder.

Far gik på arbejde på en nabogård som daglejer, var om vinteren »tøndetærsker«, d.v.s. tærskede med plejl i akkord. Han tålte ikke godt støvet og havde det ikke let. Fortjenesten var lille og hjemmets kår små. Der var ikke økonomisk nød i hjemmet, men penge måtte omgås særdeles forsigtigt. Det lille landbrug var en stor hjælp. Når vi slagtede, blev der bragt slagtemad til nogle, der havde det værre.

I hjemmet kom der fire børn, hvoraf jeg var den yngste. De to ældste var drenge. »Mette« var nr. 3. Hun døde af difteritis. Da jeg kom til verden, var jeg sikkert en »fejltagelse«. Jeg skulle have erstattet »lille Mette«, været en pige. Jeg mindes, hvordan mor og far blev milde i røsten og lange i blikket, når de talte om »lille Mette« – hvor yndig hun var, når hun blev badet, og hvor hjælpeløs – men så kærlig, da difteri'en hærgede hende.

Men det skortede trods »Mettesavnet« absolut ikke på kærlighed. Mor var altid så god – helt til hun som 85-årig døde, og far var min kæreste legekammerat som lille med »ride, ride ranke, sko en hest, hvem kan bedst« o.s.v.

Mor

Far

Fra jeg kunne tumle af sted, tulrede jeg den korte vej over til gården, hvor far arbejdede. Bonden på den gård var en stor børneven, og de havde ingen børn. Han satte sig på hug, bredte armene ud og sagde: »Kom så hen og hold å mæ«, og så »knuste« vi hinanden. Læssede han gødning, hjalp jeg med min lille greb – troede jeg da. Han tog hyppig en skrå. Så fik jeg én med, d.v.s. et lille stykke lakrids. Jeg kan endnu høre ham sige: »No ka' vi igen«. Og jeg fik rigtig dagløn, nogle få kobbermønter. Mit første barndomshjem står i min erindring pletfrit, smukt, rigt – selv om det var fattigt. For mine forældre var de 15 år i Skovrup hårde, men det kuede dem ikke. Far havde mange småbestillinger, som han gjorde folk en tjeneste med. Han kastrerede folks smågrise – med en kniv der var så skarp, så skarp, som jeg godt vidste, hvor lå, men aldrig drømte om at røre.

Der var dengang ældre mennesker i den lille by, der faktisk ikke kunne skrive – i hvert fald ikke sætte et fornuftigt brev sammen. Dem »skrev« far for. »Han va' så godt læ'e«, sagde én af dem til mig en del år senere. Der var nu Mads drængraver, en slider af første skuffe – desværre med alvorlige drankerperioder nu og da. Han havde en søn, der var søkaptajn og sejlede vandet tyndt ved Kina-kysterne.

Når han kom hjem på orlov og boede i Frederikshøj kro, stod der store gilder, der var »meget våde«. Skønt far var »skriver«, nægtede han at være med. Det hang nok sammen med visse oplevelser.

»Oplevelsen« var en dybtgående kristen vækkelse, der greb den lille by Skovrup, vel nok som udløber fra landsbyens gamle sogn Taps. Det var Indre Missions forkyndelse, der kom til at sætte dybe spor. Vækkelsen forandrede hverdagen og tilværelsen i landsbyen. De, der havde hest og vogn, tog naboen med til møde eller kirke. Man kom sammen i hjemmene i et nyt, åndeligt fællesskab. De sociale skel trådte i baggrunden.

Det, jeg skriver om vækkelsen, er mig fortalt – især da jeg som voksen frittede mor derom.

Min egentlige barndoms kongerige

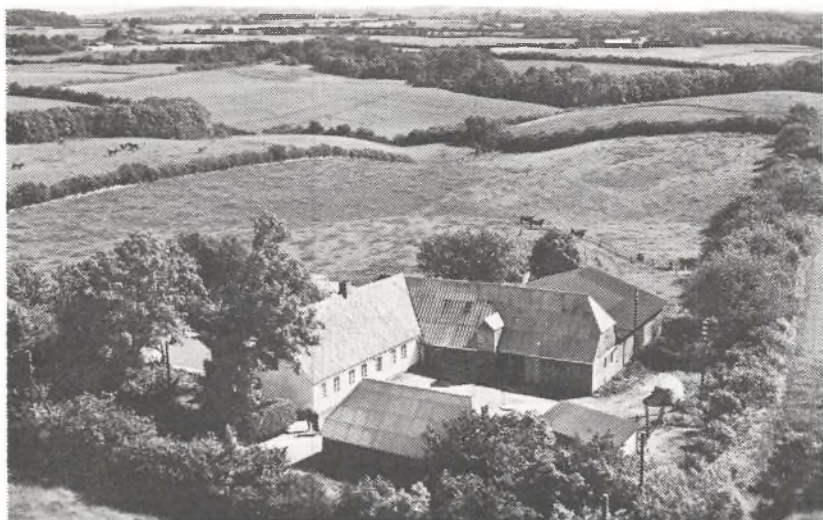
Foråret 1900 overtog mine forældre mors fødehjem i Høkkelbjerg. Ejendommen var på 9 ha og blev købt til en rimelig pris af min mors bror, der ikke var rask. Men! Der fulgte en del forpligtelser med:

Min mors forældre skulle have deres ophold på ejendommen. Når de døde, havde min mors bror, der var ugift, samme ret. Fars mor levede endnu og fulgte med til det ny hjem. I dag ville nok de fleste betakke sig for at gå ind til sådanne forhold. Imidlertid døde alle 4 i løbet af få år, og jeg kan ikke mindes, de blev opfattet som en belastning. Min mor sagde »I« til sine forældre.

Bygningerne var hovedsagelig bindingsværk. Sengene var lukkede alkover. Der blev bygget og standet og skabt gode produktionsforhold efter datiden. Økonomien blev forbedret ved et par år senere at erhverve 3 ha, så ejendommen blev på 12 ha, og der byggedes en gang til. Her levede jeg den barndomstid, jeg ret husker.

Hjemmet lå midt i en herlig natur. På kortet hed ejendommen »Dalsbjerg«, og det kan nok være, der var dal og bjerg, de herligste kælkebakker, hvor der i barndomserindringen altid var sne om vinteren. Alle marker var omgivet af levende hegn med nødder, brombær og slåen.

Vi havde også en »gru«, d.v.s. en dyb kløft, en bæk havde gravet. Den var begyndelsen til Kjærmølle å. Kløftens sider var stejle, bevokset med træer. Den slags »gruer« er der flere af; vores går vest-øst, de

Luftfoto af hjem og omgivelser

fleste syd-nord. I Vejstrupskov fandt man i 1972 et meget gammelt jordlag, som en bæk næsten havde frilagt, og hvori der var plumpt forarbejdede flintesten, formet af mennesker, der levede for over 200000 år siden. To brødre, gårdejerne Boysen i Høkkelbjerg, der er særdeles ferne amatørarkæologer, fandt omtalte sten i den bæk, alle »gruer« giver et bidrag til. De formåede Haderslev Museum til at se på forholdene, og udgravningen blev overladt selve »Moesgård« ved Aarhus. Da jeg opsøgte stedet, var det interessant, at vort barnebarn og en kammerat, begge arkæologistuderende på afgangsholdet, gravede. Samme lag vil findes overalt. Mit hjem lå altså på gammel, ærværdig jord.

Men tilbage fra den fjerne fortid. Det er jo kun 74 år siden, jeg begyndte at strejfe i mark og skov, plukkede jordbær, når de andre sov, fandt herlige sæder formet af grene i de mange æbletræer, morfar havde plantet; thi: Hvor ingen plov kan gå, og ingen le kan slå, der bør et træ at stå, sagde han – nok lånt af andre, men han handlede derefter.

Fra hjemmet kunne vi se Skamlingsbanken ca. 8 km borte mod nordøst. Var det klart, kunne vi se Dannebrog og obelisken, »støtten«, som vi kaldte den, rejst 1863 til minde om lederne i den nationale

kamp, specielt i den tid Skamling var stedet for de vigtigste nationale møder 1843 og 1844. Tyskerne sprængte støtten i luften 1864. Underdanige bønder med hatten i hånden bad tyskerne om lov til at købe stenene til – jeg ved ikke hvad – for senere at genrejse den arrede sten.

Fra vort markskel var der kun ca. 200 m til det dige, der på det sted var grænsen. En grundlovsdag eller 15. juni kunne vi se flag ved flag i Danmark, hvor på de kanter så godt som hvert hus og hver gård flagede.

Mod øst smilede Hejlsminde til os. Nu har trætoppe skjult den. Lige meget hvor vi er i Østsjælland, passer Lembckes skønne sang: »Du skønne land med dal og bakker fagre«.

Når jeg siden hen har sunget Aakjærs strofe:

*Hvad var vel i verden det fattige liv
med al dets fortærende tant,
om ikke en plet med en dal og lidt siv
vort hjerte i skælvinger bandt!
Om ikke vi drog fra det yderste hav
for bøjet og rynket at stå
og høre de suk,
de mindernes kluk
fra bækken vi kyssed' som små*

Ja – da står jeg ved min bæk i barndommens eventyrland. Der var et dejligt terræn for drenge at tumle sig i – masser af skjulesteder. – Og var jeg bleven alt for inspireret af »Valdemar Sejr og hans Mænd«, spændte jeg træsavlen om lænd og fægtede mod skovens fantasihære.

Hjemmet

Trygt og godt! Guds frygt, flid og nøjsomhed sad til højboards. Vore forældre var børn af en tid, hvor flid og nøjsomhed var nødvendig for at holde nøden fra døren. Det er en indbildning, at disse dyder ikke længere behøves i et land.

Hjemmets dag begyndtes og sluttedes med en andagt. Der blev bedt til bords og bagefter takket for maden. Der blev som takkebøn sagt:

*Giv, at med tak vi nyde må
det brød, vi daglig af dig få.
Og fød vor sjæl med livets brød,
erhvervet os ved Kristi død.*

Jeg har ikke hørt den takkebøn andre steder. – Mine forældre var flittige kirkegængere; tit fulgte vi børn med. Undertiden hørte de den danske eftermiddagsgudstjeneste i Christiansfeld, og vi var altid med til den store årlige missionsfest, dengang 2 dage. Folk kom langvejs fra, og mange var indkvarteret på enen en nat.

Havde vi ikke været i kirke, blev der søndag eftermiddag læst en prædiken – lang – og jeg kiggede længselsfuldt efter »Amen«, så jeg kunne komme ud og tumle mig med børnerige nabofamiliers kuld. Jeg var 5 år yngre end min næstældste bror, så i leg var jeg mest henvist til nabobørn.

Vi sang meget, salmer, åndelige og nationale sange, og det hændte, vi fik mor til at synge svenske sange, lært af svenskere, hun havde haft som medtjenere. Endnu husker jeg: »Som et skjold mod Østens Magt, stander Svea tro på vagt«. – Omkvædet var: »Derfor glad pokalen svinger«. Sangen kunne vi li'.

Far og mor havde stor naturglæde. En sommersøndag gik de meget tit marktur – helt om i »æ Hok«, hvor kvierne gik.

Vinteraften i hjemmet

Aftensmad ved 5-5¹/₂-tiden og en dejlig lang aften. Da følte hjemmets hjerteslag stærkest. Petroleumslampen snurrede svagt. Ilden buldrede i kakkellovnen. Foran den sad »Wut«, vor hund af »alt-muligrace«, med forbenene oppe på »æ fosge«, den jernplade, der var foran fyrlågen. »Wut« kiggede vemodig på den ild, der lyste ud gennem et skod.

Far læste »Modersmålet«, mor spandt og fik besked af far om den inspiration, avisen gav ham. Han læste tit forskellige ting højt, bl.a. også missionslitteratur fra fjerne egne, der også gav megen god viden om andre folkeslag og deres kultur. Vi børn tog os af skolelektier, men slugte megen dansk læsning, holdt »Ugens Nyheder«, læste meget gerne historie – i særdeleshed Ingemanns historiske romaner.

Kun som en mindre dreng har jeg været sammen med min ældste bror, der var 8 år ældre end jeg. Hans, den mellemste bror, havde mange talenter. Han skrev vers og var en knag til at tegne. En aften tegnede han far ganske grangiveligt. Jeg snød mig til at se det, men når han sådan præsterede et eller andet, ødelagde han det. Han ville ikke på vilkår fremhæves.

Vi havde masser af æbler, spiste hver aften. Var de sure, blev de stegt på kakkelovnen og blev nydt med sukker til.

En vinteraften, hvor vi ikke alle var samlet om lampen, følte ringere end ellers. Hver vinteraften læste far højt af Bibelen. Havde han læst et kapitel eller to, så han spørgende over på mor, der standsede rokken, nikkede; både læsning og rok gik videre.

Far og vi børn gik i seng 9-9^{1/2}; mor spandt videre. Sålænge jeg havde min seng i mors og fars soveværelse, gentog det sig hver aften, når vi to var gået i seng, at far sagde: »Nu sover vi sødt i Jesu navn«. Som soldat ved fronten har jeg prøvet, hvor forholdene kunne være sådan, at det næsten var umuligt at lægge sig for at få den smule søvn, man trængte så hårdt til – da at trylle nævnte situation som dreng frem i mit sind – og har sovet.

Gæster i hjemmet

Foruden mors bagværk blev naboer til aftenvisit beværtet med »kyvinds kag«, »Strøjsel og Skumkag«, jeg købte ved »æ Brøebage« i Christiansfeld, når jeg gik hjem fra skole. De benævnte hinanden brødre og søstre. Det kunne endda gå an med en Brødrebager – værre var, at de også havde en Brødreslagter.

Disse ikke særlig hyppige visitter var gensidige. Der blev serveret cigarer til mændene. De gik altid en tur i stalden for at føle på og bedømme høvderne. Sådanne aftener blev også de nationale forhold tit drøftet, og på den måde mærkede jeg allerede som dreng de nationale dønninger. Der var tit en god samtale. Far var da i sit es.

Kom der uventede gæster hen ad spisetiden var den stående ret spejlæg og rå skinke plus smørrebrød og hvidtøl, der altid var i huset (tønde).

Familiegilder var noget for sig. Fars søstre var i U.S.A., men mors

tre søstre med familie var udvandret, som så mange andre, og boede nord for grænsen i Taps, Vonsild og Hejls. Vi kom jævnlig sammen, begyndte med eftermiddagskaffe, fik aftensmad (varm) og aftenkaffe – og så en mængde snak. Gennem disse besøg lærte jeg en del om dansk politik, som vi ikke læste om i vor avis. Det var nemlig så heldig, at onklerne var henholdsvis konservativ, venstre og radikal. Diskussionen var somme tider varm. Da vi kørte hjem, sagde far en gang: »Så har vi det nemmere – dansk eller tysk«.

Hjemmets hverdag og økonomi

Vi børn blev vænnet til sparsommelighed, havde en sparebøsse og en sparekassebog. Far gav os tit en skilling for udført arbejde – en stor skilling efter høst. Der blev aldrig spurgt om, hvad vi brugte penge til, men kun sjældent faldt vi for fristelsen til at købe en lækkerbid-sken i Christiansfeld, der lå på vor skolevej. Var vi som voksne hjemme på skift, fik vi en beskeden løn. Lønnen til en ung karl var dengang 2-300 mark årlig; til en forkarl op til 600 mark. Et sæt skræddersyet tøj kostede 35-40 mark. 1 mark var 88 øre (sikke valutatider). Små tal, men penge havde købekraft dengang.

Tidens økonomi var særdeles god for landmænd med en rimelig produktion. Da far døde af lungebetændelse, 53 år gammel i 1913, fik min ældste bror ejendommen billigt, overtog gælden og skulle udbetale min bror og mig hver 4000 mark, når vi var 26, hans alder ved overtagelsen. Mor havde en kontant kapital på 12000 mark med sig til hendes otium i Christiansfeld, dengang mange penge. Mor havde i hjemmet været helt optaget af dagens gøremål. Under hendes otium tog hun revanche og læste meget, fulgte også med i tidens politik. Hun blev 85 år gammel.

Små tal – når en gård nu koster $\frac{1}{2}$ til 1 million kr. Men min bror og jeg havde absolut udsigt til selv at erhverve en lille gård ved hjælp af den arv, vi skulle have plus en lignende opsparing. Havde en ung mand dengang 5-10000 mark, blev han anset for »kreditværdig« og kunne låne – og der var brug for unge danske mænd for at bevare jorden på danske hænder.

Min fremtidsgård blev drømt bedre og større for hver omgang, jeg pløjede. Jeg blev af mange grunde 43 år, inden drømmen gik i opfyl-

delse – og da var det en fattiggård, Gjellerup kommunes forhenværende fattiggård, der blev skolegård for Hammerum Landbrugsskole.

Fars generation levede på overgangen mellem le og høstmaskiner, plejl og maskintærskning. Der brød en ny tid frem, fortroppen for landbrugets mekanisering. Det stråtag, der skulle bruges, blev oftest lavet af rug eller hvede, der blev plejltærsket og lavet i »klapninger«, hvor alle strå lå nydelig og ensrettede. Jeg lærte at bruge plejl og le og at så korn og frø med hånden. Jeg sendte far venlige tanker, da jeg 1965 såede frø med hånden på japansk jord.

I 1901 så jeg den første selvbinder på vor egen. Et dampdrevet tærskværk kørte rundt på de fleste større ejendomme, der tærskede hele avlen på én gang. De største brug havde selv en maskine. Omkring århundredskiftet fik mange mindre brug en tærskemaskine, råtærsker, halv- eller helrenser.

Mor malkede, indtil vi drenge blev voksne; vi lærte tidligt at malke, men fik det ikke betroet på egen hånd før efter konfirmationen. Mor passede også kalve, lavede de flotteste fedekalve. Erfaring kan være en god læremester. Mor vidste ikke noget om, at for rigelig protein (som fedekalvene let fik) øger farten gennem tarmsystemet. Når hun klapede kalven hen ad dens blanke ryg – linnede hun altid ved halen – for at se, om der kunne være en antydning af diarré. I så fald udrørte hun lidt kartoffelmel i mælken. – Stivelse bremser farten i fordøjelsesorganerne, hendes praktiske erfaring.

Mor bagte af vor egen rug. Det var en fest som dreng at køre med far til møllen med alle de hjul og dimser – og det brusende vandfald, der trak det hele.

Rugen blev efter tærskningen behandlet meget omhyggeligt og opbevaret i stærke trækasser med låg over, beskyttet mod mus o.l. Mor bagte selv i den store, indmurede ovn. Der blev fyret med finthugget tjørn, som vore levende hegn gav masser af. Opfyringen af ovnen var fars sag. Aftenen før »lavede mor til bagning« i dejgtruget, der var sat ind i køkkenet. Jeg har set mor knæle ved dejgtruget, når hendes arbejde var endt med tillavningen. Hun slog et kors i dejgen, før hun hyllede den til med et klæde. I mine forældres generation sad der en dyb respekt for brødet og en stærk følelse af, at det var Gud, der gav det. Måtte nu bagningen lykkes! –

Nogle vil måske smile og kalde det enfoldighed, men kast blikket

rundt i verden, hvor millioner i 1974 sulter, medens vi frådser, med brød og penge.

Et minde fra dengang jeg var en stor dreng: Vi spiste aftensmad, mors dejlige hjemmebagte rugbrød og et stykke hvedebrød. Medens jeg spiste, var der noget, der knasede mellem tænderne. Jeg begriber den dag i dag ikke, hvorfor det røg ud af munden på mig: A troe dæ æ musloord i æ rou. Meget sjældent har far slået mig, men den aften fik jeg en øretæve omgående, og vi spiste videre i tavshed.

Et par aftener senere sagde far – lidt spæd i stemmen – »a ka it forsto et, men dæ hâe van mus i æ rou« – det var smukt af far, en pæn undskyldning til mig.

Men hvad – det var jo bagt og uskadeligt; rugen blev blæst og behandlet. Mange tror, vi dengang levede helt forkert på landet. – Tværtimod! Far kunne ikke fordrage margarine, vi spiste smør – tyndt smurt på. Vi fik sødmælk, vi brugte groftmalet rugmel til brød, vi spiste megen »grøn salat« om sommeren og tit grønkål 2 dage i træk om vinteren, undertiden 3 dage. Dertil svælgede vi i mit hjem i træfrugt og bær. Regn blot efter, og man vil finde en fin dækning af nødvendige næringsstoffer, mineraler og de fleste vitaminer. Det kneb nok lidt med D-vitaminer, men vi kendte levertran, fik den i perioder, selv om vi følte det som en straf; solen kan jo også lave D-vitaminer i vor hud.

Fætre tjente i to hære

Som en stor dreng beundrede jeg min fætter i smart dansk dragonuniform med sabel og det hele. Den svang han for os, så den fløjtede i »anfægtning mod fodfolket«. For mig blev han til en Niels Kjeldsen, der ene kæmpede med tyskerne. Man følte næsten, at hoveder rullede.

Min ældste bror, Niels, var garder i Berlin fra 1908 til 1910 og har stået vagt ved kejser Vilhelm II' slot.

På det tidspunkt var jeg som en stor dreng forlængst nationalt bevidst, en afgjort dansker. Alligevel var jeg spændt på, om nu Niels havde hvidt lædertøj og hjelm med hvid hestehale, når han kom hjem på orlov. Det havde han, og det forsonede mig noget; han var en flot fyr.

Samme bror har senere tit dvælet ved og fortalt om sin Berlin-tid. Der eksisterede den nationale spænding ikke som hos os. Han og andre

Fætter

Bror

danske gik ind og ud i »Skandinavisk Forening«, hvor de var velsete gæster. Berlin var sædet for den regering, vi sloges med i Nordslesvig – men den var også en kulturby, hvor meget af det ypperste i Tyskland samledes. Læs f.eks. Stefan Zweig, Emil Nolde.

Min ældste bror havde »næse« for de menneskelige svagheder, der eksisterede selv i den kejserlige – Donnerwetter – så voldsomt disciplinerede armé. Allerede som aktiv soldat, hvor et guldstykke (vi havde guld-10 mark og 20 mark stykker) kunne være en velkommen »skattefri« lønforhøjelse til en kompagniskriver, underofficer – ja endog til en feldwebel – havde Niels »lugtesans« til at erhverve sig lidt ekstra orlov. Han bevarede sin »sporsans« under krigen, hvor smør o.a. levnedsmidler havde en liflig duft. Derved slap han lettere gennem krigen end de fleste, men hårdt nok endda.

Hjemmet – en fæstning

Det lå jo, hvor brændingerne gik, og i hvert fald fra 1900 og fremefter mindes jeg, hvordan bølgelagene påvirkede mit hjem. Personligt mærkede jeg det naturligvis stærkest, da mor en smuk majdag 1901 efterlod mig i den tyske skole, vi alle måtte igennem. Jeg gik i skole i 9 år.

Hvordan var den tyske skole?

I Tyrstrup sogn var der flere skoler. Den største en treklasset skole syd for Christiansfeld i to bygninger, »æ Lilleskuel« og »æ Stueskuel«, der var delt i to klasser i samme bygning.

I Lilleskolen, en særlig bygning med landbrug, regerede degn Hansen. Han var også organist og kordegn i kirken. Degn Hansen havde kun venner i sognet. Han kendte alle, var part i familiernes kirkelige handlinger og var med til bryllupper og begravelser.

Men nu skulle han altså lære os at tale tysk. Det var vanskeligt! Det er få med dansk modersmål, der lærer at udtale det stemte »s«, som det skal. Jeg har jævnlig sagt til en soldat under krigen: »Læ vos snak dansk« – ved at høre hans »s«'er; ch er også vanskelig, og snak ikke om sch.

Degn Hansen talte såmænd bedre dansk end tysk, man han var forpligtet til at bruge så lidt dansk som muligt og lære os tysk. Jeg mindes endnu, hvor lidt jeg forstod af sangen »O Tannenbaum«, skønt jeg sang med af fuld hals. I anden linie hedder det om grantræets blade, at de er så trofaste, også om vinteren. Linien hedder:

»wie treu sind deine Blätter« –

Jeg sang – wir treusen deine Blätter – det rene vrøvl.

Det var såmænd tålmodighedsarbejde at lære os tysk. Til en lærers udrustning hørte dengang et spanskrør. Det brugte den gamle sædvanligvis til at slå takt med i bordet til vore monotone forsøg på at frembringe de sære lyde. – Men der var grænser for hans tålmodighed, og så kunne der falde et hip på en drengs rygstykker. – Heldigvis kom der et forvarsel. Når den gamle begyndte at blive arrig, savlede han lidt ved den ene mundvig. Så vidste vi, det var farligt. Det vidste den stoute og besindige Thomas Paulsen også. Han skramlede med træskoene, idet han rejste sig og sagde: »tej et no lidt mæ ro, dien Hansen, de' ka' jo it kom oltsammel o jen gång«. – Degnen fik da så travlt med at komme ud – og har han fortalt – ind til konen for at få leet ud.

Hansen var nødt til at »være« tysk – i hvert fald på overfladen – og nødt til at stemme tysk. Hvis der ved et valg på en egn med et beskedent tysk stemmetal manglede nogen, kunne mistanken falde på degnen. Det betød oftest forflytning sydpå.

Ingen af os børn tænkte den tanke, at noget kunne være anderledes.

Vi forstod ikke, hvad vi tabte. Da vi i Haslev fik vore børn i skole, og de kom hjem levende optaget af det, de hørte, og undertiden ville have os til at fortælle noget, de ikke helt havde fået fat i – måtte vi jævnlig sige: Det har vi ikke lært, nu må I fortælle os det.

Den tyske skole var grundig. Vi fik lært tysk, men der gik adskillige år, inden vi virkelig forstod sproget, og kun de, der var hæderlig sproglig begavet, beherskede sproget skikkelig i tale og skrift efter 8-9 års skolegang.

I »Lilleskolen« gik jeg 2 år, nogle gik 3, og min bror Hans gik 4 – sikkert fordi degnen ikke havde opdaget hans lyst og evne til at skjule sine talenter. Han havnede som én af de dygtigste i øverste klasse.

I min 9-årige skoletid havde jeg kun 3 lærere, gik 2 år i mellemklassen og 5 år i slutklassen hos Karl Pusbach. Han var en meget dygtig lærer, flittig bruger af spanskrør og dygtig til kejthåndede lussinger, havde rødrandede øjne, lorgnetter, ønskede at gøre alle sine elever til rigtige tyskere.

Vi var fra mit hjem en årrække alle på Skamlingsbanken d. 5. juni, altså den danske grundlovsdag, da det rød-hvide flag vajede fra næsten hvert hus eller gård nord for grænsen. Men den dag var mødet såmænd ganske unationalt (hvis noget kunne være det på Skamling). Det var et årligt møde for D.M.S. (Det danske Missionsselskab for Ydre Mission). Jeg husker formanden, gamle pastor Busch, på talerstolen, kastende sit hvide hår tilbage og tale, så den store forsamling kunne høre. Hans tekst var fra 5. Mosebog, 33²⁷. Den evige Gud er en bolig, og hernede er de evige arme, en sætning han ustandselig vendte tilbage til.

Dette møde ønskede far at få mine to brødre med til, der gik hos Pusbach. De spurgte fri, men fik blankt afslag. Så kom far og bad dem fri, hvortil Pusbach svarede, at han absolut ikke kunne tage ansvaret for, at de kom sådan et sted. Dertil svarede far, at hvis han blot tog ansvaret for dem i skolen, skulle far nok tage det på Skamling. Men – nej! Så gik far ned til præsten, pastor Clausen, der var lærerens foresatte (gyldne tider dengang – ikke?) Præsten gav lov, han forstod, hvad det drejede sig om og bar ikke sit tyske sind til syne i præstegeringen. Der var dansk gudstjeneste hver søndag. Kun tysk, når det blev forlangt, og det var ikke tit.

Da mine brødre kom på Hejls Efterskole, gik de ind i Pusbachs un-

dervisning. Han opfattede Hejls Efterskole som en slags højskole. Når han så i geografi fortalte om, at der i en tysk by lå et universitet, som tyskerne kalder »Hochschule«, så sagde han, men ikke sådan et sølle ét, som Niels og Hans er på.

Gik skoleudflugten til tyske nationale centre som f.eks. Knivsbjerg, kunne far »ikke tage ansvaret« for, at »vi kom slige steder«. Vi blev hjemme.

Kommer Pusbachs gamle elever til at tale om ham, mangler de aldrig stof. – Han omtales på godt og ondt. Jeg vil riste ham nogle runer.

Pusbachs hjem var i Mecklenburg, men han uddannedes på Tønder Seminarium. Han talte dårligt dansk, men i de 4 timers dansk religionsundervisning, forældrene kunne forlange, deres børn fik (se senere), talte og læste han dansk så godt, han kunne. Disse timer følte vi børn meget festlige, vel nok fordi vi da talte vort modersmål. Som regel var Pusbachs undervisning god, også i disse timer. Han forberedte sig godt. Men det nationale var alle vegne. Han forstod ikke egnens fribårne bønder, der havde en mening og ikke stak den under stolen. Der var dengang i hvert fald en uhyre forskel på hans hjemland med stor-godser – og dem der adlød – og stedet, hvor han nu var.

Han foragtede f.eks. vor mad. Omtalte religionstimer var altid den første (så de kære unger, der fik tysk religionsundervisning, kunne sove en time længere). Han begyndte gerne med at høre os i lektier, salmer, bibelafsnit, katekismus m.m. – Det var, inden man opdagede, at den menneskelige hjerne tog skade af at lære udenad. Men – så kunne det hænde, at han først spurgte den, der skulle høres, om han – hun – havde fået mælk og grød til morgen. Blev det et ja, som for mange af os, sagde læreren: Så sæt dig, dit grødhovede, så kan du ikke noget. Det fortsatte, indtil han kom til et fornuftigt lille menneske, der havde fået kaffe, eller til han blev træt af legen. »Grüzkopf« er en tysk betegnelse for en dumrian.

En gang i en religionstime spurgte han mig om, hvilken bøn der var den vigtigste i »Fadervor«. Det var sikkert et forkert spørgsmål, for det kommer såmænd an på, hvilken situation vi er i. Jeg svarede: 5. bøn – Forlad os vor skyld, som også vi forlade vore skyldnere. – Ok – dit lille fæ, sagde han, det er da: Giv os i dag vort daglige brød. I mit hjem havde jeg lært, at skyld – synd sætter mennesket under det hårdeste tryk. Derfor måtte 5. bøn vel være den vigtigste. Det »frelste«

Jesus os fra til syndernes forladelse. – Intet nyt under solen. 1974 siger visse moderne forkyndere af det kristne budskab verden rundt, at frelse for ham, der sulter, er frelse fra sult – for den undertrykte, er frelse frihed. Det glæder sikkert Pusbach i hans grav, for så har han jo fået ret, jeg var et lille – og er nu et gammelt – fæ, for hvis jeg skulle svare nu, ville jeg sige det samme.

Det er naturligvis de spørgsmål, der blev rettet personligt til én, man husker. Pusbach forstod ikke de danske åndsstrømninger, der heldigvis ikke respekterer grænser, Grundtvigianisme, Indre Mission, kristne ungdomsbevægelser (på dansk). Engang spurgte han mig: Har et menneske lov til at kalde sig hellig? Jeg svarede ja. Jeg vidste, at hvis man spurgte far og mor, om de var hellige, ville de svare ja. Men jeg vidste, hvad det betød – nemlig at den kristendom, de søgte at leve, var grundlaget for deres liv. – Nej! sagde læreren! Det er hykleri! Hellig betyder efter ordbogen syndfri, og det kan mennesker aldrig blive.

Der sad så jeg. Men så skete det undertiden, at læreren sad ved sit kateder og faldt i tanker. Han puttede hænderne ind i ærmerne og var i filosofihjørnet. Da tænkte han somme tider højt – også den morgen – på sit modersmål. Han sagde: Ganske vist synger vi om den tyske kejserinde, at »Sie ist hoch und hehr« (høj i stand og »hehr« = en meget høj grad af hellighed). Og så fortsatte han: »Så det kan jo godt være – når folk bliver ældre« – – Sådan sagde han, og nu, 79 år gammel så godt og vel, ved jeg i hvert fald, at det er løgn!

Det tyske sprog blev der ofret mange timer på. Der blev terpet, analyseret, skrevet diktat i én uge, stil i en anden. Forholdsord og regler sidder endnu i hukommelsen. Pusbach havde 30-35 elever i klassen – et kæmpearbejde at se diktat- og stilehefter igennem, påtale og vejlede. Vi blev – for at undgå stavfejl – ustandseligt trænet i at spørge: Hvilken grundform har det ord? – Derfor skal et afledet ord staves sådan. Det hændte en sjælden gang, at Pusbach under rettellesarbejdet havde fået den opfattelse, at vi sjuskede og ikke gjorde, hvad vi kunne. Det var såmænd nok rigtigt.

Så kom han med en liste over, hvor mange fejl hver havde på en udvalgt side, ordrede os drenge ud på den lange gang, spanskroret i sving, en rød streg i bogen gav en blå streg agter, orden i sagerne – men det var urimeligt mod dem, der havde svært ved det, for selv en almindeligbegavet 11-13 års dreng kan præstere mange fejl på en side. – Pi-

Skoledreng, ca. 14 år

gerne slap. Det går så tit her i livet ud over de »uskyldige«. – Men – havde vi en anelse om, at sligt kunne hænde, blev der på »de små rum« i frikvarteret før sat en »bukseforstærkning« ind i enden. Drengene – og storsnudet sagde vi, »han kan jo ikke slå«. Lidt var der om det, han slog som regel ikke særlig hårdt.

Vi havde en læsebog, der kaldtes »Kinderfreund« (Børnevennen), og der var virkelig meget godt i bogen. Den spændte fra nogle af de skønneste perler i tysk digtning og litteratur til tysk indbildskhed og krigsforgudelse. Det samme kan siges om vor sangbog »Liederheft«. Pusbach var lidet musikalsk, meget lidt. Det var vanskeligt for ham at få violinen stemt. Han slog stemmegaflen og sagde til Thea, jeg senere blev gift med: Sing mal. Hun sang eins, drei, fünf, acht som en oktav. Omsider passede strengene, og så kendte han den tekniske fingersætning. – Du kan synge, og du skal synge, sagde han, og munden højt op! Vi lærte salmer, sange, to-tre-stemmig, sang ved højtiderne også i kirken.

Når vi fra danske hjem i den omtalte undervisning mødte det forkerede Tyskland, forherliget på andres og især på Danmarks bekostning, prellede det af på os, vakte modstand. Men det tyske folk er et kulturfolk. Det følte vi, når vi fik de ægte ting, Schiller, Goethe, Heine o.s.v.

Vi forstod som børn for lidt af det, men vor følelse sagde os, at vi fik noget værdifuldt. Min hustru og jeg har gennem vort ægteskab tit prøvet hinanden af i, hvem der kunne huske mest af de digte, vi lærte. Nu forstod vi og nød dem. Vi sang endnu som gamle smukke tyske folkesange tostemmigt, som vi lærte dem i skolen.

I den tyske skole var der to specielle festdage om året: 2. september til minde om den tyske sejr ved Sedan i den fransk-tyske krig 1870, og så kejser Vilhelm den Andens fødselsdag 27. januar. Ved disse to lejligheder var der spænding i luften mellem Pusbach og mange af os børn fra danske hjem.

Læreren indbød nogle tyske honoratiores, amtsforstander, gendarmen med pikkelhue og sabel – og enkelte andre, der havde sind til at komme. Det var Pusbachs mål – og hans ære – at præsentere en meget tysk klasse for gæsterne gennem sang og deklamation af digte, undertiden optrin.

Der blev trænet uger forud – også med ekstra sangtimer. Skolen skulle om vinteren slutte 15^{1/2}. Jeg skulle gå godt til for at klare hjemturen på 45 minutter. Så hændte det, at der efter lærerens mening ikke var klem nok i Slesvig-Holsten-visen, Vagten ved Rhinen og andre sange, vi ikke kunne lide. Til kejserfødselsdagen kunne det være den specielle kejsersang »Hil dig i sejrskransen«. Så vidt jeg husker, er det Claus Eskildsen, der har fortalt, at den er skrevet på tysk til en dansk konge, der besøgte Flensborg. Det er da en slags anerkendelse, at den blev gjort til kejsersang. For at gøre det fuldkomment blev den engelske nationalsangs toner anvendt som melodi.

Lauter (højere) sagde læreren irriteret. Da er det sket nogle gange, at vi store drenge bag i klassen lod et lille stød til sidemanden forplante sig gennem klassen. Det betød: »en tak ned«. Jeg har tid, sagde læreren. Vi brumlede oppe bag i klassen: »Vi også«. Ingen lys i skolestuen mod nord ud mod kirkegården med dens store træer. En gang blev vi holdt meget for længe. – Hvor har du været så længe, spurgte far. – Det var sangen, der ikke kunne blive kraftig nok. – Så var det i orden.

Læreren gjorde store anstrengelser for at få os til at møde i søndagstøjet ved de to nævnte fester. Men det havde mange hjem en anden mening om. Det havde Laurids også. Han samlede drengene på legepladsen. Uniformen i morgen er det gamle tøj! Har I forstået? Han

var stærk. Selv mødte han som sædvanlig i træsko, som han havde dyppet i staldgødningen bag køerne hjemmefra. Det giver festduft, sagde han.

Det, jeg her fortæller, er langt fra smukt alt sammen. Men tryk avler modtryk. Både lærernes og elevernes tryk aftog noget de sidste år, jeg gik i skole; blev konfirmeret 1910.

Undervisningsmetoder

30-35 elever i en klasse. Den var delt i 2 afdelinger. Den yngste af dem behandledes som en fællesklasse. Underviste Pusbach i historie, fortalte han for hele klassen, hvor de yngste hørte efter og fik et par spørgsmål nu og da. Den ældste afdeling skulle referere – og på grundlag af referatet næste gang fortælle, hvad der var sagt. De »små« fik det således 2 gange, og »de store« fik en gavnlig øvelse i at referere og fremstille.

Den ældste klasse var delt i grupper efter elevernes evner. Pusbach var en mester til at stikke opgaver ud til selvbeskæftigelse for enkelte – eller for en gruppe. Da var det tilladt at tale sammen om sagerne. Fire drenge var vi i en gruppe og nåede foruden gennem den almindelige regning, grundig gennem procentregning, aktier, obligationer, en mængde geometri, lærte at uddrage både kvadratrod og kubikrod, fik lidt algebra og »lugtede« til logaritmer. Vi måtte selv om, hvordan vi stillede en opgave op, men altid kom spørgsmålet, hvorfor gør du sådan. Det var bestemt en god og sund undervisning. Som regnelærer på landbrugsskole senere har jeg jævnlig fra en elev hørt: Jeg kan godt regne det, men ved ikke, hvordan det skal stilles op. – Det er en køn søforklaring, der ikke tjener til ære for hans barndoms lærer.

Naturfag var uden for de nationale stiklerier, men i historie blev Tyskland stor og herlig, og i geografi fik vi vældig besked om alle lande, skulle udtale både franske og engelske byer på landets sprog. – I Dänemark var der 3 byer »Copenhagen, Odense og Aarhus« – altså et langt a – han kendte godt det danske aa, men ikke i geografi.

Var børnene artige dengang?

Der var jo disciplin. Spanskrøret medvirkede noget dertil, dog næppe særlig meget. Hvis en elev hos Pusbach gav et dumt svar eller ikke kunne sin lektie: Sæt dig én ned! Ja, sagde Jens Peder. Fordi du sagde ja – så sæt dig 2 ned. Den slags tog de fleste med stor sindsro: Bænken er lige hård, sagde vi.

I så stor en klasse var der selvfølgelig mange spilopmagere. Andreas Hansen – min senere svoger var én af dem. Han blev da også senere præst. En dag var han fra sin plads »gået under jorden«, d.v.s. han kravlede rundt under borde og bænke og kneb én og anden i benet, fik nogle til at le m.m. Pludselig ved et bennap røg der en træsko med et rabalder. Synderen blev afsløret og fik sin velfortjente endefuld – med ordre om at stille til klø hver dag i en uge. En dag kommer Pusbach i tanker om, at Andreas ikke havde fået sin omgang og siger: Andreas Hansen – kom mal her! Da var han slet ikke i skole. Andreas var den eneste af 12 søskende, der udvandrede til Danmark, blev lærer, senere missionær blandt armeniske flygtninge i Grækenland og endte som præst. Han og Pusbach var såmænd allerede i skoletiden gode venner og holdt forbindelsen vedlige også efter genforeningen, da Pusbach flyttede sydpå – til en skole i Altona med en dansk konges navnetræk over indgangsportalen!

Hvorfor var du så giftig mod os danske – og kæmpede for at gøre os til tyskere, spurgte Andreas Pusbach og fik svaret: Jeg var under tryk, og der var også lidt penge at tjene, der stivede ens lille løn af.

Føromtalte sangerpige, jeg senere blev gift med, Andreas' søster, og Magda, hun sad ved siden af, havde ikke så sjældent en lille »hviskesamtale« i utide. Var Pusbach i godt lune, sagde han: Nun hält Magda und Thea wieder »samtalemøde«. Det var en lille finte til Theas hjem, hvor sådanne møder holdtes. Pusbach lærte dog efterhånden at respektere egnen og dens folk og især det hjem.

Når vi »snakkede« i klassen i utide, blev vi tit idømt at skrive 50 eller 100 gange: Ich soll nicht sprechen – oversat frit – jeg bør ikke snakke (i utide).

Den slags straffe måtte Thea udstå af og til. Så var der undertiden et lærermøde, der skiftede mellem egnens skoler. En fremmed lærer overtog undervisningen for én af klassens afdelinger, medens en flok

egnslærere lyttede – altså i første række en lærerprøve. En lærer sad da på Theas sædvanlige plads – får fat i hendes kladde – ser 50 gentagelser om, at hun ikke må snakke. Han skriver nedenunder: »Hjulp det?« Han blader frem og møder 100 gange – og skriver: Det har altså ikke hjulpet.

Til sidst kun endnu et par personlige ting. Det sidste år, jeg gik i skole, kom Pusbach ikke så sjældent, satte sig ved siden af mig og påvirkede mig til at gå på seminar eller universitet – sydpå. Det er da noget helt andet end at blive en småbonde, sagde han.

Han mente mig det måske godt, men bagved lå ønsket om, at jeg undervejs blev betaget af tysk kultur – og kunne vende tilbage til landsdelen som tysk pioner.

Det hændte, at far netop én af de dage, da jeg fortalte det hjemme, sagde: Ja, Kristian, a so' gjen, do vild løjs, men så ska do jo nør o. Jeg valgte at blive landmand.

Da far, medens jeg var mindre, med sin sirlige skrift grifledede mit navn på mine skolebøger – og – Kristian med K, sagde Pusbach: Det skal være med Ch. Jeg: Far siger, det skal med K. Pusbach: »Vi lever i Tyskland, og efter tysk retskrivning skal det med Ch.« Far siger, det står i kirkebogen med K, sagde jeg. Men Pusbach stregede og skrev Ch. Hjemme stregede far og skrev K. A töt de' va lidt mie dansk, sagde han.

Lad mig her indskyde, at op gennem årene var det et led i den stående debat, at der i skolen burde undervises noget i vort danske modersmål. Hvis børn skrev hjem på tysk, var der mange forældre, der ikke kunne læse sådanne breve.

For at gendrive det bad Pusbach os om at skrive et dansk brev til vore forældre – pro forma – så ville han lade en sagkyndig læse brevene. Den sagkyndige viste sig at være mig. Fra interesserede hjem, hvor man læste og sang dansk, og i nogen grad fra de børn, der fik de 4 dansk-religionstimer, var mange af brevene ret pæne. – Må jeg tilføje, at det på danske ungdomsskoler tit har undret, at vi, der kun havde lært tysk, skrev så godt dansk. – Læsning gør meget og undervisning i ét sprog smitter af på andre.

Da jeg efter krigen 1914-18 begyndte på Landbohøjskolen i København, glædede det min gamle lærer meget. Pusbach flyttede 1920.

Jeg satte pris på ham – trods alt – og hvilken kulør satte han ikke på ens 5 sidste skoleår i den almindelige folkeskole.

Den nationale kamp som den mærkedes i mit hjem

Bølgeslag gik ind i hjemmene, og jeg husker mange af dem. – Ord som Optanter, Hjemløse og paragraf 5 gik igen hele tiden, men er måske nu på så stor afstand, at de trænger til forklaring.

Wienerfreden af 1866 fastslog i paragraf 5, at der skulle komme en afstemning i de nordlige dele af landet, hvorved det nationale tilhørsforhold skulle afgøres.

De, der boede i landet, der kom under Preussen, blev uden videre preussiske statsborgere, men der var åbnet en mulighed for at »optere«, d.v.s. afgive en erklæring om, at man ønskede fortsat at være dansk undersåt. Det skulle ske inden 1871.

Det kan ikke undre, at mænd, der måske i 1864 havde kæmpet på Dybbøl, valgte optionsudvejen for ikke at blive indrulleret i den tyske hær. Voksne sønner gjorde tit det samme. Og – dette er jo kun en overgang, så stemmer vi os hjem til Danmark, tænkte man. Mange udvandrede til Danmark, U.S.A. og andre lande, men de fleste blev boende – uden at være tyske borgere.

Der blev født børn i optanthjem. De var ikke danske borgere, da efter dansk lov fødestedet afgør dette, men efter tysk lov forældrenes statsborgerskab.

De, der opterede, var altså fortsat danske borgere; børnene var, hvad borgerskab angår, hjemløse. Dette gjaldt også børn født i ægteskaber, hvor faderen var indvandret nordfra.

I 1878 enedes Tyskland og Østrig om at stryge § 5. Håbet om genforening med Danmark blev da skudt ud i en uvis fremtid, ja efter tysk opfattelse forsvandt det helt. Disse forhold tilsammen bragte mange mennesker i en alvorlig klemme, idet de som statsløse og uden håb om snarlig genforening med Danmark stod meget svagt over for den tyske terror, der senere satte ind.

Danmark kunne over for dette intet afgørende stille op.

I Danmark blev der ved lov i 1898 truffet en ordning, så de omtalte statsløse kunne ansøge om at blive danske undersåtter.

I Tyskland fik nogle i visse perioder tysk borgerskab efter ansøgning, men for det store flertal kom der først en ordning gennem Optanttraktaten af 1907, først og fremmest trukket i land af H. P. Hans-

sen, der efter redaktør Jens Jessens død 1906 var Nordslesvigs førende politiker.

En del af de dønninger, jeg som dreng mærkede i mit hjem, skyldtes også paragraf 5 på anden måde. Nordslesvig valgte danske repræsentanter både til Rigsdag og Landdag. De danske medlemmer af Landdagen efter 1864 nægtede indtil 1882 at aflægge den ed på forfatningen, der var en betingelse for at sidde der. De mente ved edsaflæggelse at svække paragraf 5-løftet. I Rigsdagen skulle der ingen ed aflægges. Der blev efterhånden to danske fløje i landsdelen, edsnægterne, der bare protesterede, og dem, der efterhånden fik overtaget, der sagde: Lad os altid tænke på paragraf 5, men ikke tale for meget om den, det hindrer os bare i at arbejde for vor landsdel i de tyske parlamenter. Lederen for denne fløj var H. P. Hanssen, Nørremølle.

Jeg mindes også varme diskussioner om eds-spørgsmålet i mit hjem. Far sluttede sig – efter nogen tvivl – til H. P. Hanssens linie.

Jens Jessen var rigsdagsmand fra 1901 til 1906, da han døde, svækket af 43^{1/2} måneders fængselsophold for artikler i Flensborg Avis. Han kørte faktisk også protestlinien, men hans ranke personlighed blev respekteret i Rigsdagen, hvor også han – protestmanden – vandt sig venner.

Under arbejdet med denne bog har jeg læst mange af de indlæg, de danske repræsentanter i Rigsdag og Landdag har givet, og ved læsningen siddet med stor beundring for deres dygtighed.

Skillelinien mellem protestfolk og dem, der søgte efter et for os fordelagtigt samarbejde, har været årsag til en række indre brydninger i det dansk-politiske arbejde før 1914. Og det var faktisk den samme delingsstreg, der gik efter 1918, hvor protestfolkene sagde – vi kræver vor gamle historiske ret – i hvert fald Flensborg med til Danmark, mens H. P. Hanssen med sin fløj holdt på selvbestemmelsesretten.

Ja endnu i 1945 og følgende år sporedes eftervirkningerne af den gamle skillelinie både i Sønderjylland og Danmark.

Efter denne forklaring vil det være lettere at forstå de dønninger af den nationale kamp, jeg refererer om fra mit hjem.

Da jeg var 8 år gammel, slog de tyske myndigheders lyn ned i vort nabolag. En nabo med et dejligt parcelsted blev udvist. »Inden 24 ti-

mer ude af landet«. Hvad med dyr og ejendom? Det var myndighederne ligeglad med, naboer hjalp.

Et meget stærkt indtryk på et drengesind gjorde det, da jeg stod uden for mit hjem og så den tyske gendarm gå på den ene side af vejen, Christian Finnemann på den anden. Udvist! I ca. 5 år boede han på Frederikshøj kro, kun få kilometer fra sin dejlige gård. Han havde opereret for Danmark, men kaldt optionen tilbage og aldrig realiseret udvandringen, havde i mange år været anerkendt som tysk undersåt, havde været tysk embedsmand, nemlig kommuneforstander i Tårning-Høkkelbjerg kommune. Han havde kun i 2 døgn opholdt sig nord for grænsen, men i retssagen optrådte falske vidner, og retten dømte ham til at være optant. Han var en af egnens gode, danske mænd. Som det gik ham, gik det mange. På den måde berøvede man fremtrædende folk mælet.

Det er umuligt her at gøre rede for det hav af trusler, det regnede med. Otte elever på Tune Landboskole forlangtes omgående hjem – eller udvisninger på Als. Der sattes hårdt mod hårdt fra dansk side – og man vandt.

Manden bag den hårde kurs, von Köller, den højeste embedsmand i Slesvig-Holsten, var tilkaldt for at føre den hårde kurs. Hans Lund fortæller, at han før sin tiltræden spurgte, hvem de hårde halse deroppe ved grænsen var. Bønder, svarede man ham. – De er nemme at ordne, blot sørge for, at de får gode priser. Og så kilede man på. Tog forældreretten fra folk, sendte gendarmer til møder af enhver art, der skulle meldes på forhånd, ja endog ved bryllupper kunne en gendarm dukke op. Kroværter truedes med bortfald af bevilling, hvis de gav lokaler til danske møder. En række forsamlingshuse blev bygget. Nogle af dem blev lukket af de latterligste grunde, således Frey i Christiansfeld, som nævnte Finnemann var formand for. Fra 1897 til 1901 sad von Köller i embedet. Den meget hårde kurs varede til 1903. Hans Lund fortæller, at von Köller blev spurgt ved sin fratræden, hvordan det så gik deroppe. Svaret var: »Det er vanskeligt!« – Også mange retsindige tyskere var imod tvangsregimentet.

Se valgtallene side 59. For at vurdere dem må huskes, at der før århundredskiftet udvandrede ca. 60.000 fra landsdelen. Det svækkede naturligvis de danske valgtal. Man kan vel også læse af tallene for 1903 og 1907, at nogle har ladet sig forskrække af tvangskursen. Til

gængæld var der klar fremgang op under første verdenskrig. Men ingen tvivl – i Köller-tiden stålsattes viljerne.

Der var en række tyske embedsmænd, der var mere end villige til at gå von Köllers ærinde, men tit var de meget uheldige og kaldte på smil og latter. Det gjorde f.eks. hjulmand Jepsen Jepsens »statsfarlige ladeport« i Skærbæk 1901. Han havde malet sin ladeport rød og hvid. De farver kunne den indvandrede tyske amtsforstander ikke holde ud at se. Winter von Adlersflügel – så meget hed han – ordrede politiet til at tjære den røde farve med sort. Hjulmanden var ikke mundlam og tørnene voldsomt sammen med embedsmanden. Der blev retssag, der blev indsamlet underskrifter på, at hjulmandens farvevalg havde forarget nogle mennesker. Sagen gik helt til Berlin, hvor en af Tysklands dygtigste advokater forsvarede »porten«. Han sluttede sit indlæg sådan: Husets sokkel var altid sort. Sort, hvidt og rødt er Tysklands farver, så – Gud ske lov – Das grosse Vaterland skal nok blive stående. Tyske og udenlandske aviser slog sagen stort op under titlen: Den statsfarlige ladeport. Man morede sig. Vi også i mit hjem. Jeg kan endnu se for mig, hvor hjerteligt en af vore naboer lo.

Finnemann-sagen gik videre ved landsretten i Kiel. Finnemanns ældste søn var også udvist, boede på gården »Drenderup« ved Wamdrup. Finnemann ønskede sin søn hørt som vidne, men følte sig vis på, at hvis han kom helt legalt og lige til tiden, vilde han blive »taget« og ført tilbage over grænsen.

H. P. Hanssen fandt på råd. Niels rejste til Kiel dagen før, stod af toget ved en landstation før Kiel, blev taget imod af en journalist, der førte ham uset ned i retsbygningens kulkælder, hvorfra en smal trappe førte op til en næsten usynlig dør i retslokalet. Næste dag blev retten sat, vidnerne råbt op, deriblandt Niels Finnemann. Da han ikke svarede, råbtes lidt højere. Da tren Niels ind ad den lille dør. Wo kommen Sie hier? spurgte dommeren forbavset. Von Wamdrup, svarede Niels tørt –

Det er altid godt, om der også under alvorlige forhold kan findes noget at le af!

Efter 1903 slappedes tvangskursen småt om småt til stor ærgrelse for mange tyske embedsmænd i Nordlesvig – men det varede til 1907, før noget afgørende skete. Senere strammedes kursen igen.

For at belyse grænsens spænding fra en anden kant følgende:

I. C. Christensen, den danske regerings leder, tilrettelagde en rundrejse i Jylland for kong Frederik den Ottende i august 1908. Derunder var planlagt et besøg i Askov og et i Skibelund – det sidste sted med et folkemøde. Kredse i København var meget betænkelig herved – for hvad kunne der ikke blive sagt, der kunne fortørne vor store nabo mod syd, når et stort antal sønderjyder også ville møde op. Ved velvilje fra flere sider har jeg fået kopi af et brev fra en dansk embedsmand til den danske gesandt i Berlin, dateret 5. august 1908. I brevet fortæller vedkommende, at han under en rejse til Berlin i juni har talt med en fremstående tysk embedsmand og fortalt denne, at mange med ham i København var meget imod et sådant arrangement, der desværre ikke kunne ændres, fordi det allerede var offentlig kendt. Men vedkommende afgav løfte om, at udæskende taler ikke ville blive holdt. Dette med mere fortæller vedkommende person, hvis navn ikke er med på min kopi, til den danske gesandt i Berlin.

Skibelund blev strøget! Men jeg har læst, at den danske konge alene en tidlig morgenstund tog Skibelund i øjesyn, »sneg sig til Skibelund«, stod der.

Ind i dette billede passer også noget, jeg læste for mange år siden, som jeg ikke i skrivende stund kan finde min kilde til. Der stod, at der fra Berlin var rettet henvendelse til den danske regering om at anmode talere nord for grænsen – specielt Skamling og Skibelund – om at afstå fra at bruge stærke ord om nationalitetskampen. En sådan henvendelse fik også den kendte pastor Olfert Ricard, hvilket irriterede ham. Da han 1907 skulle tale på Skamling, valgte han at tale om Sjumenskviden fra 2. Kongernes bog, 4¹³, som profeten Elisa havde boet hos. Nu da han drog bort, ville han gerne gøre noget for hende. Men hun sagde: »Jeg bor midt iblandt mit folk«. Så talte han om det – i modsætning til filistrene, som han skildrede, så ingen var i tvivl om, hvem han talte om.

Jeg har set mange vogne køre tæt forbi mit hjem til store stævner på Skamling – en gang så jeg redaktør Jens Jessen. Jævnlig noterede en gendarm navnene på passagererne, så kunne de eventuelt rammes med et eller andet, udvisning af tjenestefolk fra Danmark, eller hvad man fandt på.

Grænsen mærkedes på mange måder

Mit hjem lå på ruten, hvor de tyske grænsegendarmere gik for at snuppe smuglerne (som de sjældent fangede). De havde tit god tid, ville gerne have en snak med os, når vi huggede »porning«, som vi kaldte de levende hegn. Det var festligt at høre disse gendarmere, fhv. tyske underofficerer, og far snakke. Men alligevel – de snakkede – alt mens far huggede løs. En dag sagde en gendarm: Jeg talte lige omme ved grænsen med manden på »grænsegården« (dansk side), der sagde, blot tyskerne dog kom og tog os til Skagen, for nu er studepriserne igen steget i Hamborg. Far sagde: – Han ved ikke, hvad han snakker om – og afbrød samtalen.

Gendarmerne holdt også udkig efter »landevejsriddere«. Dem var der mange af dengang. Vi kaldte sådan én »en Bos«, sikkert afledt af det tyske »Bursche« = en rejsende håndværkssvend. Nogle af dem kom fra Danmark. – Man kunne dengang frit passere grænsen uden pas, men »Bossere« ville man ikke have i Tyskland – og heller ikke en uld-tynde med pakken på nakken, der havde »forvildet« sig over grænsen for at sælge os »en gue stæk vintertøv«. – Man oplevede – eller digtede – historier om tyskere, der kom sproglig tilkørt hos os.

En »Bos« gled ind gennem et ledhul i det levende hegn, just som gendarmen kom om et vejhjørne. Gendarmen iler tjenstivrig derhen og ind bag hegnet, hvor fyren sidder med bukserne om hælene. Gendarmen siger brydsk: »Haben Sie Papiere?«, hvortil han sindigt svarer: »Nein, ich gebrauche gras«. Så meget tysk forstår sikkert alle.

Til ungdom, der måtte læse denne bog – og vel nok mener, at alt må have været den rene elendighed dengang. – Nej! Alle, der har oplevet de år, er enige om, at så fredelig og tryk har tiden siden aldrig været. Man kunne rejse verden rundt uden pas, finde arbejde og tjene føden, hvor man kom. De sociale forhold var ringere dengang og lønnen lille, men hjælpsomheden i en landsby var betydelig.

Der var visse fordele ved at bo nær grænsen. Vi kom meget sammen over den streg, der på min hjemegn overalt kun var et dige med beplantning – et stykke vej dog Taps å og Kjærmølle å.

Tyskland havde høje toldmure, Danmark ingen eller kun meget lave. Derfor var mange ting billigere i Danmark. Som dreng har jeg hentet mange kolonialvarer, som i visse mængder måtte indføres toldfrit.

Undervejs fra købmanden ved Frederikshøj kro til det tyske toldsted har jeg gået og øvet mig i den tyske remse, jeg skulle aflevere til den tyske toldstation – der fik en pose et stempel, og så kunne ingen gendarm »tage mig«.

Mod slutningen af første verdenskrig smugledes der i stor stil. Tyske soldater i vagtkæden lod sig i mange tilfælde bestikke – især med fødemidler.

Nationalitetskampens høvdinge og pressen

En række fremragende mænd har repræsenteret Nordslesvig i Berlin. På min egn var det i den tid, jeg husker, først og fremmest H. P. Hanssen og Kloppenborg Skrumsager, der taltes om. Jeg har hørt dem begge tale. H. P. Hanssen havde allerede som ung følt et kald til at gå i den nationale sags tjeneste, bondesøn fra Nørremølle, uddannede sig i Danmark, men også i Tyskland, hvis lovgivning han mestrede i sjælden grad. På tinge søgte H. P. Hanssen sine forbindelser hos liberale og socialdemokrater, og der var for alle vore repræsentanter samarbejde med de andre mindretal i Tyskland mod vest, syd og øst, hvor polakkerne udgjorde det største.

I den nationale kamp spillede den sønderjydske presse en meget vigtig rolle. Ud over lokale nyheder blev vi holdt underrettet om myndighedernes overgreb, forhandlinger af interesse for os i Berlin o.s.v. I fredstid var bladene ikke direkte censureret, men myndighederne var de grundigste læsere. Det var utroligt, hvad de kunne støde sig på. Bladene har betalt store bøder, og vistnok alle redaktører har afsonet fængselsstraffe. Bladene var Flensborg Avis med Jens Jessens skarpe pen, Hejmdal i Åbenrå, Dybbølposten i Sønderborg, Vestslesvigs Tidende i Tønder og Modersmålet og Dannevirke i Haderslev (væsentligst kun to navne med samme indhold, men tyskerne var en overgang ude efter at erobre Dannevirke, det lykkedes ikke).

Mange fængselsophold knækkede Jens Jessens helbred. Det var bestemt ikke let at være redaktør – og uforfærdet føre kamp mod uret og undertrykkelse. H. P. Hanssen fik for sin uforfærdethed i Finne-mann-sagen også kærligheden at føle. Her hans egen skildring af et fængselsophold, taget fra »Sprogforeningens Almanak«, 1928, som jeg

gengiver, for at læserne kan få et førstehåndsindtryk af et fængselsophold. Det var ikke »rekreation«, men H. P. Hanssen skildrer også komiske sider.

Minder fra et fængselsophold

Under Køllerpolitikken forsøgte landråd *Becherer* i Haderslev at købe falske vidner for at få to højt ansete danske tillidsmænd, gårdejerne *P. Timmermann* i Skærbæk og *C. Finnemann* i Tårning stemplede som optanter og udviste.

I Skærbæk var den berygtede amtsforstander *Winter von Adlersflügel* landrådets håndlanger. Amtsforstanderen havde, som det i 1907 konstateredes under en retssag i Kiel, i landrådets nærværelse budt skomager *Greisen* i Skærbæk 2000 mark, hvis han ville aflægge ed på, at *Timmermann* i 1867 havde opholdt sig i Ribe. Senere skærpede pastor *Jacobsen* i Skærbæk yderligere vidneudsagnene i Kiel ved at offentliggøre forskellige dokumenter, først i pressen, senere i en året efter under forfatternavnet »Arminius« udgiven brochure: »Gewalt geht vor Recht!« (Tyske foretagender, startet af pastor *Jacobsen*, endte med fallit, og så blev han ond på de tidligere forbundsfæller. K. M.).

Efter at *C. Finnemann* var bleven udvist og transporteret over grænsen, vendte han tilbage og fremtvang dermed en retssag. Ved Underretten førte landråden to vidner: en gendarm *Stegmann* og en ældre kone, *Bodil Hansen* fra Esbjerg. Begge aflagde ed på, at *Finnemann* ved nytårstid 1867 havde afgivet en optionserklæring og derefter var flyttet til Danmark. På grundlag af dette udsagn blev *Finnemann* dømt. Sagen gik derefter til Landsretten i Flensborg, hvor *Finnemann* førte bevis for, at gendarm *Stegmann* først var kommen til Nordslesvig i oktober 1867. Gendarmen måtte vedgå dette. Dermed bortfaldt hans vidnesbyrd som falskt. Men Landsretten dømte *Finnemann* under henvisning til »vidnet *Hansens*« udsagn. Han var derefter landsforvist i flere år.

Vidnet *Bodil Hansen* fortalte imidlertid, at hun ville få penge af landråden, hvis *Finnemann* blev dømt. For at få dette udsagn vidnefast rejste to danske borgere fra Haderslev, vinhandler *Wartho* og købmand *H. Frees*, til Esbjerg, hvor de hos en bekendt traf *Bodil Hansen*,

som under en sammenkomst i tre vidners nærværelse erklærede, at hun ville få 2000 mark af landråden, hvis Finnemanns dom blev stadfæstet af højeste instans. Hendes søn, som var ansat ved Småbanen i Haderslev, beroligede sine kreditorer med en henvisning til, at han skulle have en del af disse penge. Denne sag fremdrog jeg derefter i en afhandling om »Køllerpolitiken« i Sønderjydske Aarbøger 1904.

For at fremtvinge en genoptagelse af Finnemanns sag fremdrog jeg endvidere i 1905 disse kendsgerninger i den preussiske landdag, idet jeg indtrængende opfordrede indenrigsminister von *Hammerstein* til at skride ind og lade retten få sin gang. Ministeren tog straks ordet og svarede heftigt, at jeg misbrugte min urørlighed som landdagsmand. Hvis jeg vovede at gentage disse sigtelser imod preussiske embedsmænd udenfor Deputeretkammeret, skulle han nok tage affære. Jeg svarede skarpt tilbage: »Det har jeg allerede gjort i fjor! Ministeren kan finde sagen udførligt omtalt i dette halvbind af Sønderjydske Aarbøger 1904, som jeg hermed stiller til Deres rådighed«. Dermed rakte jeg ham bindet. Uden at svare greb han hurtigt en blyant og nedjagede i en fart et par linier på et stykke papir og rakte det med nogle heftige ord til en gehejmeråd, der stod i hans nærhed. Kort efter rejstes der sag imod mig som forfatter af afhandlingen og imod *Nikolaj Andersen* som ansvarshavende redaktør af »Sønderjydske Aarbøger«.

I efteråret 1905 blev sagen forhandlet ved Landsretten i Flensborg. Jeg havde stævnet 18 vidner, men kun få af dem blev afhørt. Retspræsidenten erklærede nemlig indledende, at han ville afvise ethvert spørgsmål og enhver udtalelse, som berørte de politiske forhold. Alle forsøg på at oplyse sagen ved hjælp af landrådets vidnekøb i Skærbæk blev derfor afviste. Bodil Hansens udtalelser om, at landråden havde stillet hende og hendes søn en belønning af 2000 mark i udsigt, hvis Finnemann blev dømt, stadfæstedes af flere vidner. Men landråden påstod, at han kun havde lovet dem, at deres rejseudgifter og andre udlæg ville blive erstattede. Statsadvokaten stemplede derefter Bodil Hansen som en uvederhæftig og utilregnelig person, hvis udsagn var betydningsløst, – desværre uden at drage konsekvenserne deraf i Finnemanns sag! Derimod foreslog han retten at straffe mig med 9 og N. Andersen med 3 måneders fængsel. Retten tiltrådte statsadvokatens opfattelse af hovedvidnet i Finnemanns sag og idømte mig 3 måneders fængsel og Nikolaj Andersen 300 mark bøde.

Rigsretten i Leipzig stadfæstede senere denne dom. Jeg fik derefter ordre til at tiltræde straffen den 1. april 1906 i Centralfængslet i Neumünster. Da landdagen på dette tidspunkt var inde, og jeg som landdagsmand under samlingen var urørlig, kunne jeg uden vanskelighed have fået straffen udsat, til landdagen blev sendt hjem, men jeg foretrak at tiltræde den straks.

Landdagsmændene havde den gang ingen frikort. I efteråret, når landdagen trådte sammen, fik vi rejsen betalt fra vort hjem til Berlin, og ud på sommeren, når den sluttede, omvendt rejsen fra Berlin til vort hjem. Under samlingen fik vi 15 mark i dagpenge, men når vi tog bort under samlingen, skulle vi søge orlov hos præsidenten. Blev den bevilget, bortfaldt dagpengene.

Hr. *Jonathan von Kröcher*, en gammel stivsindet, men rettænkende junker, med hvem jeg stod på en god fod, var den gang landdagens præsident. Amtsretsråd *Jürgensen* i Husum, som var en skarp modstander af Køllerpolitiken, var én af dens fire sekretærer. Jeg overgav *Jürgensen* min orlovsansøgning motiveret med, at jeg skulle afsone en tre måneders fængselsstraf i Neumünster. *Jürgensen* fortalte mig senere, at præsidenten efter at have læst ansøgningen, betænkte sig lidt. Derpå sagde han meget alvorligt, men med en skælm i øjet: »Orlov, hr. *Jürgensen*, det er altid en frivillig sag. Når Hanssen skal i fængsel, er det ikke en frivillig sag. Ansøgningen kan derfor ikke bevilges«. Præsidenten, som fandt min straf for hård, tvang dermed den preussiske statskasse til at udbetale mig 15 mark daglig i de tre måneder, jeg sad fængslet.

En straffefanges arbejdskraft tilhører staten. Tidligere blev *alle* fanger sysselsat med tvangsarbejde, ikke faglærte arbejdere med at flette måtter, binde børster, klæbe kuverter eller lignende. Efter århundredskiftet udstedtes der en anordning, hvorefter overstatsadvokaten kunne tillade, at fanger, som i deres borgerlige stilling var sysselsat med litterært arbejde, lejede deres egen arbejdskraft af staten. Jeg søgte og fik denne tilladelse. Overstatsadvokat *Luther* i Kiel fastsatte værdien af mit arbejde til 1 mark og 50 pfennig daglig, som jeg skulle indbetale til statskassen.

Fængselsreglementet bestemte, at fangerne daglig skulle udføre et bestemt arbejde. Leverede de flere varer end fastsat, fik de dem ekstra betalt. Dette spillede en stor rolle, thi fra den 6. uge af måtte fangen

anvende halvdelen af sin arbejdsfortjeneste til forbedring af den knappe og dårlige fangekost. De fanger, der lejede deres egen arbejdskraft, skulle efter reglementet have en tilsvarende adgang til at forbedre kosten. Fængselsdirektøren bestemte derfor, at 10 % af, hvad statskassen tjente ved at udleje mig, altså 15 pfenning daglig, skulle godskrives mig som fortjeneste ved ekstraarbejde. Således var alt vel ordnet: Først betalte den preussiske statskasse mig 15 mark daglig for mit arbejde som landdagsmand. Derefter lejede jeg atter mig selv af den preussiske stat for 15 groschen* daglig. Af dem fik jeg atter 15 penning daglig som min andel i, hvad staten tjente på mig! Og af disse 15 penning måtte jeg endelig fra den 6. uge af anvende halvdelen, altså 7½ penning daglig til forbedring af fangekosten.

Centralfængslet i Neumünster er stort og var dengang nyt. Jeg blev anbragt på 4. sal i en fløj, hvor der sad 320 fanger i enkeltceller, 80 på hver etage. Foran cellerne løb der et smalt galleri. I midten strakte sig en rotunde op gennem alle etager. Øverst oppe sad, som på et hlidskjalv, en overopsynsmand, som derfra kunne iagttage alle 320 celler. På hver etage var der desuden altid to opsynsmænd i funktion. Cellens udstyr bestod af en briks, som blev hægtet op imod væggen om dagen, en træbuk, en stenkrug med vand, en lille trækasse med salt og en bibel. Desuden en blikskål til mad, en ske og en træpind i stedet for kniv og gaffel, som var forbudt. Da jeg skulle udføre skriftlige arbejder, fik jeg undtagelsesvis et lille bord.

Mens fangerne ellers bar fangedragt og gik i trætofler, kunne politiske fanger få tilladelse til at gå i deres egen dragt. Vi var dengang tre fanger, som overstatsadvokaten havde tilstået denne begunstiggelse. Iøvrigt var kosten og behandlingen den samme som for de øvrige fanger. Fængselsdirektøren modtog mig med ordene: »Glem ikke, at Deres ophold her er en *straf* og ingen komedie!«

Hver dag førtes fangerne ned i fængselgården, hvor de spadserede eller rettere travede rundt med tre skridts afstand i en halv time. To opsynsmænd med højt hævede, ladte revolvere stod imens og vågede nøje over, at ingen sagde et ord. Blev nogen greben på fersk gerning, blev han straks ført op i cellen og straffet. Streng justits var imidlertid nødvendig, thi blandt fangerne var der svære forbrydere, som måtte afsone indtil 10 års fængsel.

* 1 groschen = 10 pfennig

Overstatsadvokaten havde i forvejen meddelt fængelsdirektionen, at jeg måtte gå i mit eget tøj. Jeg havde taget en lille håndkuffert med, som indeholdt et sæt tøj til at skifte med, linned, strømper, skrivematerialier og enkelte andre fornødenheder, og gik ud fra, at jeg, efter at den var eftersat, kunne tage den med ind i min celle. Men det var der ikke tale om. Kufferten skulle deponeres hos »Hausvater«. Underinspektøren førte mig straks første dag ned i kælderen, hvor denne mægtige ordenshåndhæver residerede, for at der kunne blive optaget en protokol over, hvad kufferten indeholdt. Til min store forbavselse viste det sig, at den indeholdt 273 genstande, som alle opførtes i protokollen, hver med sit nummer! Specialiseringen gik så vidt, at f.eks. hver flip, hvert lommetørklæde, ja hver stålpen fik sit nummer. Da vi omsider havde fået denne vidtløftige protokol affattet, blev den højtidelig godkendt og underskrevet af »Hausvater« og mig, og vore Underskrifters rigtighed attesteret af underinspektøren.

Efter nogle dages forløb havde jeg det uheld, at en benknap, hvorpå jeg fæstede flippen, brast. Jeg havde en reserveknap i min kuffert og bad opsynsmanden om at hente den.

»Men det«, sagde han, »er virkelig ikke så simpel en sag«.

»Hvordan skal jeg da bære mig ad med at få den«? spurgte jeg.

»De må stille et andragende«, svarede han. »Det kan stilles mundtligt hos mig. Jeg giver det så videre til overopsynsmanden, som vil give det skriftlig form«.

Som sagt, så gjort. Andragendet om at få benknappen udleveret blev stillet og skriftligt formuleret af overopsynsmanden. Overopsynsmanden sendte det forskriftsmæssigt videre til underinspektøren, for at han kunne undersøge, om det var tilladt efter fængselsreglementet. Underinspektøren sendte det, forsynet med en derpå lydende notits videre til overinspektøren, hvem det pålåg at indstille andragendet til bevilling eller forkastelse. Overinspektøren anbefalede bevillingen, sendte det videre til fængselsdirektøren, som slog hovedet på sømmet ved at udstede en »Verfügung«, hvorefter andragendet var bevilget. Med denne »Verfügung« gik akterne videre til »Hausvater«, som efter at have gjort sig bekendt med dem, tilkaldte underinspektøren til assistance ved knappens udlevering.

Femte eller sjette dag, efter at andragendet var stillet, mødte underinspektøren, ledsaget af en fange, som bar nøgleknippet, derefter i min

celle, meddelte mig, at mit andragende var bevilget og anmodede mig om at følge med ned til »Hausvater« for at få knappen udleveret. Så gik vi tre mand høj ned ad trappen og gennem de lange gange til depotet. »Hausvater« var forberedt på vort komme. Protokollen af 1. april lå på hans pult og min håndkuffert stod ved siden af den. Vi søgte nu først om knappen i protokollen, og ganske rigtig: På tredje folioside fandt vi: »Nr. 83 en kraveknap«. Kufferten blev nu åbnet. Knappen blev funden, højtidelig udtaget og foreløbig opstillet på pul-ten. Der skulle nemlig optages en protokol, før »Hausvater« kunne udlevere den. Protokollen begyndte meget sagligt med, at fangen (nr.) under (dato) havde stillet andragende om at få udleveret en knap, som skulle findes mellem de af fangen ved hans tiltrædelse af straffen i fængslet deponerede genstande. Efter at andragendet havde passeret de i fængselsreglementet foreskrevne instanser, havde fængselsdirek-tøren under (dato) udstedt en »Verfügung«, ifølge hvilken andragen-det var bevilget og »Hausvater« var bleven bemyndiget til at udlevere fangen bemeldte genstand. Underrettet derom indfandt underinspek-tøren (navn) ledsaget af fangen (nr.) og ansøgeren sig derefter dags dato i depotet for at få genstanden udleveret. Efter at knappen, som i protokollen af 1. april var opført som nr. 83, derefter i ansøgerens påsyn var bleven udtaget af hans kuffert, blev den i de nævnte vidners nærværelse af »Hausvater« udleveret til fangen, som ved at under-skrive protokollen egenhændig kvitterede for modtagelsen. Sted, da-tum og underskrift af »Hausvater«, mig samt underinspektøren som vidne. Tre mand høj vandrede vi derpå efter vel udført gerning atter op ad alle trapper til min ensomme celle, som underinspektørens led-sager åbnede og lukkede. Endelig havde jeg min knap, men jeg måtte rigtignok sande opsynsmandens ord. At få den udleveret havde ikke været en så simpel sag, »keine so einfache Sache«, som jeg i min enfol-dighed havde troet.

De tre måneder var snart omme. Jeg havde fået papir udleveret til skriftlige arbejder, et nøje aftalt antal ark, som jeg var ansvarlig for. Dette var kun rimeligt, da der måtte våges over, at fangerne ikke fik skrivematerialier. Jeg skrev i fængslet på grundlag af den officielle preussiske statistik en længere afhandling om, »Det nordslesvigske Landbrugs Prioritetsgæld«, som senere er bleven offentliggjort i »Søn-derjydske Aarbøger«. Under udarbejdelsen af denne afhandling, måtte

jeg foretage mange beregninger. Som følge deraf brugte jeg en bunke papir til kladde. Nogle dage før min straffetid var udløben, mødte fængselsdirektøren i højstegen person for første gang i min celle og sagde: »Før De forlader fængslet, må vi have Deres papir kontrolle-ret. De har at eftervise, at det antal ark, som De har modtaget, endnu forefindes«. »Det kan nemt fastslås«, svarede jeg. »På denne bunke har jeg skrevet en national-økonomisk afhandling, som jeg, efter at indholdet er godkendt, tager med mig. Bunken der er papir, som jeg har benyttet til kladde, og kan tilintetgøres. Tilsammen indeholder de det antal ark, som jeg har modtaget«.

»Javel«, sagde han, »men tilintetgørelsen af kladden er ikke så simpel en sag. Efter reglementet skal den foretages i Deres og et vidnes nærværelse«. Dagen efter mødte underinspektøren, som sædvanlig ledsaget af en særlig betroet fange, som bar nøgleknippet, i min celle og sagde:

»Efter anordning af fængselsdirektøren har jeg først at konstatere, om De fremdeles har det papir, som De har fået udleveret til Deres arbejder. Dernæst skal jeg lade kladden tilintetgøre i Deres påsyn«.

Arkene optaltes, og tallet stemte. Derpå befalede underinspektøren fangen at tage kladden, idet han sagde:

»Vi går ned i køkkenet. Der kan vi vist få den brændt«.

Men da vi kom ned i køkkenet, var middagsmaden bragt rundt i cellerne og ilden slukket.

»Hvad gør vi så da nu?« udbød inspektøren rådvild.

»Lad os gå hen i smedien«, sagde fangen, »der er der nok ild på essen«.

»Godt«, udbød inspektøren synlig lettet. Vi gik så hen i smedien. Men de faglærte fanger, der arbejdede her, holdt middagspause i deres celler, og ilden var slukket.

»Um Gottes Willen, hvad gør vi dog nu, hvad gør vi dog nu?« råbte inspektøren nervøst.

»Vi kan gå over i bageriet«, svarede fangen, »der har de vist ild«. Fængslet leverede brød til alle straffeanstalter i hertugdømmerne og havde derfor et stort bageri. Men fangerne, som arbejdede her, holdt ligeledes middagspause, og ilden var slukket.

»Men det er dog fortvivlet«, råbte inspektøren. »Hvad i alverden skal vi dog nu gribe til?«

»Ja, hvis vi kan opdrive en tændstik«, tillod jeg mig nu at bemærke, »så kan vi jo nok alligevel lade kladden blusse af her i bagerovnen«.

»Det er en idé!« udbrød han glædestrålende. »Det kalder jeg virkelig en idé!«

Det viste sig, at han havde tændstikker i lommen og snart blussede kladden lystigt i ovnen. Vi fulgte tilintetgørelsen med al den opmærksomhed en så betydningsfuld sag krævede og trak os derefter tilbage til kontoret, hvor vi optog en stor protokol over den lykkelige udførte bedrift.

Så var straffetiden forbi. Jeg havde i de tre måneder, skønt kosten i den sidste halvdel af straffetiden var bleven forbedret med 7½ penning daglig, tabt en snes pund i vægt, men til gengæld haft mange interessante oplevelser. Og da jeg kom hjem, blev jeg festligt modtaget. Mine venner i Sønderjylland overrakte mig en pengesum til dækning af mine retsudgifter. I kongeriget var et udvalg, bestående af repræsentanter for alle partier fra den socialdemokratiske landstingsmand *P. Knudsen* til den højkonservative landstingsmand professor *H. Matzen* trådt sammen for at overrække mig en hædersgave ved løsladelsen. Med gaven, som bestod af et stort landskabsmaleri af *Agersnap* med motiv fra sydsiden af Åbenrå fjord, en afstøbning af Guldhornet, et service fra Den kgl. Porcelænsfabrik og en pengesum til en rekrea-tionsrejse, fulgte en kunstnerisk udført af over 3000 danske mænd og kvinder underskreven adresse, som med tak for mit arbejde i den nationale sags tjeneste bød mig velkommen tilbage til friheden. – Så langt *H. P. Hanssens* artikel.

H. P. Hanssen fik mange venner i Berlin og fik adgang til at skrive om Nordslesvig i ansete tyske tidsskrifter. Jeg har hørt både *H. P. Hanssen* og *Kloppenborg Skrum-sager* sige til os unge: I skal blive i Nordslesvig og springe tysk soldat – gøre jeres pligt og komme lidt mere danske hjem for at være med til at kræve vor ret.

Sønderjylland blev fra 1864 til lidt efter 1900 tappet for ca. 60.000 udvandrere – flest til Danmark, men også til U.S.A. Udvandringen måtte standses, for at der kunne blive danske nok til at overtage og dyrke Sønderjyllands jord. Udvandringen betød også, at landsdelen blev tappet for megen kapital.

Unge har altid været idealister. Vi unge følte, vi burde sige ja til

dette krav. For mange af os var det denne indstilling, der afholdt os fra at gå over den danske grænse for at unddrage os tysk krigstjeneste i 1914.

Kloppenburg Skrumsager var af skikkelse en kæmpe og havde en tordenrøst. Han tjente som tysk soldat ved Tysklands flotteste parade-regiment til hest – »Garde du corps«. Ved en mønstring ønskede kejser Vilhelm at se »regimentets flotteste karl«. Der gik bud efter Kloppenburg. Han kom i galop, standsede i et nu og gjorde honnør. Kejseren spurgte venligt: »Hvilken landsmand er du, min søn?« Da tordnede Kloppenburg: »Jeg er dansker, Deres Majestæt!« – Sådan melder historien.

Engang havde vi ham efter et foredrag som gæst i vort hjem i Haslev. Han var storbonde (en dejlig gård) og fortalte, at han i Berlin fik nogle venner blandt junkerne – de store jordbesiddere. Deres sønner gik tit officersvejen. Kærnen af de tyske officerer var pligtopfyldende, hårde – både mod sig selv og andre, men oftest retfærdige over for undergivne. Kloppenburg fortalte den aften om officerer af en anden type, refererede en far, der fortalte, at hans unge leutnant-søn sidste år i Berlin brugte 100.000 mark! – Der var hist og her gået orm i roden på det gamle officerstræ.

Jordkampen

Jordkampen var indledt. Den tyske stat købte ejendomme – især store gårde – som den satte tysksindede forpagtere på, oftest folk der stammede syd fra og havde tysk modersmål. Der holdt man tyske tjenestefolk. Det kunne i en kommune øge antallet af tyske stemmer, men kulturspredere blev disse ejendomme ikke. Der levedes et meget rigere menneskeliv på de fleste danske gårde.

Vor jord grænsede til en sådan tysk statsgård, Domæne kaldtes de. Forpagteren hed Schwerdtfeger. Det var en stor gård, der væsentligst holdt tysk arbejdskraft. Schwerdtfeger var som nabo fredelig og talte ret godt dansk. Kun når vores »Karo«, der havde afløst den omtalte »Wut«, jagtede harer på egen hånd under ihærdig bjæffen, gav han ondt af sig. Jagten var hans! »Karo« fangede aldrig noget.

Her en historie om en anden domæneforpagter fortalt af den kendte

sønderjydske bonde Hans Schmidt en gang på Kollund vandrehjem, hvor jeg havde bedt ham fortælle for vore elever på en Sønderjyllandsstur.

Hans Schmidt havde sammen med en ven bestemt, at de ved mejeriets generalforsamling ville søge gennemført en fremtidig kvalitetsbetaling for mælk (1., 2., 3. klasse) som i Danmark, og som de to fremstormere havde lært om på den danske landbrugsskole. Forslaget blev ilde modtaget, især af den danske mand der havde flere køer end nogen af de andre. Jeg bor langt væk, sagde han, og min mælk får solvarmen undervejs på den lange køretur – og vil derfor gå i 3. klasse. Han anbefalede at stemme nej.

Generalforsamlingen holdtes i en krostue. Hundene var med. De havde hidtil, da det var deres »modersmål«, der taltes, forholdt sig tavse, men på dette tidspunkt kom domæneforpagteren op for at støtte den førnævnte danske gårdmands opfordring til at sige nej – på tysk. Da vågnede hundene, omringede forpagteren og gøede af fuld hals. – Bagefter stemtes der. Vedtaget! Én stemte imod. – Hvad er det med dig, sagde Hans Schmidt til den danske gårdmand – a stemme mæ æ hu'nd, sagde han.

Det var ikke så få store gårde, den tyske stat havde købt, og efter århundredskiftet kom også love, der sigtede på mindre ejendomme. Som modtræk mod det tyske jordkøb dannedes fra dansk side »Landeværnet«, hvor stedlige danske mænd holdt udkig efter ejendomme til salg og søgte at få anbragt en dansk mand.

Forstående mænd i kongeriget stampede penge op af jorden for at støtte unge, dygtige danske mænds gårdkøb. I første omgang var det hemmeligt. Det blev 1909 til »Nordslesvigs Kreditforening«, et fortrinligt arbejde, og megen jord blev bevaret på danske hænder. Derom taltes der meget i mit hjem og med naboer.

På denne baggrund var det ikke luftkasteller, når jeg dengang regnede med at få muligheden for at komme til at eje en gård.

Kirke og kristendom

Tidligere har jeg fortalt om åndslevet i mit hjem. Når jeg læser nogle af den danske litteraturs ældre skildringer af missionsfolk – kender jeg dem ikke hjemmefra – heller ikke dem i Aalbæk Jensens »Perle-

porten« eller Kaj Munks Per Skrædder (skønt jeg elsker Kaj Munk).

Nok kender jeg enere, der måske kunne »sælge en ko i Jesu navn, selv om den var trepattet« (citat efter I. C. Christensen). Der er brådne kar i alle lejre, og det er meningsløst at stille et generelt fuldkommenhedskrav. Vi er alle mennesker – så længe vi går på jorden – forskellige mennesker – gennem hele livet.

Mine forældre og andre på min egn bekendte sig som kristne – også som missionsfolk, og ville gerne tale derom, når lejlighed gaves, stilfærdigt, ægte.

Når det tit siges, at kristendom er noget, man har, men ikke taler om, er det værd at huske, at Jesu disciple fik befaling om at erobre verden ved at vidne. Kravet om, at kristne bør holde mund med, hvad de bygger deres liv på, er noget vrøvl. At vi så tit slipper galt fra det, også taler i utide, er sandt. Det er svært at finde de rette ord og svar i rette tid – og for mit vedkommende – alt for tit tav jeg.

Far og mor ville gerne hjælpe andre. Adskillige naboer kom tid efter anden, når de var i bekneb for penge og lånte af far. Jeg tror nok, han fik pengene igen, det var redelige folk. Tuberkulosen hærgede, og jeg har båret mange flasker »Samosvin« hjem. Den blev regnet for særlig god til syge. Mor og far besøgte dem og havde altid noget med. De syge kunne tit få liggesår. Så købte far en slags varmedunk af gummi. Når den blev fyldt med lunkent vand, lindrede det at lægge den under sårene. (I vore dage er »vandsenge« det fineste leje). Far hjalp enlige med ordning af deres forhold. Han svigtede heller ikke et hjem, hvor en mand blev dømt for et kriminelt forhold og måtte lang tid i fængsel. Mine forældres kristendom var nok, ved lejlighed, ord – men bestemt også liv.

Naturligvis var de ikke fuldkomne, og jeg har da også som alle teenagere en overgang fundet, at en masse var forkert. – Men hvor har jeg senere været taknemmelig for mit hjem.

Min afdøde hustru hjem i Hvinderup betød meget for Tyrstrup sogn. Hendes forældre var Claus og Birgitte Marie Hansen, Fogedgården. De havde 12 børn. Jeg var jævnaldrende med de to yngste drenge – og blev gift med den yngste datter, Thea. De to ældste sønner overtog 1903 og 1905 hver en ret stor gård, dels ved hjælp hjemmefra, men med stor støtte af føromtalt pengemidler i jordkampen – mod forrentning og tilbagebetaling naturligvis.

Familien »Claus Hansen«

Omtrent samtidig med den vækkelse i Skovrup, jeg omtalte tidligere, kom en forhenværende indremissionær, Lars Birk, fra Danmark til Hvinderup, hvor han nedsatte sig som skrædder, netop på et tidspunkt hvor omtalte vækkelsesbølge begyndte at virke i Hvinderup og Stubbum. Den greb Claus og Marie. Den ældste søn, en lille purk, følte sig nok lidt ene og forladt, da han gik ud og fortalte deres karl: »Fae å mue ligge u æ kneebien ind i æ døns« (dagligstuen).

De oplevede en omvendelse, og Claus Hansen var med til at plante den danske »Kirkelig Forening for Indre Mission« om til Sønderjylland. Han var somme tider taler ved møder, og der holdtes møder og søndagsskole i hjemmet. 12 børn fulgte i hjemmets spor og blev ved det, »de havde lært« (2. Timeteus, 3¹⁴). Fogedgårdens jord, var flad, prima dybmuldet og samlet omkring gården, 30 ha.

I stuerne var der lyst og festligt. Der var musik og sang. Nodebøgerne var slidte – ikke mindst »Danmarks Melodibog«. Alle børnene var, efterhånden som tiden kom, en tur på én eller to danske ungdomsskoler, Børkop, Tommerup, Haslev. Mine jævnaldrende spillede horn i et KFUM-basunkor, og de to yngste døtre spillede klaver og orgel.

Tyskerne søgte i Køller-tiden at forskrække folk, der stod i de danske foreninger, sprogforening, skoleforening og vælgerforening. Den berygtede dommer og fortysker Dr. Hahn, ivrig håndlanger for von Køller, kaldte en mængde ind til en afhøring om, hvilke foreninger de stod i, vel nok for at få materiale til at kontrollere foreningernes medlemslister, der forlangtes ført pinlig nøjagtig med ind- eller udmeldelse, død, fraflytning eller andet. Claus blev spurgt, hvilke foreninger han stod i, om han var i den eller den. Claus blev (ukristelig) arrig og sagde: Jeg kan ikke huske alle de foreninger, jeg står i, men nu går jeg hjem og melder mig ind i dem allesammen.

Da krigen 1914 var brudt ud, var Claus Hansen i Christiansfeld for at forrette ærinder – gående. Undervejs hjem kommer han op at køre med en præst fra et nabosogn, som var stærkt tysksindet, selv om han nok talte bedre dansk end tysk.

Claus Hansen har gengivet samtalen sådan: Præsten: Vi sejrer Claus Hansen, thi »den gamle af dage« er med os. Claus er ikke sikker på det, for der er jo det med Belgiens neutralitet, der blev brudt. Præsten: Kun en lap papir i en stor tid. Claus siger, at paragraf 5 jo også blev brudt. Præsten: De ved da, at den både er død og begravet, hvortil Claus replicerer, at han tror på de dødes opstandelse. Jeg ved ikke, om han vidste, at H. P. Hanssen en gang i den tyske rigsdag under en tale,

Min hustrus hjem »Fogedgård«

hvor han havde nævnt paragraf 5, blev afbrudt med tilråbene, den er både død og begravet – og omgående replicerede: Vi tror deroppe »an die Auferstehung der Toten«. – Det bed!

Claus Hansen kunne på en for ham naturlig måde have brugt vendingen uden at vide noget om H.P.Hanssens situation. Iøvrigt var den i begge tilfælde særdeles velanbragt. Han fik 6 sønner med i krigen. Den ældste faldt – efterlod hustru og 5 børn. Claus Hansen døde og blev begravet op under jul 1914. Fire sønner i uniform bar ham til hvilestedet. Den femte lå ovre ved russerne – den sjette endnu ikke indkaldt. Claus Hansen døde af et hjerteanfald. Kald på børnene, bad han, tog afsked med hustru og tre børn og sagde: »Gud ske lov min sjæl er frelst«, faldt tilbage på puden og var død.

Min far døde af lungebetændelse – farlig dengang. Jeg nåede ikke hjem at sige farvel. Kort før han døde, citerede han:

*Bort fra verdens land at ile,
bort fra møje, hjem til hvile,
er jeg rejsefærdig til,
når min Herre Jesus vil.*

Salmebogen nr. 503, vers 2

Men hvad synger ikke Grundtvig:

*O vidundertro
du slår over dybet din gyngende bro,
som isgangen trodser i brusende strand
fra dødningshjem til de levendes land.*

Det er virkelighed – ubegribelig, men vidunderlig!

Her bør også Tyrstrup kirke, vor sognekirke, have en omtale. Jeg er døbt og konfirmeret af pastor Johannes Clausen, en ortodoks-luthersk præst. Alle hans konfirmander berømmer hans konfirmationsforberedelse. Han forklarede særdeles grundigt. Vi lærte meget udenad. Det var pligt at følge søndagsgudstjenesten, og vi blev næste gang, vi »gik til præst« hørt i: Hvad var indledningen? Hvad var grundtanken i prædikenen, og under hvilke tre punkter blev den behandlet? Onsdagen før palmesøndag, da konfirmationen altid holdtes, var der overhøring, og der skulle så vist gives besked! Forældre, pårørende og andre fulgte spændt med.

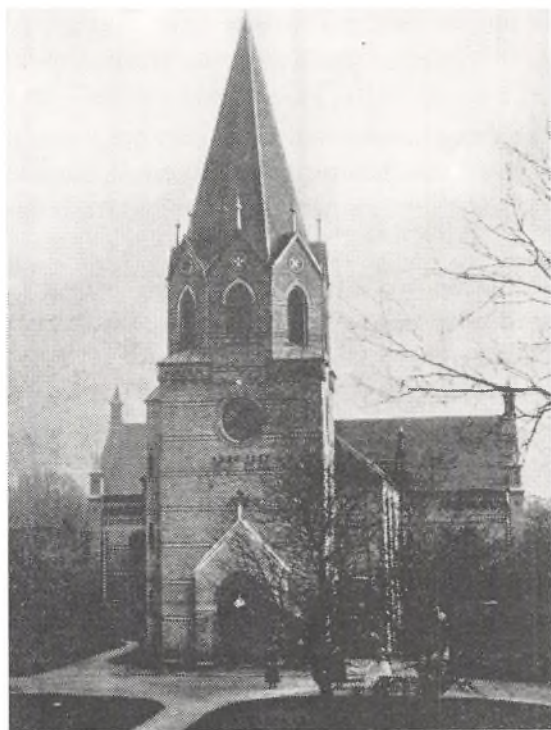
På forhånd var vi kendt med sådan at stå på kirkens gange og svare præsten. I fastetiden holdtes der fastegudstjeneste hver onsdag formiddag med emner fra Jesu lidelseshistorie. Kirken var stuvende fuld, og vi børn var glade ved at svare – aldrig i kor – altid enkeltvis, men vi kunne markere. Ved konfirmationsoverhøringen bestemte præsten, hvem der skulle svare på hvad, men han tog nok lidt hensyn, når han valgte. Der var han aldrig hård, det hændte undertiden i undervisningen forud.

Dengang var biskop Kaftan (generalsuperintendent var hans titel, hvis nogen savner et ord til spiritusprøve) ikke så godt anskrevet hos danske i Nordslesvig. Eftertiden har bedømt ham mildere.

Biskop Kaftan var sammen med 77 præster i Nordslesvig, de fleste tysksindede, da de forlangte den danske religionsundervisning bevaret, hvor skolen ellers, da paragraf 5 var strøget i 1878, gik over til at blive helt tysk. Præsterne forlangte også dengang to timers undervisning i det danske sprog ugentlig, »da den opvoksende ungdom ellers ikke på tilstrækkelig måde forberedes til en velsignelsesrig deltagelse i menighedens gudstjeneste«. Religionsundervisningen var dansk til 1899, da forældre kunne forlange tysk undervisning for deres børn. – Senere er der jævnlig øvet tryk for at få børnene over til det tyske. – Dog aldrig mod mig. Se min omtale under skolegangen med 4 timers dansk religionsundervisning om ugen – og 2 på tysk. – Biskop Kaftan var sønderjyde fra Løjt og talte godt dansk.

I sommeren 1909 kom han – som det dengang nu og da skete – for at holde visitats og overbevise sig om, hvorvidt vor kristendomsundervisning var i orden. Det skete i Tyrstrups anneks-sogn, Hjerndrup, med den højtliggende kirke, hvorfra den østjydske natur i al sin herlighed kan beundres.

Kaftan hørte os bl.a. i Jesu første under, hvor han forvandler vand til vin. I Johs. ev. 2, v. 9 og 10, fortælles, at Jesu vin var den bedste, og at skafferen bebrejdede brudgommen dette brud på traditionen med at bruge den bedste vin først. Det lærte vi dengang sådan: »Hvert menneske sætter først den gode vin frem – og derefter, når gæsterne er drukne, da den ringere, men du har bevaret den gode vin indtil nu«. Det citerede Kaftan og spurgte så: Børn – hvad betyder det – udtrykt i daglig tale. Ingen markerede. Jeg må hen til de store drenge, sagde Kaftan. Der spurgte han Laurids Thy, der stod ved siden af mig

Tyrstrup Kirke

(mangeårig købmand i Bramdrup), hvad det skulle betyde. Han svarede: Det skal sige så meget som: Høe lille mand, do håe bon dæ hiel fåkiert ad! – Plets kud!!

Sognepræsten var meget flittig. Der hørte landbrug til præstegården, og i egen befordring kørte han vinteren igennem ud til 2 ugentlige bibellæsninger forskellige steder i sognet. Han arrangerede en festlig familieaften. Gudstjenesten Hellig tre Kongers aften med et hav af stearinlys i den store kirke og med én af lederne fra Ydre Missionssekabet i Brecklum som taler fyldte kirken helt.

Christiansfeld har gennem skiftende tider øvet megen indflydelse, også på egnen. Der holdtes hveranden søndag klokken 14 en dansk gudstjeneste, mine forældre somme tider tog del i. En begivenhed var de årlige meget store missionsfester for »Ydre Mission«. Brødrenehedens forkyndelse har i perioder spillet en betydelig rolle i Sønderjylland og en del andre af Danmarks egne.

Indre Mission og det nationale

Forstander Ludvig Schrøder, Askov, skal en gang have sagt, at den store fremgang i den nationale kamp først ville komme, når Indre Mission i Nordslesvig blev sig sin danskhed bevidst.

Denne udtalelse har ingen adresse til min hjemegn, men der var egne, hvor tysksindede præster, hvis forkyndelse folk fra Indre Mission var meget glad ved, påvirkede deres sognebørn – om ikke direkte så indirekte. Hvad er det at adlyde øvrigheden, som Paulus formaner til? De kunne nok her og der så tvivl i et sind m.h.t. at stemme dansk – om det nu var ret. Nogle blev vel hjemme ved valgene, forskelligt fra egn til egn.

Kristendom er international. Megen god kristen påvirkning er kommet til os sydfra. Hvor der er en religiøs trang, som der har været i mange af Sønderjyllands egne, er der ikke noget mærkeligt i, at tyske vækkelsesbevægelser i nyere tid, f.eks. »Gemeinschaftsbewegung«, der er meget i familie også med dansk Indre Mission, fik et vist fodfæste i landsdelen.

Men hvor der er nationale brydninger, er det svært at holde kristendom og national følelse hver for sig. Mange af os, der er godt hjemme i det tyske sprog, ved, at det er lettere og rigere – alt andet lige – at høre en dansk forkyndelse end en tysk. »Kun modersmål er vort hjertesprog«, siger Grundtvig med rette. Dette forhold førte til den frugtbare udvikling af grundtvigske frimenigheder, der fandt sted i Nordslesvig, men de fleste danske følte sig knyttet til slægtens kirke.

Der blev i årene efter århundredskiftet et åndeligt vårbrud – en kristelig vækkelse og især blandt unge. KFUM og K blev meget livskraftigere og bedre organiseret. Der blev ansat sekretærer, J. M. Kylling, der havde fået sin skoling i Danmark, påvirket af Ricard både kristeligt og nationalt. Købmand Børsen Hansen ansattes som deltidssekretær og den djærve, hjertevarme Peder Povlsen, Brændstrup, arbejdede med. Jeg har selv oplevet fra 1910-1914, hvorledes den kristne forkyndelse fængede – og samtidig følt, at dette var dansk – og rigt. Der fandt man venner, man kunne snakke ud med om meget af det, der fyldte ens sind. Det var en rig tid!

Omtrent samtidig begyndte brydninger inden for Indre Mission i Nordslesvig. Tolv præster undsagde den nordslesvigske Indre Mission

og stiftede 1912 »Det gamle Budskabs Mission«. Der var adskillige blandt de tolv, vi holdt af, så det gjorde ondt.

Officielt begrundedes deres skridt med, at der var ved at indsnige sig for megen liberal teologi i Indre Mission i Nordslesvig, men skrælles alle omsvøb af, lå det nationale bagved som hovedmotiv, men der kan også findes nogen forklaring i, hvilken forkyndelse der tidligere havde lydt i de egne, hvor det brændte mest på.

Formanden for Indre Mission, pastor Hans Tonnesen, Hoptrup, der ogsaa var tysksindet, forstod det værdifulde, der skete både kristeligt og folkeligt og stod sammen med de nye strømninger, hvor også andre betydelige præster sluttede op.

De omtalte strømninger prægede også f.eks. vore unggilder. Vi kunne lege og more os, men altid sang vi meget, ja, det hændte, vi ud over kaffedrikning og lidt indledende snak bare sang en hel aften, folkelige, nationale og gode kristne salmer og sange, som det traf sig. Når vi skiltes efter en sådan aften, sagde vi: Hvor hai vi et glant. »Glant« betyder dejligt, hyggeligt, skønt m.m., sammenfattet i et sønderjydske ord.

Der var i sognet et gammelt mandskor og et basunkor. I 1913 stiftede vi et kristeligt sangkor, men vi sang også folkesange. Krigen 1914 standsede dette første tilløb, men vi havde allerede da optrådt med »I Østen stiger solen op« syvstemmig. »Thea« sang første sopran – som en lærke – jeg dybeste bas. Kontrasterne mødtes – senere.

Det blødende sår

Optantbørn og børnebørn var hjemløse, statsløse, som omtalt tidligere. Det var også børn i ægteskaber, hvor en mand var indvandret fra Danmark og giftede sig med en sønderjydske pige. Hun mistede derved sit tyske borgerskab. Omkring 1910 blev en mand, der ville gifte sig på den måde, udvist – eller anmodet om at flytte sydpå. – Adskillige levede sammen uden at være gift. Jeg mindes bladenes beretninger om Mads Egholm fra Brøns, der blev udvist, gik til Ribe, blev udvist og vendte hjem. Det gentoges. Han sad 177 dage i tyske fængsler. Vel kunne han have søgt om dansk borgerskab og fået det, men hvor trængte disse hjemløses forhold til at løses.

H. P. Hanssen arbejdede ihærdigt på at få optantspørgsmålet løst. Der var omkring 12.000 hjemløse i landsdelen. Tidens tyske »storpoli-

«tik» kom til hjælp. Køller-tidens hårde linie ebbede ud. Den tyske regering og den tyske kejser så gerne, man fik et bedre forhold til Danmark. De vidste, at vejen til noget sådant gik over Nordslesvig. Her er pladsen ikke til at gøre rede for det hav af forhandlinger, der fandt sted, men der kom skred i sagen. I 1907 ønskede kejser Vilhelm at aflægge kong Frederik den Ottende et besøg i København; han havde været på besøg et par gange siden 1900. Fra dansk side – og H. P. Hanssen var stærkt impliceret – lod man tilflyde ledende sted i den tyske regering, at det ville gøre et vældig godt indtryk i København, hvis omtalte Finnemanns udvisning blev ophævet, og han igen blev anerkendt som tysk statsborger. Det skete.

Optanttraktaten, der endelig skabte orden i optantbørnenes tilværelse og muliggjorde, de blev tyske statsborgere, blev vedtaget 1907.

Optantsagen havde nær kostet H. P. Hanssen hans politiske liv. Traktatens vedtagelse afhang på et vist tidspunkt efter H. P. Hanssens mening af, om overpræsident Ditlev von Bülow forblev på sin post eller kom i mindretal ved en afstemning i rigsdagen, hvor oppositionen ville sætte alle sejl til for at vælte ham. Derfor stemte H. P. Hanssen for det famøse forslag. Uheldigvis handlede det om at bevilge penge til at undertrykke en opstand i de tyske Afrika-kolonier. Det blev kendt i Nordslesvig.

Stormen fejede over landsdelen. I vælgerforeningen, dens bestyrelse og repræsentantskab var den gamle »ikke-samarbejdslinie« stadig livskraftig, og det kan nok være, H. P. Hanssen måtte stå for skud. Han sagde egentlig kun: Jeg har handlet efter min samvittighed som nordslesvigsk repræsentant. – Penge til krig – slå sorte ihjel, svarede man. H. P. Hanssen sagde dertil, at de penge var på forhånd en rammebevilling, så det var kun et beløb af noget, der var bevilget. Denne gang og ved andre lejligheder sagde H. P. Hanssen: Hvis I ikke tør overlade mig at handle, som min samvittighed byder mig, må I søge en anden! – Giv os dog en virkelig forklaring, svarede man.

Det endte med, at H. P. Hanssen erklærede sig villig til at give et par mænd, alle havde tillid til, klar besked, og lade dem over for offentligheden udtale sig om, hvorvidt hans handlemåde var rigtig. Det mente de, den var.

Hvis H. P. Hanssens motiv for sin stemmeafgivning var kommet offentligt frem, kunne det have gjort det umuligt at få gennemført

den optanttraktat, han havde stridt for i mange år. Afgørende for vedtagelsen var efter H. P. Hanssens mening, at von Bülow blev ved magten.

Også på min egen var man indigneret over H. P. Hanssens afstemning; jeg husker bølgerne. Men stormen lagde sig, og H. P. Hanssen gik styrket ud af denne og en del andre indre stridigheder.

Optanttraktaten blev vedtaget. Det var H. P. Hanssens største indsats. Optantsønnerne blev tyske soldater, og mange måtte betale med livet 1914-18.

Den sidste store begivenhed før krigen i 1914 brød ud var det danske årsmøde i Haderslev. Jeg havde plads som forkarl hos Peder Skøtt, Hvinderup, en stout, besindig bonde, hvis sind ikke så let blev bragt i stærke svingninger. Men da han kom hjem fra det møde, var han begejstret og fortalte livligt.

Der var det H. P. Hanssen sluttede sin tale med Hostrup-stroferne, rettet mod Tyskland:

*Du kan vel kero dig ad døgnets kår
og sejren, de har dig bragt,
men vid – du fører en kamp mod de tusind år,
og i den har du visselig tabt.*

Ordene var faktisk profetiske!

Den nationale stilling op under 1914

Måske havde man i tyske regeringskredse ventet, at Nordslesvigs danske af den mildere kurs blev påvirket, så en del gik over i de tyske rækker. Det skete ikke. De samme tyske embedsmænd, der havde frydet sig over Køller-politiken, var sure over den mildere kurs. De forlangte indgreb, der var skrappere end nogen sinde. De danske stemmetal voksede, og den danske sag stod før krigen stærkere end nogen sinde. De naturaliserede hjemløse gik ind i de danske rækker. Her en oversigt:

Rigsdagsvalg i Nordslesvig

Stemmer:	pct. danske	pct. tyske
1871	84,0	16,0
1887	67,7	32,3
1898	68,7	31,3
1903	64,0	36,0
1907	61,8	38,2
1912	63,1	36,9

Frem til århundredskiftet går langt de fleste af 60.000 udvandrede stemmer fra de danske tal. Hele tiden er der indvandring sydfra, embedsmænd og andre. I Køller-tiden viger de danske stemmer, men hvor var glæden stor i 1912.

Trods alle fredsdrømme udløste mordet på det østrigske tronfølgerpar i Serajewo d. 28. juni 1914 krigen omkring 1. august 1914 – den krig, der blev »den første verdenskrig«.

Krigen 1914-18

Der havde været fred mellem de europæiske stormagter siden 1872, fred i 42 år. Folk troede på fred fremover. De våben, man har nu, er så farlige, at man næppe tør bruge dem, sagdes der. Og skulle der komme en krig, kan den da på grund af de effektive våben kun blive kortvarig!

Kejser Vilhelm II holdt jævnlig store taler og raslede med sablen. Flere gange efter århundredskiftet trak det op til krise, især 1908. Danmark måtte også balancere i denne periode. Tyskland ønskede flere kolonier, som England og Frankrig var så »velforsynede« med, altså spørgsmålet om mere »Lebensraum« (livsrum), der senere var Hitlers slagord!

Det er deprimerende at læse om næsten alle kriges opståen. De ansvarlige i begge lejre ønsker inderst inde næppe en krig, men når en situation køres op i en spids, synes diplomati magtesløs. Lavinen ruller. Siden Napoleons dage var der »blod« mellem Tyskland og Frankrig. Hver for sig havde de rustet og troede på sejr.

Hvis jeg før 1914 kunne have fået den skøre idé at rejse rundt i Tyskland og spørge hvem som helst, Per og Poul: Hvad er det, der har gjort Tyskland rigt, stort og blomstrende, er jeg sikker på, en meget stor procentdel ville have svaret: Vor gode sabel – vor hær og flåde – vor magt.

Et sådant syn er efter min mening forkert. Fundamentet for Tysklands blomstring var videnskab, teknik, kunst, litteratur, åndsstrømninger og ikke mindst – kristendom – alt med personer i verdensformat – også en Luther. I virkeligheden var hovedårsagen til Tysklands blomstring at søge i det jævne folk, flittige, arbejdsglade, familie- og hjemglade, pålidelige, ordholdende. Sådan lærte vi nordslesvigere, der blev soldat 1914-18 særdeles mange tyskere at kende og blev venner med mange af dem. Men der var for de fleste af os danske alligevel en dyb skillelinie. De fleste tyskere troede på sablen – vi ikke. Militær-

forgudelsen gik helt tilbage til soldaterkongen Frederik den Store. Fra ham går der en lige linie frem til Eichmann, gasdræberen, i den skudsikre box i Jerusalem. Han havde kun et ord til forsvar, slagordet i den tyske armé: »Befehl ist Befehl!« – Befaling er befaling.

At min her fremsatte teori om, at særdeles mange tyskere troede på sabelen, er rigtig, beviste faktisk krigens forløb. I realiteten tabte Tyskland krigen i Marne-slaget september 1914, men i stedet for at indse allerede dengang, at storkrige ikke kan vindes af nogen af parterne, valgtes den forfærdelige opslidende skyttegravskrig, der i princippet varede til 11. november 1918 med de mest forfærdelige udladninger ved Verdun og Somme – men et helvede mange andre steder – ja overalt.

Tyskland stod efter nederlaget ca. 120 km fra Paris. En for dem tilfredsstillende fred havde været mulig dengang og et godt stykke frem. I stedet opfandt de slagordet: »Gott straf England« – Gud straf England, som tyskere anvendte, når de hilste på hinanden. Efterhånden replicerede vi soldater tit: Ja det må han, for vi kan ikke.

Var da alle tyskere 1914 krigsbegeistrede? Det store tyske socialdemokrati, forbilledet dengang for mange landes socialdemokratier, havde gang efter gang i den tyske rigsdag ivret imod krig og stemt imod militære bevillinger. Der var nogle af dem, der sagde: Kommer krigen, vender vi bøsserne den anden vej – mod officerer og ledelse.

Lad mig her indskyde, at en arbejdsmand fra Harburg gennem længere tid 1915 var min makker i skyttegravnen på en observationspost, hvor vi godt kunne stå og tale sagte. Det gjorde vi tit. En nat spurgte jeg ham, hvorfor I socialdemokrater ikke gør, som jeres førere sagde: vender bøssen den anden vej. Da sagde Westphal (35 år): Det kan du sagtens sige. Du er ugift og er deroppe nordfra, ikke rigtig tysker. Jeg har kone og børn. Kun én af parterne kan vinde krigen. Vi eller de andre. Taber vi, kommer det til at gå hårdt ud over også min familie, mit hjem. Derfor må vi hellere fortsætte – om vi ikke kan vinde.

Jeg ved ikke, om han lever og har fået sin fremtidsdrøm om at blive sporvognsstyrer opfyldt. Men – hvis han havde bragt mit spørgsmål til »rette sted«, var jeg nok blevet stillet opad muren. Den mulighed strejfede ikke min tanke og heller ikke hans. Dette som et lille billede af en jævn mand af folket.

Da krigen brød ud 3. august 1914 gik der over Tyskland en fantastisk begejstringsbølge. Kejseren stod på slotsbalkonen og råbte til et menneskehav: Jeg kender ikke partier mere, jeg kender kun tyskere. Socialdemokraterne i rigsdagen stemte for vældige krigslån og gik i krig. På jernbanevognene malede soldaterne: Til Paris for at spise frokost.

Krigens to parter var Tyskland + Østrig-Ungarn og senere sluttede Tyrkiet og Bulgarien sig til. De blev benævnt Centralmagterne. Modstanderen gik under navnet »De allierede« – kaldtes også »Ententen«. Det var Frankrig, Belgien, England, Rusland, senere også Italien, der glemte at gå med på tysk side, som der var traktat om. Endvidere Rumænien, Serbien, Montenegro, Portugal og Japan. I 1917 sluttede U.S.A. op.

Der var ialt mobiliseret 65,1 millioner soldater. Deraf faldt 8,6 millioner, såredes 21 millioner, medens 7,7 millioner faldt i fangenskab. – Her en oversigt:

	mobiliseret	døde	sårede	fangne
Ialt millioner	65,1	8,6	21,2	7,7
Deraf de allierede . . .	42,2	5,2	12,8	4,1
Centralmagterne	22,9	3,4	8,4	3,6

Nordslesvig ved krigsudbruddet

Spændingen sidst i juli steg med hver dag. Tyske soldater på orlov blev kaldt tilbage. Lørdag den 31. juli fik alle tidligere soldater deres ordre om at møde et bestemt sted og på en bestemt tid.

Søndag eftermiddag mødtes vi nogle unge mænd i min brors hjem. Vi gik som altid en tur i marken for at se på afgrøderne. I et daglejerhus, der tilhørte foromtalt domæne, smeldede en grammofon tyske sange og tysk musik ud i et vidunderligt sommervejr. Stemningen var trykket, men man mærkede ikke fortvivlelse. Selv min svigerinde, gift 6 uger før, var fattet. Alle håbede, krigen ikke varede længe. De, der skulle af sted straks, gav udtryk for, at de lagde fremtiden i Guds hånd. En af dem, Jens Lund, blev den første, der faldt i mit hjemsohn, Tyrstrup.

Vor viden om krigens gang var ringe. De danske blade i Sønderjyl-

land var en tid forbudt, var senere under skrap censur. Mange af vore førende mænd blev arresteret – 290 ialt – og interneret forskellige steder. Interneringen varede godt en måned. Arrestationerne den 31. juli var meget vilkårlige, omfattede også østkystens fiskere, der kendte farvandet. H. P. Hanssen blev også sat ind, men blev hurtigt fri.

Åbenbart havde myndighederne frygtet den stemning, der kunne opstå, når danske mænd skulle i krig for Tyskland.

En gang fortalte P. Grav, Pøl, mig, at han senere en gang beklagede sig til en nabo over, at også han blev arresteret og i begyndelsen behandlet brutalt. Da sagde naboen: »P. Grav, du ville da have været ked af det, hvis de ikke også havde hentet dig«. – Og det er såmænd rigtigt, sagde P. Grav.

De arresterede vidste ikke, hvad der ville ske med dem. Jeg har et eller andet sted læst, at én spurgte en opsynsmand, hvad der var blevet af Lorents Filskov (senere Tysklands dyreste soldat). Opsynsmanden svarede: – Nå – ham der altid kæfter op – ham skyder vi naturligvis.

Hele dette røre med arrestationer o.s.v. skyldtes måske også frygt for, at en massefaneflugt til Danmark skulle blive organiseret. Så godt som ingen gik dengang over grænsen – og en del, der boede i Danmark, mødte. Danmark var i de dage selv inde i storpolitiken med tyske krav om (ulovlig) mineudlægning. Måske reddede fremmødet af Nordslesvigs sønner under tyske faner Danmark fra tysk besættelse.

Krigsudbruddet var for landsdelen og især for de tusinder af hjem, hvis fædre eller sønner var taget af sted, et voldsomt chok. Det er vist rigtigt at sige, at en stor part af vor befolkning til at begynde med hældede til den anskuelse, at det måske trods alt var bedst, Tyskland vandt. – De vidste, at skulle det kæmpes ned, ville krigen vare længe og koste mange, mange af vor landsdels sønner livet.

Dog varede det ikke ret længe, inden denne stemning slog om. De, der så klarest, havde straks fattet et »nu eller – måske aldrig« tilbage til Danmark. Denne anskuelse voksede støt. Jeg mærkede det senere, når jeg kom hjem på orlov.

I december 1914 blev jeg 20 år og var på sessionen i foråret 1914 taget til infanterist, men der holdtes altid en session nr. 2, hvor jeg blev sat »et år tilbage« (regnet med fredsforhold). Da krigen kom, meldte der sig en umådelig masse frivillige – især af den læsende ung-

dom. Det betød, at det almægtige tyske militærapparat ikke magtede at uddanne både de frivillige og så dem, der ellers stod for tur, sådanne som mig.

Hvor var der brug for alle kræfter, der var tilbage, for at bjerge en rig høst og passe dagens dont. Vejret lettede høsten – og det blev senere langt vanskeligere at få arbejdet gjort – selv om udstationering af krigsfanger hjalp lidt.

Mine soldaterår under krigen

Jeg blev indkaldt den 3. maj 1915, slap altså for de første $\frac{3}{4}$ år af krigen. Om vinteren passede jeg min indkaldte brors bedrift.

»Uvægerligt« stille mig i Flensborg den 3. maj 1915 stod der i den ordre, jeg fik tilsendt. Det kunne jeg nu let have ladet være med. Der gik en vagtlinie med tyske soldater lidt syd for den danske grænse. Men endnu dengang var den ikke effektiv. For mig, der kendte terrænet som min bukselomme var det nemt at passere vagtlinien. Jeg var en aften i Danmark for at sige farvel til et par af mors familie. På tilbagevejen sad jeg længe på diget, der var grænsen mellem Tyskland og Danmark. Det var fristende at blive nord for diget! – Men svigtede jeg så ikke det, som var indprentet os unge: I skal blive, for at vi kan føre vor nationale kamp og bevare jorden på danske hænder. Det var sagt i fredstid, men jeg følte det som noget, der bandt. Hvor jeg sad, kunne jeg skimte mit hjem. Næppe ret mange turde dengang med sikkerhed have forudsagt, at Tyskland ville tabe krigen. Vandt de den, ville jeg kræves udleveret fra Danmark og straffet for faneflugt. Kunne altså ikke blive i Danmark. Til Amerika – Australien – og aldrig mere få mulighed for at vende hjem? Sådant tænkte jeg og besluttede at blive for at gå ind i den hær, jeg ønskede skulle tabe.

Tankerne var måske mere sløret dengang, end jeg her fremstiller dem, men senere forsøg på at analysere mig selv, da jeg sad på diget, har bestyrket mig i, at det var sådanne tanker, der afholdt mig fra at blive »bag diget«.

Inden jeg efterkom den tyske ordre, var der endnu en ting, jeg brugte en lang aften til. Jeg mødtes med »Thea« et sted. Vi gik en lang, lang tur. Hun sagde ja til at blive min hustru. – Var det ikke forkert, egenkærligt af mig? Det havde jeg en anelse om, da jeg gjorde det. Det

kunne da ikke undgås, at det gav hende bekymringer fremover, hun kunne have været sparet for. – Men den brevveksling under krigen, der blev følgen, blev til stor berigelse for os begge. Næppe nogen, der ikke har oplevet det, er i stand til at forestille sig, hvad breve betyder for en frontsoldat, breve fra en mor – og fra den kvinde man elsker. Og så var det alligevel godt, jeg friede. For hvor blev der i vort ægteskab brug for hendes rige evner og alt det, hun bragte med sig af hjemmets lyse atmosfære, store gæstfrihed, flid og nøjsomhed.

Indkaldes som tysk soldat

Da vi den 3. maj skulle møde i Flensborg, manglede der 17. – Hvor er »de karle«, brølede feldweblen. – »Butter holen«, sagde en vittig stemme i baggrunden – hente smør (i Danmark). På det tidspunkt sultede Tyskland ikke, som det senere kom til, men der var allerede knaphed på smør, og i de tyske aviser havde det stået med fede overskrifter: Tyskland erklærer den 7. fjende krig. Og hvem var det? Grisene!! De måtte ikke æde kornet fra menneskene.

Endnu efter indkaldelsen grublede jeg meget over – blive eller ikke blive, men terningerne var kastet. Adskillige hundrede jævnaldrende blev uddannet i Husum, hvor de mange kvægstalde i den store markedsby blev til kaserner, en stråsåk i båsen, våben, uniform og private ting i krybben. Uendelig trivielt, men let at holde ud for en sund, ung mand. Det var forøvrigt en – krigsmæssig set – meget dårlig uddannelse, vi fik. Alt for megen paradeekcersits og geværgreb og for lidt skyde- og terrænøvelse

Hvordan er kosten spurgte en mor altid sin dreng, når han kom hjemmefra. Lad mig her sammenfatte spørgsmålet. Første middagsmad var sødsuppe med pølser i. Jeg har aldrig fået to retter mad som tysk soldat, altid sammenkogte retter. Festspisen var gullasch med kaftofler og sovs, men det skete sjældent, de sidste krigsår næsten aldrig. Ved fronten var den bedste kanon »gullasch-kanonen«, en stor kørende kogekedel. I krigens begyndelse var kosten tilstrækkelig, og f.eks. ærter eller bønner med lidt flæsk eller kød i var velsmagende. Efterhånden sultede Tyskland, og vi soldater var sjældent helt mætte. Som tiden gik, blev kålrabi og tørrede grøntsager, kogte, men næsten uden kød, hovedretterne. Tørrede grøntsager (Dürrgemüse) kaldte

Tysk soldat

soldaterne »Drahtverhau«, der betyder pigtrådsforhindring, som fandtes foran skyttegravene. I 1917, da kartoffelhøsten slog fejl, var middagsmaden – mildt overdrevet – kålrabi og vand den ene dag og vand med kålroer den næste. Det var et held for os, at kålrabi har så alsidigt et indhold.

Middagsmaden blev øst op i det kogekar, alle soldaterne havde, og låget blev brugt som tallerken.

Tørkosten var brød + lidt at smøre på, pølse og en smule ost. Rationerne blev mindre efterhånden, og marmelade (dårlig) var hovedbestanddelen af »pålæg«. Soldaterne sang: Og pigerne sværmer for marmeladehæren.

I fronten skældtes altid ud over, at soldaterne ikke fik de rationer, de havde krav på. Det blev i »etapen« bag fronten, påstod de. En hær har et mægtigt »bagmandskab«. Dem kaldte frontsoldaterne »etapehingste«.

Noget var der om, at de, der var i baglandet, »åd« for meget. Det var ikke alle forsyningsofficerer, der som H. P. Hanssens søn, P. Chr. Hanssen, red ud til fronten og i skyttegravene overbeviste sig om, at folkene fik det, de burde.

Efter godt 4 ugers ophold i Husum blev et par hundrede mand ført hen på beklædningsdepotet, fik nyt tøj, våben m.m. Et par dage gik

med forberedelser og diverse vaccinationer. En morgen gik det til banegården. Ingen begejstring. En svulstig afskedstale af bykommandanten, svage hurraråb; vi var mange danske. Toget kørte mod syd. Da vi gled over Rhinen, tror jeg, alle tænkte: Mon jeg kommer tilbage over denne flod?

Vi kom til et rekrutdepot i Frankrig, til en landsby, Crisolles, ikke så langt fra byen Noyon. Kanontordenen hørtes. Der var på stedet en flyveplads. Krigen gav flyvevæsenet en fantastisk udvikling. Ret hyppigt faldt dog en øvelsesmaskine ned. Jeg har været med til at bære flere »hjem«; en maskine vejede ikke meget.

I Crisolles blev vi godt to måneder. Der var uddannelsen bedre, men langt fra god nok.

Frankrig var for os noget nyt. Crisolles var trist at se på. Det var delvis en bondelandsby med lader langs gaderne. Næsten ingen vinduer mod gaden i det hele taget. Jeg har læst om, at der i en længere periode var skat på vinduer, der vendte mod gaden. Ja – hvad kan et land ikke udtænke, når det fattes penge.

Jorden var helt prima, lerjord med godt muldlag og kalkunderlag. Sikken lucerne der groede! Kvæget var godt, men der var ikke meget tilbage af det. De havde svære belgierlignende heste. Arbejdsvognene var tohjulede kærre, meget høje hjul, oftest forspændt med én enkelt hest mellem to svære vognstænger. Hvis der spændtes to heste for, gik nr. 2 foran stanghesten. Upraktisk syntes vi, men vel nok med lille hjulmodstand og derfor let at trække. Kusken brugte kun én line + en del forskellige gloser og lyde for at styre. Når han mødte et kompagni soldater, fik den arme hest en masse ordrer, efterligninger af de lyde, kusken ellers brugte. Men kusk og hest var ganske uanfægtet.

Jeg tror ikke, soldaterne stjal fra beboerne, hvad vi heller ikke måtte. Men – der var en stor kartoffelmark lige uden for vort kvarter. Og det kan ikke nægtes: Vi kogte ny kartofler en gang imellem – vi 4 danskere, der da delte stue. En ny kartoffel med salt er en herreret.

Ret beset var det såmænd ikke franskmændene, vi tog de kartofler fra. Hele det besatte områdes landbrugsproduktion blev dirigeret af det tyske militær – systematiseret efterhånden. En officer med en flok soldater havde tilsyn og ansvar. Mangen officer opdagede, at han fik mest ud af at behandle bønderne ordentligt. Egnen var fyldt med frugttræer. Æblerne var bitre, men gav god vin.

Vi lå til at begynde med 9 mand i en bondestue, fire på gulvet på stråsække, fem oppe på en briks, en underkorporal og otte mand. I »forstuen« var der et åbent ildsted, der fungerede som køkken for den franske familie, mor, far og datter. Der sad somme tider vor underkorporal med datteren på skødet. Hvor der kommer en hær, er der altid flirt m.m. (også i Danmark), men i Crisolles var befolkningen ellers uhyre reserveret. Vi kunne tit mærke hadet.

Franskmænd skulle hilse på en tysk officer. En dag, vi marcherede ud til øvelse, vor kompagnifører højt til hest, mødte vi to franskmænd, nok far og søn. Faderen gjorde hilsetegn, der dog nærmest virkede, som om han trak hatten lidt længere ned i panden. Sønnen – en stor dreng – spyttede i retning af officereren, der svingede hesten rundt og hvapsede ham en skrap øretæve. Kontant betaling, som drengen så-mænd nok har været stolt af.

I den tyske hær blev der under marcher tit beordret sang. Var den ikke kraftig nok, kunne turen gå tilbage til øvelsespladsen til en kraftig »stropetur«.

Soldatersangene var – mærkværdigvis – jævnlige vemodige sange om den gode kammerat, der faldt. Så var der også soldatens sange til kæresten, når han forlod byen, og de var langtfra alle »stuerene«. Vor lille leutnant afholdt sangøvelser og så' gerne, vi sang smukke sange. Han lærte os en romantisk natursang med 2 vers, der lød sådan, gengivet frit:

1. vers: *Hvo ret med glæde vandre vil,
han gå at møde solen,
hvor skoven er så kirke stille,
ej luftning sig mon røre.*
- Omkvæd: *Endnu er lærker ikke vågen,
kun i det høje græs en bæk
synger sin morgenvælsignelse.*
2. vers: *Andagten vifter som et åndepust
sagte gennem sindet.
Hjertet tikker ud sin fryd
på stille vis.*

Omkvæd

Mange tyskere er sangbegavet. Denne og flere andre sange blev sunget tostemmigt eller med over- og understemmer. Skønt franskmændene hadede os – og med god grund – kom de frem i dørene, når et par hundrede mand kom syngende så smukt, som det undertiden var tilfældet.

Til fronten

Den 16. august 1915 marcherede vi til fronten og blev fordelt til de tropper, der havde haft tab. Jeg kom sammen med 8 andre danskere til reserveregiment 84, 7. kompagni.* Vi fik udleveret 120 skarpe patroner (senere tit mange flere). Jeg husker, jeg vejede dem i min hånd og gav mig selv det løfte, at jeg ikke ville bruge dem mod mennesker, så sandt jeg kunne undgå det. En sølle soldat, men jeg var jo dansker.

Jeg giver i det følgende nogle billeder fra mit frontliv, men kun i perioder har jeg oplevet fronten i hele dens gru. Mange har været langt hårdere med end jeg.

Nu var vi for første gang på vej ud til fronten – det fremmede, det uvisse. Efterhånden som vi kom fronten nærmere, dannede vi gåsegang. Kom der så et granatnedslag, ramtes færre. Der var tavshed. I et skovbryn standsede vi. Der stod oplagret nogle simple trækister af rå fjæl, som en falden soldat kom i. Kom vi på egne, hvor alvorlige bataljer var i gang – eller ventedes – kunne disse kister stå stablede – meget opmuntrende. Det frontafsnit, vi gik ud til, var et af de roligste, men det kunne vi ikke undervejs derud vurdere.

Inden vi nåede ud til fronten, færdedes vi i terrænet med tyske kanonstillinger, som franskmændene havde et godt øje til. Det franske artilleri var nok det tyske overlegent, de skød meget målsikkert.

Et sted, vi gjorde holdt, så vi en granat eksplodere, kort før vi kom dertil. Vi så på hullet, de skrækkelige granatstumper – fulde af spidse takker og kanter – var endnu varme.

Hvad vi tænkte, sagde vi ikke, men enhver soldat, der går til fronten første gang – og hvor forholdene er alvorlige hver gang – tænker nok: Nogle skal falde. Men det kan jo da være, det ikke bliver mig. Jeg bad en bøn om, at jeg i liv eller i død måtte være i Guds hånd. Det var jeg tryk ved. Jeg tror mange gjorde det samme.

Al færdsel til og fra fronten til fods og med transportvogne skete

* Vi var altså 9 danske, og ikke 8, som nævnt i 1. udgave.

»Lagny« – derfra til fronten

efter mørkets frembrud. Når mørket faldt på, blev fronten levende. Så hængte der ved fronten fra Kanalen til Schweiz lysraketter i luften, og mænd spejdede, om noget rørte sig. Om dagen var der på begge sider lænkeballoner til vejs, der dirigerede artilleri til noget, der rørte sig eller vakte opmærksomhed. Senere overtog flyverne delvis observationsarbejdet. En lænkeballon var en nem skydeskive for flyvere.

Fronten var en overraskelse. Soldaterne færdedes ved nat oven på jorden. De lo af os, når vi fo'r sammen ved en geværkugles skarpe fløjt eller den hvislende lyd af en geværkugle, der var stødt mod noget undervejs og nu fortsatte med siden til eller roterede. (Querschläger).

Skyttegravene her var dybe, velplejede, vandafledede. De fleste opholdsrum var dog endnu kun et hul gravet ind i skyttegravens sider – (mod fjendesiden) – stivet lidt af med træ, hvor kun nogle få kunne ligge ned. Regnede det, blev beboerne våde. Enhver granat ville slå igennem. På dette sted byggedes, da vi kom, bunkers ved at grave et hul i jorden, lægge et par lag træstammer fra nærliggende skove ovenpå med enderne på fast jord – lidt dybere end jordsmonnet, jævne stammerne lidt af med jord og ved hjælp af tagpap søge vandet ledt væk – og så opgravet jord ovenpå med nogen camouflage. Niels og jeg var nabobørn. Vi blev puttet i sådan en bunker. Efterhånden brugtes mest minertræ, der bruges til afstivning af gange ved minedrift, og rummene blev da oftest gange – om muligt med to udgange. Om natten havde hver soldat kun fri til et hvil i to timer, om dagen sov vi, som

vi kunne, altid med tøjet på, naturligvis med vagtposter på udkig.

En gemytlig fyr fra Leipzig var den første af dem, der boede i hulen, der kom hjem. Har du medbragt noget til at smøre på brødet, spurgte han. Han åd rub og stub, det jeg havde. Vi danske kunne gemme og i perioder stadig have lidt af det, der kom hjemme fra. Mange tyskere fortærede det straks. Efterhånden fik de, der var fra byerne, intet. Disses hjem sultede. Én af hulens beboere var en holstensk bondesøn. Ham var vi straks på bølgelængde med. Så var der en præstesøn fra Hamborg, student, belæst, flink fyr, men alt andet end nogen parade-soldat. Det var noget uheldigt, da folk med studentereksamen, eller mere, havde udsigt til at blive officer, Tysklands fineste stand. Hans modpol var en havnearbejder, også fra Hamborg, sur som en grøn agurk og fuld af hvasse replikker – især til præstesønnen – ind imellem også til bønderne. Men at høre de to hamborgere duellere forkortede mangen stund.

Alle havde vi lus! Men vi sagde om præstesønnen, at lusene havde ham. Han havde dem næsten i hele kompagnier. Det måtte han høre for. Havnearbejderen havde ikke én. De ville ikke være på ham. Lusene var skrækkelige plageånder. Lagde man sig til at sove, altid med tøjet på, hyllede sig i teltlærred og tæppe – alt efter temperatur – og der blev lunt på kroppen, mente disse bæster, det var frokosttid. Derfor jagtede vi dem gerne hver morgen. – Gå med gennem skytte-graven i vort – oftest – ret rolige afsnit. – Der sidder en klynge soldater, der har smidt våbenfrakken, skjorten over hovedet for at finde lus i den. Vi kender gemmestederne, »knækker« dem med tommelfinger-neglene, så blodet – vort eget – sprøjter. Mennesket kan bruge meget til afspænding, også lus! Vi holdt lejlighedsvis »dyrskue«, bedømte størrelse og race – fransk, russisk. Vi sønderjyder fandt også altid en tysker, med jernkors på ryggen. Når vi kom bag fronten, blev vi kommanderet til »afslusning«. Alt vort tøj blev sat ind i en stor dampkedel, der så blev fyldt med overophedet damp. Så var vore »husdyr« døde. Imens badede vi, og vi fik rent linned, men meget snart var en ny bestand oparbejdet. Jeg skrev til min mor og bad hende sende »insekt-pulver«, som hun brugte til hønsene. Det kunne lusene godt lide, jeg ikke.

Vi 9 danske stod på god fod med vore kammerater. Når vi snakke-de dansk, sagde de godmodigt, nu knækkerer de igen. »Hai vi no blot

lit fløe te vo kaffe«, sagde Niels. »Hast du fløhe?«, sagde en tysker. Fløhe betyder lopper, men fløde og fløhe lyder fuldkommen ens.

Vi lå i denne stilling til sidst i oktober, da vi blev afløst af den før så stolte tyske garde. Vore tab havde været små, og vi 9 danske var stadig i behold. Krigen kostede senere tre af os livet.

Frontsoldaterne var på dette sted én uge i forreste skyttegrav, nogle én uge i en reservestilling i et skovterræn, resten én uge tilbage »i ro« ca. 15 km bag fronten. – Men officererne i en hær ved, at frontsoldater faktisk ikke skulle have for megen ro, så begyndte de at tænke. Der var øvelser, istandsætning af tøj og flere gange natligt skansearbejde.

Ved flytninger var det spændende, hvor turen gik hen. Nordpå, og endte ved industribyerne Lens - Avion. Vi skulle sættes ind for at stabilisere fronten efter et vældigt fransk-engelsk angreb, der med vældige tab på begge sider trykkede de tyske stillinger ca. 3 km tilbage. Da vi kom, var alt endnu kaotisk og flydende.

Et par dage lå vi i Avion, der den kommende tid blev stedet, vi var »i ro« – men absolut ikke uden for artilleriets rækkevidde. En dag gik vi danske en tur hen på en stor soldaterkirkegård. Franske civilfolk var sat til at grave – ikke grave, men grøfter, så brede, at en kiste kunne stå på tværs. Den sidste kiste blev aldrig skovlet til. Den næste kom hurtigt. Vi så vognlæs af døde soldater komme ind, blive identificeret. En betroet tysker tog det mærke, vi alle bar i en snor om halsen med troppedel, navn og hjemadresse. Han tog private ting og ringe, hvis det var muligt. Det blev puttet i en pakke, der blev sendt hjem med en indlagt seddel: »Faldet på ærens mark«. Mange steder er der massegrave i den helt store stil. Kære læser – 8,6 millioner døde, hvilken afgrund af lidelse!

Én af os danske sagde: Lad os gå; jeg kan ikke holde ud at se derpå. – Han var nok den bedste af os ni – og den første, der faldt. En forvildet kugle ramte ham i hjertet.

Men gå nu med mig en tur til fronten d. 27. oktober 1915, så skal jeg forklare, hvad der sker undervejs. Det er blevet mørkt. Det tyske artilleri, der skal holde nye angreb tilbage, står tæt, alle kalibre. Det er første gang, vi er inde i et frontafsnit med alvorlige kampe. Fransk artilleri beskyder alle tilførselsveje, mange huse i det tætbebyggede kulminedistrikt er jævnet med jorden.

Hvis dette skyderi var ufarligt, ville det være et pragtfuldt skue.

Ildsøjle ved ildsøjle slår op, hvor parternes granater eksploderer, og vi ser de skarpe glimt fra afskudene. Kommer vi fronten nærmere, hører vi maskingeværernes hakken, håndgranaternes smæld og en stærk geværild. Tusinder af nervøse soldater står over for hinanden. Fronten er oplyst. De tyske lysraketter er farligere end modpartens. De belyser alt klart i samme sekund, de skydes af. Rører der sig da noget, knalder maskingeværerne. Men de slukkes hurtigt. Modpartens går op som vore nytårsraketter, men højt oppe tændes et blændende lys, der bæres af en faldskærm, og langsomt daler de til jorden. Der er tid til at kaste sig ned, inden den raket lyser. – Men den hænger længe, og der er mange, så situationen er farlig for soldater, der skal nå et mål.

Hvad var nu det? En rød raket – en tysk gik op. Et øjeblik tier kanonerne, vi går imellem på vor vej op til fronten, men så bjæffer de alle løs, og granaterne falder tæt, hvor den røde lyskugle blev skudt af. Nu kom en grøn raket: I skyder for kort, betød det den nat. Ilden lægges om.

Stillingen, vi går op til, ligger højt i forhold til det terræn, vi kommer fra, men lavt i forhold til Loretto-højen, som franskmændene har. De sidste kilometer er »koparret« af granater – hul ved hul, næppe et sted, hvor jorden ikke har været rodet rundt, en del tab inden vi omsider er oppe i stillingen. Alt er faktisk forvirring. Fire mand blev vi sat i et granathul. Skyttegrav var der ikke. Hvor mon den franske linie er? Og i hvilke retninger går den tyske? Vi havde været rendt over ende som ingenting den nat, hvis et angreb var kommet. Efterhånden fandt vi i nattens løb nogenlunde ud af, hvor fronterne gik ved at lytte til skydning, se efter lysraketterne m.m.

Næste morgen skulle regiment 163, hvori der også var en del danske, gøre et stormangreb lige ved siden af os for at vinde en høj, der generede tyskerne meget. En voldsom artilleriild forberedte angrebet, et ildhav brød løs på begge sider. De tog højen. Også danske har nok mistet deres liv den morgen.

Da det dages, spejder vi forsigtigt ud foran os. Der ligger et par faldne, den ene en neger. Vi vænnes hurtigt af med at vise hovedet frem. Overfor os har visse franske soldater med særlige skydegrejer (som vi senere også fik) den opgave at ramme alle de nysgerriges hoveder. Mange skud var dødelige og i hvert fald farlige.

Døgnet rundt tordner artilleriet, konstant krudtrøg omgiver os. En

hårdt såret kan ikke bringes tilbage før aften. Han beder om vand. Vi giver ham, tørster selv, snart drager han sit sidste suk.

To døgn lå vi i forreste linie – med betydelige tab. Derefter i »ro« 2 døgn i Avion i huse uden vinduer og døre, lå på fransk flisegulv med teltlærredet under os med alt tøjet og kappen på og vort tynde tæppe svøbt om os. De næste to døgn lå vi i en mellemstilling, gravet ind i siden af en jernbanedæmning, med skyttegravsarbejde om natten.

Snart begyndte det at regne, alt blev pløre. Mangen soldat er druknet i dybe granathuller fyldt med vand. Langsomt blev der dannet en smule skyttegrave, men 2 døgn i fri luft, gennemvåde, og i hulerne i jernbanedæmningen regnede det også ned til os.

Vi blev efterhånden »vandrende lerklumper« og var aldrig tørre. Vore våben kunne næsten ikke bruges under sådanne forhold, og artilleriet fik kun meget lidt ammunition, alt gik i bløde.

Der skete flere steder tilnærmelser mellem soldaterne, en tid skød man ikke på hinanden.

Store tab havde vi haft og mange syge. Jeg fik en skrækkelig opkastning i skyttegraven, havde feber og kom d. 6. december 1915 på lazaret i Douai, der var indrettet i et tidligere gymnasium.

På lazaret

Man bedes nu forestille sig en træt og syg soldat blive ført ind i en stor sal med rigtige senge og hvide lagner, en soldat, der ikke har ligget i en seng siden 2. maj og i 5 måneder altid har sovet med tøjet på. Jeg står der som en vandrende lerklump. Der er elskelige diakonisser og sygeplejersker. Jeg blev ført hen til en tom seng, som de siger, jeg skal i – jeg, sådan en gris – klæde mig af og få rent undertøj på. Jeg gad vidst, om mine lus var gået til i al den elendighed, jeg har beskrevet, men jeg mærkede dem ikke på lazarettet, og det tør ellers nok siges, jeg havde erfaring. Vel nok på grund af feber fik jeg ikke bad.

Næsten før jeg havde fået sidste ben op i sengen, sov jeg. Næste formiddag hørte jeg dunkelt lægen spørge diakonissen, hvad der var med mig. Han har sovet siden i går, sagde hun. Lægen replicerede: Lad ham sove.

Da jeg efterhånden vågnede, var jeg ellers en flot fyr, gul fra top til tå. En lidt skrap forkølelsesgulst, sagde lægen. Jeg fik min diæt,

masser af søvn, og så svandt min gule kulør egentlig hurtigere, end jeg brød mig om. Kort efter min indlæggelse kom hele mit regiment for at hvile ud i Douai, men det vidste jeg ikke.

Det blev juleaften

Hvert år under krigen sagde soldaterne: Der må da blive fred inden jul! Selv om vi lå på en lys og god sal, stod humøret lavt – for det var juleaftensdag. Tankerne gled hjem, derhen man længtes så inderlig – især en juleaften. Min julepost fik jeg først til nytår, fordi jeg var borte fra min troppedel. Alle tænkte: Det bliver en trist juleaften.

Om eftermiddagen gik en diakonisse og pyntede et gavebord og et lille juletræ. Alt imens gik hun og nynnede tyske julemelodier, bare nynnede – uden ord. Men efterhånden kom ordene med, og den gode kvinde sang julen ind i os. Vi sang med. I min erindring står denne aften som et lyst og festligt minde.

Men ak – da lægen 1. juledag gik stuegang, blev jeg erklæret rask, hvad jeg ikke var – i hvert fald ikke »skyttegravsrask« – men, i morgen til din troppedel her i Douai. Anden juledags morgen fik jeg udleveret uniform m.m. Der var en time til vi, der var udskrevet, ville blive hentet. Jeg gik hen i skolens festsal, der fungerede som kirkesal, og satte mig med en skorsten i ryggen, så jeg kunne se talerstolen, var ikke klar over, at der bag mig var et pulpitur med orgel, mærkede ikke, at et kvindekor, sygeplejersker, diakonisser, havde stillet op. Pludselig tonede den dejligste sang gennem rummet. Piano, spørgende, sang de salme 121, Jeg løfter mine øjne til bjergene, hvorfra skal min hjælp komme. Dét fremførtes i flere variationer. Men så tonede forto fortissimo: Min hjælp kommer fra Herren, himlens og jordens skaber. Jeg husker ikke andet fra den gudstjeneste, men det var, hvad jeg trængte til. Det sang i mig, da vi marcherede mod fronten, og det kan det gøre endnu.

Hidtil har jeg fortalt om min første gang til fronten, dernæst om mit første møde med alvorlig krigsførelse. Gas var blevet anvendt først i april 1915 af tyskerne. Vi havde gasmasker. Den uhyggelige flammekaster var i sin vorden, og vi trænede i brugen af diverse håndgranater.

Flyvevåbnet udviklede sig fabelagtigt under krigen. De kunne sky-

de med maskingevær. Vi var tit i foråret 1916 vidne til luftkampe, som vi med spænding fulgte. Vi kendte visse maskiner, fik naturligvis mest at vide om de tyske helte, f.eks. Immelmann og den ædle Richt-hofen, der besøgte overlevende fjendtlige flyvere, han havde skudt ned, bag den tyske front på det hospital, de lå på. Han bad personalet behandle dem godt. Også han mødte sin overmand.

Som krigen skred frem, blev de allieredes luftvåben det tyske langt overlegen, kunne »fej« dem væk fra store områder. Det betød en for os farlig med forfærdelig præcision ledet artilleriild.

I det følgende vil jeg springe de mange hverdage over og kun hæfte mig ved enkelte perioder eller begivenheder.

Muldvarp

Sidst i marts blev jeg sammen med en del andre taget ud af skyttegravstjeneste og blev »Muldvarp«. Vi huggede gange dybt under jordens overflade i et kalklag, huggede trapper ned, der stivedes af med træ – ned til den vandrette gang, der førte mod de engelske stillinger. Nogle steder var der en skakt med et hejseapparat. Den kalk, vi hakkede løs, fyldtes i små sandsække, der gik fra hånd til hånd op i den tyske skyttegrav, poserne blev om natten tømt oven for skyttegravene. Ingeniører ledede arbejdet. De havde lytteapparater og måleinstrumenter. Englænderne arbejdede nemlig også – og om muligt søgte parterne ved svage sprængninger at ødelægge hinandens arbejde. I begge tilfælde sigtede arbejdet mod modstanderens skyttegrav. Nedenunder denne lavedes et »sprængkammer«. Det blev fyldt med sprængstof, og nu blev gangene igen fyldt med det, der før var hakket løs. Gangene havde somme steder knæk, for at sprængkraften skulle gå opad og lave et mægtigt krater. Sådan var der et antal sprænggange med »kamre«, og på et eller andet tidspunkt blev der trykket på en velforvaret knap. Vældige jordmasser røg i luften og store kratere opstod. Mange menneskeliv gik til, og bagefter kæmpedes hidsigt om de mægtige huller, i hvis side det var ret let at lave gode beskyttelsesrum.

Nede i gangene var vi i sikkerhed for det artilleri, vi frygtede mest, men ufarligt var det af de nævnte grunde ikke. Gangene var vel ca. 1,5 m høje, besværlige at arbejde og færdes i. Jeg havde ikke noget imod dette job, hellere det end det trivielle skyttegravsliv. Og så var

der den fidus ved det, at vi arbejdede i 3 skift, arbejdede i 8 timer og var fri i 16. Man valgte folk, der var vant til at bruge deres kræfter. Der var kapløb mellem parterne om at komme først. Hensigten med disse sprængninger var formentlig, at de eventuelt kunne rydde plads for et gennembrud. Mig bekendt er det ikke sket i større udstrækning. – Men tænk hvis alle krigens kræfter havde været brugt i fredens tjeneste!!!

Medens jeg var »muldvarp« boede jeg 20-30 minutters gang bag de tyske linier. Gennem byen førte en gade, der hyppig lå under ild, tyskernes eneste tilførselsvej til et frontafsnit. Der boede endnu civile franskmænd. Mange blev dræbt eller såret. Man fristes til at tro, de var gidsler, der skulle mildne franskmændenes og englændernes skydning. Under min »muldvarpe-tid« levede jeg sammen med 8 andre i en fransk kælder. Der levede i et hjørne af den store kælder en franskmænd og hans kone. De havde et forhæng uden om »deres distrikt« og havde en seng og et par møbler, havde vi lejlighedsvis set, når én af dem passerede gennem forhænget. Det havde været et stort hus, men skudt i grus. Hænder havde hjulpet til at dyngede murbrokkerne oven på kælderen med de stærke hvælvinger. Det havde været en købmandsforretning. Vi soldater havde god plads, nogle af os var altid på arbejde.

En morgen, englænderne skød meget med granater, var en sergent og jeg lige kommet ned i vor kælder, da en granat slog gennem kældervhælvingen. Hvis den var eksploderet, ville ingen af os have overlevet. Men det kunne være en granat, der havde »tidtænding«. Sligt havde vi i vore fornemmelser og styrter i højeste gear op af kældertrappen. En tæt tåge af murstøv følger os. Granaten eksploderede ikke, en blindgænger. Men da vi igen kom nærmere, hørte vi den franske kone jamre. Vi derned. Var hun såret? Nej, men granaten havde slået det sidste af hendes udstyr til pindebrænde, forstod vi på ord og gebærder. Forhænget var splittet ad – blindgængerens var slået igennem i ægteparrets hjørne.

Sjældent har jeg følt et almindeligt menneskes nød ved at være på en krigsskueplads så stærkt som den dag.

Efter gulsoten blev jeg ret hurtig rask, men se om jeg ikke blev syg igen, fik feberanfald. De gik væk, men kom igen efter nogle dage. Jeg kom på lazaret 16. april 1916, blev mistænkt for tyfus og fik streng

diæt. Med nogle dages mellemrum rystede min lette hospitalsseng med febertavle på en stage ved fodenden, så det raslede. Heldigt for mig blev de kamre, jeg havde været med til at grave ud netop sprængt. Godt jeg ikke var der, og nu skulle hospitalssengene tømmes for at tage mod den ny »frontinvasion« af sårede og lemlæstede.

Med lazarettog til Tyskland

Et langt, smukt lazarettog gled ad Tyskland til, altså også hjemad. Hvor har det somme tider skreget i mig, når jeg nu og da så et tog køre ad Tyskland til. Man følte sig som i det strengeste fængsel – uden at være indespærret, men helt berøvet dispositionsfriheden.

Nu gled vi – hvilken fryd! Lægen på lazarettet havde formanet mig til absolut ikke at gå – jeg havde en stor miltsvulst, sagde han. Det vidste jeg også selv – kunne føle den.

Hvor mon vi skulle hen? Forhåbentlig langt mod nord, Hamborg – tænk hvis Flensborg? Det blev til Essen, kanonkongen Krupps by, midt i det »glødende« Ruhrdistrikt. Men det viste sig, jeg kom hen, hvor jeg netop trængte til at komme.

Mit indtog i Essen

Der var vanskeligheder med transportkøretøjer og bærepersonale. Én sagde til mig, at der ikke var ret langt hen til den skole, hvor jeg skulle være. Kan du ikke godt gå? Det mente jeg nok, jeg kunne, og i et bedårende skønt majvejr holdt jeg d. 20. maj 1916 mit indtog i Essen i undertrøje, underbukser og min mors gode hjemmestrikkede strømper, uden fodtøj, ca. 1 år efter jeg drog ud fra Husum. Det var lørdag. Søndag formiddag lå vi med åbne vinduer og lyttede til kirkeklokkerens vidunderlige klang – i kanonkongens by.

Jeg blev særdeles grundig undersøgt. Nogle dage senere kom overlægen, der selv havde undersøgt mig. Ved De, hvad De fejler, spurgte han. Mistænkt for tyfus, svarede jeg. Han fortsatte: »De læger skulle skamme sig, malaria har De – malaria, og hidtil også med kosten behandlet splittergalt«. Overlægen havde i en årrække været tropelæge i Tysklands koloni, Østafrika. Nu overflyttede han mig til sin afdeling

Forlovet

på byens store sygehus. Jeg blev hans meget påskønnede demonstrationskanin. Masser af læger har følt mig på maven for at mærke milten give et »skrup«, når jeg åndede. Jeg fik en kininkur så skrap, at jeg følte mig omtåget og svimmel. Appetitten var god nok, maden også. I løbet af en måned begyndte det at blive væsentlig bedre. – Han skal blive her, sagde overlægen, for ellers bliver han bare syg igen, og malaria kender de fleste læger jo ikke noget til.

Malaria skyldes en myg af anophelesslægten, der fra en speciel blære sprøjter en vædske ind i blodet for at hindre det i at koagulere, når den suger det. Men den blære rummer kimene til malaria, hvis myggen har suget blod fra folk med sygdommen. Hvert kim går ind i et rødt blodlegeme, formerer sig i løbet af ca. 5 dage og sprænger blodlegemet. Andre invaderes. Efterhånden som det hver 5. dag bliver til masse-sprængninger, kommer den voldsomme feber, og legemet kan ikke følge med hurtigt nok at skabe nye blodlegemer.

En diakonisse var oversygeplejerske på vor afdeling. Hun bad mig

hjelpe med nogle skriftlige arbejder i hendes lille kontor. Der stod også lægebøger. Jeg satte mig særdeles grundigt ind i, hvad malaria var og stjal mig til at se min sygejournal, hvilket viste sig meget gavnligt siden.

Det blev efterår, inden jeg kom derfra, havde dog forinden været en tur på orlov. Det er ikke nødvendigt at skildre, hvor godt det føltes atter at være hjemme! Min gamle mor ville næsten ikke slippe mig, da vi mødtes. – Og Thea og jeg byttede ringe.

Til Lübeck

Alle tyske regimenter havde én eller to byer, hvortil sårede og syge blev sendt efter hospitalsophold for at trænes op igen, begyndende i et rekreativekompagni. Jeg kom til den skønne by Lübeck.

Da der var gået en tid, blev jeg spurgt, om jeg havde lyst til at arbejde på en oliemølle i Kücknitz. Sagde ja og blev der et par måneder. I den tid slap vi fri for lægeeftersyn, og jeg var stadig G. V. = garnisons anvendelig – på grund af min malaria. – Arbejdet på møllen var absolut ikke rekreation, gik fra 6 morgen til 6 aften med $\frac{1}{2}$ time til formiddagsfrokost (hvis vi havde noget) og det samme til middag. Vi pressede olie bl.a. af afskallede hasselnødder fra Tyrkiet. Strengt forbudt at spise, men – står der ikke i Bibelen, at man ikke må binde mulen på oxen, der tærsker? Selv om nøddekærnerne var lidt harske, spiste vi rigeligt og tog på i vægt. Vi havde hver dag gennemvåde bukser af olie.

I foråret kom jeg ind til Lübeck for at trænes op igen, blev hyppig synet af lægen, der åbenbart ikke vidste meget om, hvordan en malaripatient følte sygdommen. Det gjorde jeg og beholdt mit g = garnison til sidst i juni. Der blev bevilget mig en 4 ugers orlov til landbrugsarbejde hjemme. Jeg var absolut helt rask, gjorde god nytte hjemme og nød 4 uger – tænk – 4 uger hjemme!

Der var det pudsige ved den orlov, at de 4 uger var gået d. 21. juni (1917). Denne dato stod på min billet, men på mit pas stod tydeligt og klart prentet d. 25. En soldat ved, det er passet, der gælder, i hvert fald hvis orloven derved forlænges!

Den 22. blev der telefoneret fra kommandostedet for grænsevagterne, at jeg skulle møde på kontoret. En meget elskværdig leutnant

bad om at se mit pas. Hvad er det for sludder, sagde han, der står jo klart 25. Forstår De det? Jeg mente, der tydeligt nok stod 25. – Gå De bare hjem og nyd tilværelsen, sagde han.

Næste dag, da min svigerinde og jeg sad i køkkenet og spiste, kom en soldat forbi vinduet, hans gevær var sikret – altså ladet. Han var ude efter en slem forbryder, der spillede hejgut med tysk militær. Samme »gamle« soldat var vel 43-44 – og havde slet ikke travlt. Han havde god tid til at spise middagsmad. Og så sjokkede vi sammen af sted. Folk kendte mig naturligvis, og rygtet gik, at nu var jeg fanget ved som desertør at gå over grænsen. Det er da for galt, han ikke kunne gøre det. Han bor jo lige ved grænsen – sådan sagde man.

Ankomsten til samme kontor som dagen før så' en anden »eksponent« særdeles skarpt både på mig og mit pas. Dernæst ringede han Lübeck op. Når man hører, hvad der siges i den ene ende af tråden, kan man – i hvert fald i mit tilfælde – regne sig til udtalelserne i den anden.

Her: – Nu har vi manden, hvad skal vi gøre ved ham?

Der: – Se hans orlovspas grundigt efter.

Her: – Der står klart d. 25. juni.

Der: – Så er det forfalsket, se efter en gang til.

Her: Forstørrelsesglas på – men svarer: – Tallet ser ud til at være ægte. Hvad skal vi gøre ved ham.

Der – må de have sagt: – Sæt ham i »hullet« – thi i min ende svarede der: – Der er ingen plads.

Så tæt har jeg været ved at blive fængslet, men det »glap«. Om natten satte de to af de soldater, jeg dengang kaldte »gamle«, til at våge over mig. De skiftedes til, ikke ligefrem englevagt, men jeg sov såmænd trygt. Vågnede dog en gang og så vagtmanden sidde på sin stol og snorksove; det har vel været den snorken, der vækkede mig. Næste dag blev jeg ledsaget til Lübeck af den samme mand, der arresterede mig dagen før. Jeg havde dog fået sat mig i forbindelse med »Thea«, og da det lille tog, »Futjakob« kaldte vi det, passerede Favstrup station undervejs til Haderslev, fik vagtmanden og jeg dameselskab. Han gik diskret ind i en anden kupé, men der blev da også passet godt nok på mig! Fra Haderslev måtte jeg nøjes med vagtmanden, men vi havde det såmænd hyggeligt. Ankomsten til Lübeck fik jeg næste dag af »den gamle selv« – vor kompagnifeldwebel – en blank undskyldning –

eneste gang ved tysk militær. Søg orlov igen, sagde han. Det blev nu ikke til noget, men lad mig her fortælle lidt om nogle af dem, der efterhånden flygtede nordpå.

Hvad skete der under krigen ved grænsen?

Efterhånden gik mange til »nordarmeen«, som vi sagde. Det skete på alle tænkelige måder. På sne med lagen over sig, vade gennem Kongeåen eller i vest langt ud i vadehavet. Der er gået mange over i terrænet på min hjemegn. En ung, der skulle være soldat, tog plads på en gård med mark op til grænsen. Over marken lidt syd for grænsen gik den tyske »vagtsti«, hvor hver soldat afpatruljerede sit distrikt. Det blev for trivielt for en vagtmand hver gang at følge en plovmand op til hegnet for at overvåge, at han igen pløjede den anden vej. – Adskillige lod hestene stå og gnave i hegnet og »smuttede«.

Kort efter at jeg blev indkaldt, kom ordren til Theas yngste bror, Thomas, der dengang styrede hjemgården efter faderens død. Han var søn nr. 6, der skulle med, og besluttede at gå nordpå, traf aftale med en skolekammerat tæt ved mit hjem om at besøge ham en bestemt aften. Der var kun ca. 100 m fra dette hjemms stalddør til diget, der var grænsen. Derimellem gik vagtstien. Thomas og Frederik var, inden de satte sig til kaffen, ude i stalden, hvor Thomas sattes nøje ind i terræn og vagtposternes færdsel. Når det blev så pas mørkt, skulle det ske.

Men en vejpatrulje havde bemærket den unge mand og fandt frem til stedet, hvor han var. De tog ham med sig. Han blev sat ind i arresten, et gammelt sprøjtehus, og sad helt oppe under taget. Han sov ikke. Hen på natten bankede det på tagvinduet. En rask ven lå oppe på taget og spurgte: Thomas, vil du ud? – Det ville han ikke. Om morgenen sov han kun rævesøvn. Skarp forhør. De kunne ikke bevise, at han ville flygte; han besøgte bare en god ven, det havde han gjort så tit, og han havde som alle grænseboere et pas, der gav ret til at færdes i dette terræn. De ville fælde ham på, at han havde en del penge på sig og deraf en del i sølv og guld. Han lod sig ikke gå på, men sagde, at han da oftest havde flere penge på sig som bestyrer for moderen.

På dette tidspunkt var rygtet kommet til hans gamle lærer, den før omtalte Pusbach, der satte hele denne familie meget højt. Han sagde til militæret, der afhørte Thomas, at hvis den mand giver sit ord på,

at han ikke går over grænsen, så holder han det. De lod ham gå. Da rygtet om hans tilfangetagelse nåede hjemmet, besvimele hans stærke mor. Lidt efter kom han med et stort smil på vandrende ind i gården. Thomas var lunets lyse søn, enestående til at begå sig blandt mennesker, fuld af sang og musik. Han pådrog sig en hjertefejl under krigen. Den gav ham en alt for tidlig død.

Men der skulle en Thomas-type til at spille den skildrede komedie.

En, der som dreng var et meget lyst hoved og en stor spilopmager, ville nordpå. Ad ret sikre veje kom han op til en skov i Høkkelbjerg tæt ved grænsen. Han var udstyret med bikube og lagen og vidste, hvor den vagtpost, der gik nærmest ved grænsen, var placeret. På mandens ihærdige jagt efter sin bisværmer sørgede han for at ramle på ham og gøre ham interesseret i at hjælpe, så to søgte bier. Han sørgede for, at de kom meget tæt til grænsen. – Ja – men der oppe i det træ sidder de jo, og han styrtede af sted. Vagten fulgte mere sindigt efter. Men bierne »sad« længere mod nord! Sådan kom han over. Tilbage stod vagten, stukket af en durkdreven bi. Foretagendet lyder simpelt, men var absolut ikke uden risiko.

Min gode ven Christian Nørgaard fra Skovrup var aktiv soldat nede i Schlesien, da krigen brød ud. Indtil han i juli 1918 rejste hjem på orlov, var han den eneste i det kompagni, der var tilbage af de 250, der rykkede ud 1914. Han havde aldrig været syg eller såret under krigen. Jeg har læst en regimentsberetning, som en sydslesvigsk kammerat har sendt ham. Hvor har de været hårdt med! Ikke mærkeligt, Chr. Nørgård syntes, det kunne være nok, da han på nævnte tidspunkt var hjemme på orlov. Nu var krigen udfald klart. Jeg indskyder, at han var underofficer. En intelligent mand som Chr. Nørgård kunne simpelthen ikke undgå at blive forfremmet, når han efter en 2-årig uddannelse i 4 år deltog i krigen i det samme kompagni. Det var også en selvfølge, at sådan en mand fik Jernkorset.

Han aftalte »sagen« med en gårdmandssøn i Skovrup. De havde en mark lige ned til Taps å, der på det sted dannede grænsen. De ville begge over. Det var højlys dag. Den unge mand var i arbejdstøj og bar en le på skulderen. Der, hvor de ville over, stod en tysk vagtpost og snakkede med en stedlig mand, der arbejdede der. Til ham sagde den tyske vagtmand: »Nu kommer inspektionen«. I den tro beholdt han bøssen i rem over skulderen – i respekt for den inspicerende un-

derofficer – dekoreret med Jernkorset. – Som et par forsinkede lyn gled de to under pigtråden og var på den anden side åen, inden vagten blev skudklar. Der måtte ikke skydes ind i Danmark. »Welche frechheit«, sagde vagten (hvilken frækhed), og det kan siges, men der hører sandelig koldblodighed til at handle, som det skete!

Vi var sammen på Haslev Landbrugsskole den følgende vinter, men vi talte aldrig sammen om krigen. Den havde været meget hård ved ham.

I de sidste krigsår gik de fleste nordpå ved hjælp af bestikelser – penge – men især levnedsmidler. Man traf aftale med en bestemt tysk soldat på en bestemt tid et bestemt sted. Den ledende officer for dette afsnit blev sigtet for, at der gik særlig mange over på de kanter, men han fik anklagerne til at tro på, at *hans* folk absolut ikke lod nogen slippe. Han dækkede sine folk, og trafikken fortsatte. Nok om dette. – Men mange hjerter har banket lidt stærkt – hos dem der gik over – og dem der levede i usikkerhed, indtil de fik besked i en aftalt form. Ikke få blev fanget og fik en hård straf i specielle lejre, hvor de sultede mere end vi andre.

Hvordan fik man orlov?

Under krigen fik alle frontsoldater orlov efter en turnus, der aldrig lagdes endelig fast. I perioder fik ingen orlov, undertiden ingen fra visse tropper eller frontafsnit. Hvis jeg var blevet ved fronten, var jeg måske kommet hjem lidt før end fra lazarettet. De gifte blev der taget mest hensyn til. Sædvanligvis var en frontorlov 14 dage.

For os oppe fra grænsen skulle myndighederne hjemme attestere, at vi ikke var »flugt- eller spionagefordægtige«. – Det var såmænd ikke let. Nogle fik kun lov at rejse til Flensborg, hvor de skulle melde sig på et kontor hver dag; urimeligt hårdt mod disse mennesker, hvis familie så måtte rejse til Flensborg, så meget de kunne.

Ønskede man orlov uden for det reglementære, skulle der en ansøgning til. Ens egen mening derom battede sædvanligvis for lidt. Der skulle komme en ansøgning hjemmefra, hvor de hjemlige myndigheder gav attestation på, hvor nødvendig en orlov var.

Selv om lokale myndigheder var helt klar over, at jeg var dansk, var man – indkaldt som 20-årig – et ret ubeskrevet blad i den nationale kamp. Jeg fik attest for, at jeg hverken ville flygte eller spionere.

Myndighederne har nok ræsonneret som så: Ville han flygte, var han nok rendt inden indkaldelsen, på det sted hvor hans hjem er.

Efterhånden som Tyskland sultede mere og mere, var det et godt argument for en orlov, at hjælp ved et landbrug var nødvendig, hvis sæden skulle sås – roerne hakkes, tages op, høsten bjerges, marken pløjes o.s.v.

Landmandskoner blev hurtig klar over, at der kunne de trykke på en effektiv knap. Og der trængtes altid til landmandens egen indsats. Vi, der ikke var gift, kunne slå på den samme kile – lettest hvis vi ikke var ved fronten, men fra 1917 også der.

Der gik i Nordslesvig en strøm af kvinder til kommune- og amtsforstander for at få ansøgninger anbefalet. – Ja, kvinder i Haderslev amt opdagede, at den allerbedste, de i nødsfald kunne gå til, var den tyske landråd (amtmand) von Löw i Haderslev. Han har hjulpet mange. Kvinder fra Haderslev amt mødte med en takkeadresse underskrevet af 1500 kvinder, før han ved genforeningen flyttede sydpå.

Hvis Nordslesvig fra 1864 til 1920 havde haft sådanne embedsmænd over hele linien, kunne det godt have svækket den danske kamp. Da von Löw rejste syd på, sluttede han sin afskedsbekendtgørelse sådan: »Som fra en anden hjemstavn tager jeg afsked fra dette land, hvor mit livs arbejde skulle være lagt, hvor mine børns vugge stod, hvor jeg har fundet lykke og tilfredshed i rigt mål og har lært prægtige mennesker at kende. Gud beskyttede dette land og dets beboere«.

Andet steds har jeg fortalt, at Thea havde seks brødre, der var indkaldt. Hendes mor var enke og trængte til mandshjælp, selv om hun havde to raske døtre hjemme, der såvist udførte et stort og godt arbejde. Moderen trykkede selvfølgelig også på nævnte orlovsknap, men kunne ikke tysk. Af sted måtte Thea. Hun var godt skåret for tungebåndet og ikke bange af sig.

Thea har fortalt mig om nogle af de besøg, hun med ansøgninger aflagde hos den fra Køller-tiden berygtede amtsforstander Valentin, der boede på Kathrinelyst lige øst for Christiansfeld.

Valentin var ilde anskrevet på egnen, han var en skrap herre. En gang før verdenskrigen kom min svoger, Nis Refshauge, ind på kontoret i et bestemt ærinde. Der skulle vi tale tysk. Det glemte Nis, snakkede dansk og blev læsterlig skældt ud. Han gjorde kort omkring og sagde, at hans ærinde ikke var at blive skældt ud – og så gik han.

Kort efter fik han en indkaldelse til en militærøvelse helt ovre i Østpreussen. Han undrede sig, for en sådan indkaldelse var ikke normal, men tænkte ikke videre over det, før han efter hjemkomsten meldte sig på amtsforstanderens kontor, hvad han skulle – og den dag talte tysk. Da udbrod Valentin: Also hat es doch geholfen! Altså har det dog hjulpet! Skæbnen ville, at Nis Refshauge som udnævnt sognefoged ved genforeningen overtog omtalte kontor.

Valentin sad med nøglen til en eventuel arbejdsorlov for mange af egnens mænd i tysk trøje, men også han ændredes så småt, som krigen gik tyskerne imod.

En gang, Thea præsenterede en ansøgning, kom hun forfærdelig op at køre. Valentin viste Fräulein Hansen ind til sin kone, der meget gerne ville tale med hende. Hun blev inviteret på kaffe. Hensigten hel- ligger midlet. Jo – om Fräulein Hansen ikke ville gøre fru- en den store tjeneste og glæde i hendes kommune, Hvinderup-Favstrup, at gå med en liste og samle ind til en »Ludendorfspende«. Ludendorf var gamle Hindenburgs højre hånd. »Spende« betyder gave (spendere), men til hjælp for syge, sårede og invalider. Ludendorfnavnet kunne endnu i Tyskland trække penge op af folks lommer, men næppe i Hvinderup-Favstrup. Den arme pige havde det skidt, men hun tog listen – for hun skulle jo gang efter gang have Valentins anbefaling af en ansøgning. Da hun kom hjem og fortalte, hvad hun var rodet ind i, sagde hendes mor forfærdet: »Det kan du da ikke!«

Hun gik, forklarede alle vegne, hvordan hun var kommen i fedte- fadet, og at pengene dog trods alt var til et velgørende formål. Folk gav pænt, sikkert langt mere for Theas end for Ludendorfs skyld. Et sted sagde en bondemand: Ja, hvis a vidst, di (tyskerne) vild la mæ behold mi fuemester, vild a såmænd gjen gi en skilling. Da Thea af- leverede, sagde fru- en: »So viel!« Så meget – det havde hun ikke ventet.

Tilbage til fronten

Efter før omtalte lidt dramatiske orlov blev jeg hurtigt erklæret for krigsduelig og sendt til fronten, denne gang til Verdunområdet. I 1916 forsøgte tyskerne at tage den stærke fæstning Verdun med dens mange stærke yderværker.

Slaget begyndte 21. februar 1916 og varede med afbrydelser til sidst

i august. Det gav på begge sider enorme tab. Særlig var kampene hårde ved de stærke forter Douaumont og Vaux, der en tid kom i tyskeres besiddelse, men blev generobret. Franske oplysninger siger, at forsvaret af Verdun daglig kostede franskmændene 2000 t ammunition, 2000 t forsyninger og 15-20.000 mand friske tropper indsat daglig.

Nok kaldes krigen i vesten 1914-18 en skyttegravskrig, hvad den også var, men krigshistorien fortæller om mange gennembrudsforsøg, der hver for sig kostede 50.000 – 100.000 – 150.000 døde eller endnu flere. For Verdun-slaget 1916 regner man med over 1 million mand døde og sårede ialt for begge parter.

Alle angreb af infanteri blev efterhånden forberedt med artilleri, det man kaldte »trommeild«, der ved de store gennembrudsforsøg var helt enorm. Vê de stakkels infanterister, der uden at have nogenlunde skudsikre bunkers lå i dette helvede. Der var intet, vi infanterister frygtede mere end det. Helt værgeløs krøb man sammen i et granathul. – Mærkeligt, at nogen overhovedet overlevede.

Fra august 1916 overtog franskmændene offensiven ved Verdun og vandt lidt efter lidt det meste af det, tyskerne havde taget under deres enorme offensiv, tilbage.

Nu kom vi altså som et hårdt tiltrængt udfyldningsmandskab juli 1917 fra Lübeck til dette område. Vi blev puttet ind i regiment 215, et af de ved krigen begyndelse oprettede frivillige regiment, hvor flertallet af soldaterne var ret unge og kom lige fra »bogen«. De meldte sig – ovenud begejstret. Mange oplevede en underofficer »Himmelstoss«, der skildres i »Intet nyt fra Vestfronten«. Han kølede dem straks noget af.

De blev sat ind i Flandern, dårligt og alt for hurtigt uddannet. Der kom de til at stå over for engelske hvervede tropper, garvede fyre, der havde kæmpet adskillige steder på kloden. Der gjorde de unge tyskere den bitre opdagelse, at begejstring og hurraråb ikke formår meget mod maskingeværer. De blev mejet ned – uhyre tab. Enkelte af dem var endnu i behold, da jeg kom til dette regiments 12. kompagni.

Meget hurtigt hørte vi bag fronten en morgen voldsom kanontorden. Hurtigt opbrud, en meget varm dag, forceret march, én mand døde af hedeslag. 45 km – hvilede 2 timer på et loft i en lade. Ny alarmering. Stormpakning – d.v.s. kun uniform, kappe, teltlærred, våben, ammunition, håndgranater, gasmaske. Hurtigmarch på ca. 15 km –

ud mod et ildhav foran os. De tropper, vi senere afløste, havde længere fremme taget mod et angreb og var gået tilbage til en ny stilling, hvor der var lidt, der lignede en skyttegrav. Den franske artilleriild var stilnet lidt af, heldigt for os. Det var endnu mørkt, da vi gik i stilling.

Den gruppe, jeg hørte til, 8 mand og en fører, blev beordret ud i en forpoststilling med nogle store granathuller, som vi forbandt med vore håndspader. Vi savnede imidlertid én mand. Ingen vidste noget om ham – undtagen mig, og jeg tav. Han havde opfordret mig til sammen med ham at »forsvinde« undervejs for derefter at friste livet længst muligt ved at stjæle eller bluffe os til den nødvendige føde og skjule os. Jeg sagde nej.

Lad mig her indskyde, at feltgendarmeriet var skrapt. Han blev fanget, kom senere til os igen. En underofficer fik ekstra udleveret en revolver for at skyde fyren, hvis han igen ville »forsvinde«. Fem minutter før vi skulle af sted, var han der, men ikke da vi stod til afmarch.

Den første dag, vi var på nævnte forpost, tav de franske kanoner næsten hele tiden. Derimod skød tyskerne noget, selv om de havde ordre til at spare på granaterne. De skød for kort. Fire mand blev såret af vort eget artilleri, skønt en mand var krøbet tilbage og meddelt fejlskydningen. Vi fik ordre til at blive og bruge vore øjne. Nu var vi fire tilbage; sergenten, der ikke var vellidt, en familiefar med 6 børn, en ung fyr fra Essen mellem 17-18 år og mig. De sårede kunne klare sig selv efter en foreløbig forbindelse og krøb tilbage i løbet af den første dag. Vi andre fire stod vagt sammen, to og to om natten. En tid stod jeg sammen med den unge fyr fra Essen. Det var hans første nat ved fronten. Artilleriet skød livligere. Tysk fladbaneartilleri sendte deres granater over i en fransk stilling, der lå lavt, medens vi lå nær en bakketop. Disse granaters sus hen over vore hoveder forskrækkede den unge mand voldsomt; han lod bøsse være bøsse og klamrede sig med begge hænder til min arm. Jeg søgte at berolige ham. Han talte om sit hjem – og sin mor.

Om morgenen sov den gamle familiefader og den unge fra Essen 5-6 m fra det sted, hvor sergenten og jeg holdt vagt. Igen en tysk granat for kort. De var begge dræbt. Noget senere gik en tysk granat igen for kort, og vi blev delvis begravet. Jeg kunne dog hjælpe sergenten fri. Da sagde jeg til min foresatte: Nu kan du selv om, hvad du vil,

men nu vil jeg over til franskmændene, blive her er den visse død. Under alt dette havde franskmændene lagt en voldsom ild på de tyske linier, hvor vi hørte til. Sergenten adlød den menige.

Jeg havde hørt fransk tale i en bestemt retning om natten. Vi lod vore våben ligge og kravlede fra hul til hul mod det sted, jeg mente en fransk forpost var. Vi kom ind i en stump skyttegrav. 10 m fremme bøjede den skarpt til venstre. Vi kunne se en bøssepipe og beklædningsgenstande. Forsigtigt kravlede vi nærmere, parat til at strække hænderne i vejret og råbe »pardon«. Det lyder måske simpelt og ligetil, men er særdeles farligt. Hvem træffer vi? Skyder de os i panik?

Da vi omsider kiggede om hjørnet, var der ingen – rømmet, vel nok for ikke at blive beskudt af fransk artilleri, der nu hamrede på den tyske stilling, så vort kompagni led store tab. Vi slappede lidt af, så os forsigtig om, kunne se ned i de franske stillinger. Der var også sorte tropper. Dem turde vi ikke overgive os til; der gik slemme rygter om dem.

Der lå vi nu midt mellem fronterne. Det er eneste gang, jeg har ligget i »første parket« så nær på et område under langvarig, hård beskydning – men selv udenfor. Kompagniet havde store tab. Hvis det tyske artilleri havde skudt, lå vi meget udsat, men – uhyre heldigt for os – de tav. Vi ventede franskmændenes stormangreb for så at overgive os. Det kom ikke – mærkværdigvis.

Dagen var lang og anspændende, vi tørstede i den bagende sol. Da det blev mørkt, sneg vi os tilbage til de tyske stillinger, meldte os til kompagniføreren. Han havde haft en stafet ude og havde allerede regnet os for savnet, »vermisst« hed det i krigssproget. Nu blev sergenten fører igen, så det forslog. Han havde været ude for at udspejle de franske stillinger – ja, Møller var da med. Han fortalte, hvad vi havde set og var i besiddelse af visse digteriske evner, viste det sig. Han fik jernkorset af første klasse for heltegerningen. Og det var nok meningen, jeg skulle have haft et af 2. klasse, men jeg faldt i unåde hos min ellers flinke kompagnifører. – Der blev i Tyskland af befolkningen tegnet enorme krigslån gennem krigsårene. Kompagniføreren bad mig tegne krigslån. Som erhverv stod alle vi landmænd for »Bauer«; altså bonde uanset om vi var selvstændige eller ej. De har jo lige set, sagde han, hvor vigtigt det er med et stærkt artilleri i ryggen. Dertil replicerede jeg – ja, det var det tyske artilleri, der dræbte de to i vor

gruppe og sårede fire. Det blev han meget vred over. Familiefaderen, der faldt, vidste, der var kommet en lov om, at fædre med fem børn og derover ikke mere måtte bruges i frontlinien – pensionsbyrden ville blive for stor ... Sopha hed manden med seks børn. Da han opsøgte kompagniføreren for at blive fri for fronttjeneste, fik han svaret: – Sopha tag med os endnu en gang. Du plejer jo altid at slippe godt fra det, havde Sopha fortalt mig. – Efter 3 døgn kom vi tilbage, under halvdelen. Jeg havde efterladt det meste af venstre bukseben i pigtråd under mine kravleture, men var ellers uskadt.

Selv ved Verdun var der ledige og fredelige stunder bag fronten, når vi var »i ro« i 3 døgn, eller som det skete, vi en kort tid var trukket ud af frontlinien for at slikke sår og fylde op. De fleste af os skrev og fik en masse breve, og som nævnt betød det særdeles meget for os.

Breve fra og til hjemmet

Det var vidunderligt at få breve hjemmefra. Ved læsningen følte man sig hensat til brevskriveren, oplevede hverdagen, med hvad den bragte og levede under og efter læsningen i en helt anden atmosfære.

Kærlighed mellem to unge sætter strenge i svingninger, man ikke har mærket før. Én eller anden har sagt, at i sådan tid fødes der tit en digter. Det kan man tvivle på, men en rimsmed da. Jeg havde fået foræret en dansk verslære og forsøgte at skrive kærestebreve på vers – nu og da. En god ven sagde en gang til mig, at af en rimsmed kunne man ikke forlange, at der både skulle være rim og indhold. Men Thea havde en lille bog, hun kaldte »Kristian Møllers poetiske skrifter«. Jeg skal nok vogte mig for at åbenbare, hvad jeg skrev, kun et lille bevis for, at rimsmeden kunne mangle evne til i sidste linie at sige det han tænkte og mente. – Verset lød:

*Sig kender I den pige?
Hun er så lys og kvik.
Hun vokset er så lige
og sunde lemmer fik.
Jo – hun kan vaske, skrubbe,
kan malke, sy sit tøj,
af sang og liv hun strutter –
og gør en farlig støj.*

Rimene er ikke til ug, men hun kanøflede mig da noget for den sidste linie. »Støj« stod for hendes glade latter, dejlige sang og musik, evnen til at snakke med folk og meget mere. Det var hendes skyld, nodebøgerne var temmelig slidte, og det går da ikke stille af, forklarede jeg. Sådan kan en rimsmed komme af sted.

Ved fronten længtes vi hjem! Længtes efter vor landsdel, vore hjem, og at fortsætte vort daglige arbejde til gavn for os selv og andre. Det gav jeg en gang i indledningen til et brev udtryk for i følgende linier:

*September med solglans på gulnede stub,
kun sagte sig løvet bevæger.
De vingede skarers fornøjede klub
med plovfurens orme sig kvæger.
Og hestene går deres sindige gang,
de småsten så sagte mod plovjernet klang,
mens skyerne driver foroven.*

*O, hvem der en sådan septemberdag skøn
igen kunne vandre bag ploven
(resten en privat fremtidsdrøm)*

Alle har vi følt dette sug efter hjem og en gerning, der gør nytte, har følt os som i fængsel – ja, tyskerne sagde om sig selv: Vi er slagtekvæg.

Lad dette give baggrund for den ubeskrivelige værdi, breve hjemmefra havde. – Og kom der nu og da en pakke, smagte vi næsten hjemmet.

Jeg skrev flittigt hjem både til mor og Thea, skrev ikke noget videre om krig, men en gang må der nok være løbet lidt i pennen, der ikke burde. Det var i »Loretto«-afsnittet. Jeg stod et par aftener ved 9-tiden på min vagt i et granathul. Det buldrede omkring mig, og min sindsstemning var på o. Jeg syntes, tilværelsen var håbløs. Som jeg stod der, faldt der en uforklarlig ro over mig, jeg følte mig tryk – og syntes, Gud var mig nær – og undrede mig. Da det gentog sig et par gange, tænkte jeg, nu går mor i seng og beder for sin dreng.

En gang ved Verdunfronten – alle hjem i Nordslesvig vidste, det var en farlig front, fik jeg samtidig to breve, et fra min mor og et fra Thea. Mor fortalte, at hun havde trukket et »mannakorn« til mig, Davids Salme 91⁷, »Falder end tusind ved din side og titusind ved din højre hånd, til dig skal det ikke nå hen«. I Theas brev stod, at hendes

mor den samme dag også havde trukket et »mannakorn« for mig – med det samme ord. Idet de gjorde det, bad de for mig. Jeg tror absolut på bønnens og forbønnens betydning og magt. Og de to breve virkede stærkt på én. Uden tvivl kan mennesker få en velsignelse af et bibelvers, læst separat. Jeg læser helst min bibel i sammenhæng.

Krigen fik mange til at bede. Vi gik ud til fronten ved Verdun og vidste, der ventede os noget alvorligt. Fuldkommen tavshed i gelederne. For at bryde tavsheden siger jeg til min sidemand: Hvad tænker du på? Han havde ellers aldrig været mundlam – og det var ikke Guds ord, han forkyndte bag fronten. Jeg – sagde han – jeg beder naturligvis!

I omtalte frontafsnit, men på forskellige pladser, var vi til midt i november. Der var kampe hele tiden, og det kneb undertiden at få forplejningen frem. Det hændte, vi blev så tørstige, at vi drak af granathuller med vand i. Vi fik ondartet diarré de fleste af os. Meldte vi os syge, fik vi lidt opiumdråber. Vi led mange kvaler, mistede folk, fik nye – og alligevel blev det kompagni, der skulle være på 250 mand, sjældent mere end 60-70.

Selv under sådanne forhold skaber en flok soldater noget at more sig over. Den feldwebel, der i vort hvilekvarter havde ansvaret for, at vort tøj og vore våben kom i orden, havde det ikke let. Efterhånden kunne en tysk soldat »tabe« mange ting undervejs, endog et gevær. Feldwebelen satte en ære i at klare disse spørgsmål uden at stille for store krav til depoter bag fronten. Når vi stod opstillet til appel med alt vort kluns, kom han til hver mand og skrev op, hvad vi manglede. Men hans valgsprog var: »besørg dig det«. Det betød: gå hen og hug det fra en anden troppedel. Det gjorde vi naturligvis ikke.

En aften i oktober, vi kom ude fra fronten og skulle i hvil et par dage, kom vi op på det øverste loft i et stort fransk hus, nok i fredstid anvendt som lagerbygning. Ikke én af os 20, der »boede« der, havde en stump lys. Inden vi kom derop havde vi fået udleveret post, og nu kunne vi ikke læse den. Der blev brugt mange gloser, der var opfundet til brug ved sådanne lejligheder.

En mand forsvandt, kom lidt senere tilbage med en dejlig karbidlampe – som vi godt kendte. Han stillede lampen, og vi lå på maven rundt om og læste. Da det var overstået, og vi var ved at pakke os ind til natten, buldrede det på den lem, »lysebringeren« forsigtigvis havde

lagt over trappehullet. Op kom hoved og overkrop af vor feldwebel. Han ejede også ordforråd, der passede til lejligheden, og endte med at sige: Hvem har gjort det? Lysbringeren meldte sig. Menneske, hvor kan De komme i tanker om at gøre det? Fyren svarer, idet han indtager militærisk holdning, jeg har handlet efter herr feldwebelens ordre. Hva' behar? – Jo, herr feldwebelen siger altid, når vi mangler noget: »Besørg jer det«. Så lo vi allesammen, feldwebelen med – og gik så med sin lampe.

Anvendelse af gas

Tyskerne begyndte med at bruge gas, der blæstes ud, når vinden bar den rette vej. Det forskrækkede englænderne stærkt 1915, da det skete første gang. Ret hurtigt blev dette system forladt. Vinden kan vende sig, som bekendt. Senere puttede man gassen ind i et hylster, en gasgranat.

I længere tid var vort frontafsnit foran fortet Douamont. Når vi skulle derud, måtte vi passere nogle slugter og tilsvarende høje åse ind imellem. Op og ned, pløre, beskydning, masser af ammunition med os og et eller to »minertræer« til beskyttelsesrum. Vi kunne være badet i sved, når vi kom op i vor skyttegrav. – Dertil kom så undertiden gas. Den blev fyret ned i slugterne, hvor den tunge gas kunne ligge længe. Enkelte gange har vi gået med gasmaske på en halv time. Man måtte sætte hele sin vilje ind på ikke at linde ved gasmasken for et øjeblik lettere at kunne ånde. Maskerne blev afprøvet i gaskamre bag fronten. Forskellige slags gas blev brugt, også den farlige blåsyregas.

Hornist, ordonnans

Er her nogen, der er »musikalisch«, spurgte før omtalte gemytlige feldwebel. Sådanne udtryk kunne være en grim faldgrube, som de, der meldte sig, faldt i til stor morskab for de andre. Hvad jeg havde spillet på? – Lidt violin og som skoledreng på en militærfløjte. – Storartet. Korpset blev stiftet, fungerede dog kun når vi var tilbage fra fronten. Når de andre havde træning, håndgranatkastning, marchture, hed det: musiken træder fra. Vi havde det hyggeligt. Der var ingen til at lære os noget. Jeg kunne da efterhånden blæse de signaler, jeg kendte, og

enkelte melodier, men en prøve af hvad vi kunne, ville være falden ynkeligt ud. Korpset blev opløst.

Men så blev jeg ordonnans, forbindelsesordonnans mellem bataillon og kompagni – altså meget hyppigt undervejs i et ret farligt terræn. Alligevel langt behageligere end at være skyttegravssoldat. En fuldtræffer af en granat kan man ikke undgå, med mindre man kan se ildglimtet for afskuddet og ved, at når det glimter *der*, er granaten om et øjeblik *her*. Så har man chancen for måske at hytte sig. Skal man over et stykke uden dækning, kan man ikke gardere sig mod en geværkugle endsige et maskingevær, men man får trænet sine instinkter. Kravet på maven er i sidstnævnte situation det sikreste, men det er en frontsoldat ikke hidsig efter – i pløre. Men mærker han en fare er han særdeles dygtig til at falde pladask ned.

En gang skulle jeg føre en højtstående officer ud i mit kompagnis skyttegrav og aflevere ham til kompagniføreren. Mægtig flot uniform! Uvant med frontforhold – antagelig lidt bange. Han sagde til mig: Mener De, der er nogen fare, skal De blot straks kaste Dem ned; jeg gør det samme. Jeg plejede at tage meget hensyn til min uniform på sådanne ture, men den dag gik jeg jævnlige »ned«. Jeg sigtede efter de »bedste pladser«. Det kendtes på hans uniform, da vi kom til vejs ende, men han takkede mig så hjertelig, da vi skiltes – gav cigaretter til en ikke-ryger – ikke så pænt af mig – nå ja – forsigtigt i hvert fald, og han havde en oppasser til at rense sit kluns, jeg ikke.

Heste ved fronten

Da krigen gik løs i 1914 havde alle hære rytteri. Ved krigens begyndelse blev de enkelte gange brugt til hurtige angreb, men et enkelt maskingevær kan faktisk gøre det af med en eskadron. Jeg har sagt til kavalerister, at det må være forfærdeligt at storme frem på hesteryg som en mægtig skydeskive. De har svaret, at de føler sig meget mere sikker på en hesteryg end til fods. – Men det er nok, fordi de ikke har været ude for maskingeværer. I Rusland blev ryttere brugt til rekognocering, når der var bevægelse i fronten. En rytter har fortalt mig, at når han træt lagde sig til at sove under sin hest, mellem dens fire ben, så stod den urørlig, indtil han rejste sig. Fra anatomen ved vi, at en hest kan gøre sine bagben til »faste støtter« og med meget lidt muskel-

kraft også kan stive forbenene af. En hest kan sove stående. – Min hjemmelsmand sagde, at lagde han sig til hvile tæt ind til hesten, rørte den sig ikke, før han stod op. I Frankrig, hvor jeg var, fungerede hestene som trækdyr.

Som landmand havde man tit inderlig ondt af hestene. Deres foderation var tit for lille, kunne man se på dem. De, der trak de lette feltkanoner i stilling, kom jagende i fuld fart, koblede kanonen fra og jog væk igen.

Hvor sled hestene tit, når tung ammunition skulle slæbes gennem ler og pløre. I egne, hvor der var kampe af betydning, så man altid hestekadavere, dræbt i farten eller skudt af én, en barmhjertig kusk, der holdt af dem. Jævnlig flåede soldater et stykke kød ud af en friskdræbt hest.

Min svoger, Johannes Hansen, fra Fogedgården i Hvinderup, mødte endog en af hjemmets dejlige, røde hopper, der var udskrevet til krigsbrug. Den kendte ham. Alle, der har haft med heste at gøre, ved, de på mange måder er kloge. En hest fra Fogedgård var nogle måneder udlånt til den ældste søn, der på grund af udskrivninger manglede hestekraft. Thea har fortalt om, hvordan den »jublede«, da den kom hjem – galop rundt om gårdspladsens plæne – ind i stalden, op til krybben – samme omgang igen, alt medens den roniede (hestens sang).

Ved fronten misundte vi infanterister de kørende folk, men de havde det heller ikke let, var dog ikke nær så udsatte som vi andre.

Min sidste tur til fronten

Vort regiment skulle storme et lille højdedrag foran vor stilling, ca. 2 km langt og vel 1 km dybt. Der var anbragt franske maskingeværskytter, der kunne bestryge et bestemt sted af den sti, vi fulgte, når vi gik til og fra vor stilling. Det voldte mange tab.

Ved hjælp af flyverfotografier blev et tilsvarende areal sat af bag fronten, hvor de tropper, der skulle udføre angrebet, trænede. Der blev under træningen markeret i landskabet med skarpe granater, brugt skarpe håndgranater og flammekastere mod den tænkte fjende. Hans formodede beskyttelsesrum var afmærket i landskabet.

Fra vor stilling ude i fronten var der 2-300 m op til franskmændenes forreste linie. Præcis kl. 7, da det endnu var halvmørkt, skulle infante-

riet gå ud af deres skyttegrav og bevæge sig gennem granathuller og pløre i grupper på 4-5, for at ikke for mange blev hjælpeløs hængende i det sønderskudte terræn. Samtidig med infanteriets start skulle alle tyske kanoner og andet skyts, hvis rækkevidde tillod det, beskyde det areal, der skulle erobres plus fløje og nærmeste bagland. I disse 4 minutter skulle infanteriet søge så tæt op mod den tyske »granatmur« som muligt – gøre det af med eventuelle forposter eller tage dem til fange. Når 4 minutter var gået, skulle den tyske artilleriild lægges tilbage, så det område, der skulle tages, lå åbent, hvis ilden havde virket efter hensigten, og da skulle så vi springe ind i den franske stilling. En håndgranat ned i bunkerne ville hurtigt bringe de levende op som værgeløse fanger. De kom af sig selv. Sådan var planen, og øvelsen var krigsmæssigt set en særdeles god undervisning bag ved vor front, og vi vidste faktisk, at levende, skydende soldater oven på jorden næppe kunne eksistere efter et så voldsomt ildoverfald. Vi skulle gå frem i bølger. Jeg var den morgen kommanderet til at gå i den første (har aldrig frivilligt gjort sligt).

Vi stod sent på aftenen d. 9. november opstillet til afgang og fik de sidste instrukser, da jeg blev kaldt frem foran fronten. Jeg havde søgt arbejdsorlov, og kompagniføreren meddelte mig, at der var bevilget mig 4 ugers orlov – aber (men) – sagde han, De gør først stormangrebet med. – Inden dette »aber« kom, havde jeg følt en fryd uden lige – 4 uger som menneske. – Det var et skæbnesvangert »aber«.

Her må jeg fortælle noget meget personligt. Jeg havde i tiden forud bedt Gud om at slippe ud af de forfærdelige forhold. Den hæslige diarré og de store tab havde slidt nerverne tynde. Jeg vejede 96 pund, da jeg dagen efter blev vejet på lazarettet. Vi blev kørt i lastvogne det første stykke vej til fronten, dernæst gåsegang op i stillingen. Hvis franskmændene havde vidst det, kunne de have smadret os.

Alt gik efter den nævnte plan. En forpostgruppe, vi stødte på, gjorde mine til modstand, men de fleste sprang da af sted mod de tyske linier som fanger. – Enten var vi i de 4 minutter kommet lovlig langt frem – eller også skød tyskerne igen for kort. Jeg fik et hårdt slag på venstre side af venstre fod, troede det var en sten som så tit før, og gjorde den planmæssige tur med, så hvordan franskmændene kom ud af deres bunkers, mange fanger, ingen modstand, men snart begyndte det franske artilleri at tale alvorligt med. – En kammerat og jeg krøb

ned i et stort, helt friskt granathul. Der falder sjældent en granat lige på samme sted, sagde vi. Kammerater fortalte mig senere, at 10 minutter efter at jeg var gået derfra, kom der alligevel en granat i samme hul – – –.

Da vi i dette hul faldt lidt til ro, sagde det »svup« i min venstre støvle. En ganske lille granatsplint var gået gennem militærstøvlen og min mors tykke, hjemmestrikkede strømpe. Jeg kunne godt gå endnu. Foden blev mere øm senere. Jeg gik til den forbindsplads bag fronten, jeg vidste, hvor var. Letsindigt – det franske artilleri skød voldsomt, men jeg var besat af tanken: væk, medens du selv kan gå, og jeg kendte terrænet særdeles godt fra min ordonnanstid.

Såret så ikke ud af meget, og lægen sagde: Nu forbinder jeg Dem, så kan De gå tilbage til Deres kammerater. Det kan jeg ikke, det gør meget ondt, sagde jeg. Mener De, De kan gå tilbage til vor næste plads, spurgte han. Var det en fælde? Jeg sagde, det kan jeg da prøve. Derfra blev jeg kørt til et feltlazaret tæt bag fronten. Et røntgenbillede viste, at den lille granatsplint havde sat sig fast mellem et par mellemfodsben. Jeg var kun lokalbedøvet, da de opererede. Det gjorde nederdrægtig ondt, da de skar foden op nedenunder. Jeg klamrede mig til båren og tænkte: Bare de dog nu skærer dybt nok! Jeg var klar over, at de skar en infanterist – der var ked af at være i krig – op på et udmærket sted.

Gud havde tilsyneladende ikke hørt min bøn, da kompagniføreren sagde »aber«. Men det viste sig, at jeg fik meget mere, end jeg havde bedt om, jeg slap fri for fremover at være frontsoldat!

Det fremgår af det, jeg har skrevet, at jeg ind imellem har haft oplevelser ved fronten af værdi. Det mærkes vel også, at jeg har haft glæde af mange tyske kammerater, kom til at holde af dem. Krig kan kalde på vilddyret i mennesket, tit også på stodderen. Den kan også kalde på kongen. Mangen såret kammerat, der lå hjælpeløs foran stillingen, er bjerget ind af en kammerat eller to, der satte deres eget liv på spil.

At man så blev tvunget til at finde sig til rette under alle mulige forhold, har nok også efterladt spor, der ikke var uden betydning fremover.

Meget afgørende for, hvordan man kom gennem det hele, var, om man stadig var »menneske«, i hvem det, vi så, gjorde ondt. En syge-

plejerske på lazarettet i Essen sagde: Jeg er uberørt af alt, kan godt sidde på et lig og spise frokost. Stakkels pige.

Under et stærkt fransk ildoverfald, hvor jeg stod på post i skyttegraven, stod en officer bag ved mig. Skyd, befalede han – eneste gang jeg har fået en sådan ordre, og den var aldeles unyttig, der var ingen franskmænd undervejs. Lige ved siden af os var en nedgang til en bunker. En soldat ordnede sine våben i indgangen, blev ramt af en granatsplint og faldt nedad trappen som en melsæk. »Der arme Teufel«, sagde officeren – den arme djævel – faktisk et tysk udtryk for medlidenhed. – Ham havde krigen heller ikke gjort ufølsom. Efter mit skøn var dette forhold meget afgørende for, hvordan man kom igennem det.

Det sidste krigsår

Frontens spænding var forbi for mig, men året gav mange oplevelser. Efter et lazaretophold i Stuttgart, kom jeg atter til Lübeck hen på vinteren, hvor jeg traf danske venner. På lazarettet fik jeg forøvrigt tilsendt Jernkorset af 2. klasse. – Gjort stormangreb med som såret! – Ja såmænd – af vanvare.

Rusland blev i efteråret 1917 sat ud af spillet, og der blev sluttet fred i Brest Litovsk 3. marts 1918.

Tyskland gjorde i vinterens løb kæmpeanstrengelser for ved en forårsoffensiv 1918 at sejre. Freden med Rusland gav en vis baggrund for en »Vi vil vinde-stemning«, og en mængde tropper gled fra øst til vest.

Offensiven, der begyndte 21. marts 1918, gav også i første omgang de tyske hære fremgang, men det var alligevel et krigstræt Tyskland, der kæmpede. Nu var de amerikanske soldater for alvor med, og uudtømmelige forråd stod til rådighed hos de allierede af mad, kanoner, granater, en enorm luftoverlegenhed samt »tanks« og mange friske tropper, der nu øjnede sejren. Det kunne tyskerne ikke klare.

Der var stor fare for, at jeg kunne blive sendt til fronten igen, men dels ville såret under venstre fod ikke ret hele, dels var madnøden i Tyskland så stor, at det ikke var vanskeligt for landmænd, der ikke var ved fronten, at få orlov. Jeg havde også en »kontakt«, der – formedelt lidt levnedsmidler – kunne fortælle mig, når lægen skulle »se« mig. Da brugte jeg megen fritid til at »træne«, og det virkede efter

min hensigt. Min »kontakt« var iøvrigt en meget behagelig og interessant mand, der vistnok sympatiserede med os danske.

Da forårsoffensiven var tabt, gik det hastigt ned ad bakken med disciplinen – i hvert fald blandt de tropper, der som jeg på grund af sår eller sygdom var i tyske garnisoner for at trænes op igen. Jeg lå en tid i en stor dansesal i Lübeck. Kom der en officer på sin runde om aftenen for at inspicere, om alle var hjemme (hvilket ikke var tilfældet), og han tændte lyset, lød en irriteret stemme: Lyset ud! En anden røst forkyndte: Kniven frem – og i en tid, hvor intet måtte gå til spilde – kom så en hul røst, der kommanderede: Tre mand til at røre i blodet. Der skete ikke officeren noget, men i en hær med en jerndisciplin uden lige, var det et tidens tegn. En dag ville oprørsfaklen nok blive tændt i selve Tyskland. Det skete dog ikke før i november, da matroserne i Kiel gjorde oprør. Det bredte sig som en steppebrand. Arbejder- og soldaterråd overtog lokalstyret, også i Nordslesvig – dog kun kort tid.

De sidste par måneder af krigen, inden oprøret gjorde en ende på den, var jeg på arbejdsorlov.

Hvordan blev sønderjyder behandlet i den tyske hær?

Fik de uriasposter? Fra anden verdenskrig ved jeg om et kedeligt eksempel i Sydslesvig – hjemmefra – der heldigvis mislykkedes. Under første verdenskrig er jeg blevet behandlet som andre soldater.

Det var et handicap, at vi alle, før vi fik en orlov, skulle indhente hjemlige myndigheders attestation af, at vi ikke var »spionage- eller flugtfordægtige«. Der stod vistnok også noget om vor nationale indstilling i de papirer. Det var helt urimeligt, at der var nogle, der af-tjente deres tyske værnepligt, der ikke måtte rejse helt hjem – kun til Flensborg.

Brevvekslingen skete begge veje på dansk. Jeg har fået et par danske breve retur på grund af sproget og har da benyttet tysk – skønt mor ikke forstod det – for at underrette hjemmet. Men det har været forbigående, skønt det adskillige gange blev sagt, at alle skulle skrive tysk.

Dette lille afsnit er føjet til i 2. udgave som et kort svar på spørgsmål.

Afstemning og genforening i sigte

I Sønderjylland blev der, allerede inden krigen sluttede, fældet mange graner. Det var de ny danske flagstænger. Jeg stod en dag og satte en solid egepæl dybt i jorden som fod for den kommende flagstang. En kone, der fik skyld for tyske sympatier, kom forbi og spurgte: Hvad laver du der? – hvorpå jeg svarede: Jeg er ved at »mane den onde ned« – preusserånden.

Den 18. novbr. 1918 holdt H. P. Hanssen sin vældige tale fra balkonen på »Folkehjem« i Åbenrå. Hans sidste store tale ved årsmødet i Haderslev 1914 var optimistisk og gik på melodien »vi kan og vil kæmpe for vor nationale ret«. I 1918 var melodien: »Nu vil vi stemme os hjem til Danmark«. Under mødet kom der endog tilsagn om tilslutning til en afstemning derom fra den socialistiske tyske regering, som tog magten i Tyskland ved krigens slutning, men nu var det ikke mere Tyskland, der bestemte.

H. P. Hanssen var mester i at bruge citater af digtere. Ved årsmødet 1914 sluttede han som nævnt med Hostrups linier, rettet mod Tyskland:

*Du kan vel kro dig ad døgnets kår
og sejren, de har dig bragt,
men vid – du fører en kamp mod de tusind år,
og i den har du visselig tabt.*

1918 sluttede han med Bjørnsons linier fra den norske nationalsang:

*Alt hvad fædrene har kæmpet,
mødrene har grædt,
har Vor Herre stille lempet,
så vi vandt vor ret.*

Desværre var jeg ikke med i Åbenrå, men et par dage senere i Haderslev, hvor redaktør A. Lebæk ledede mødet med en række talere. Aldrig har jeg overværet et møde som det. I det ene øjeblik jublede vi over, at vi nu skulle hjem til Danmark. – Lidt senere skammede vi os ikke ved at græde over de tusinder, der ikke fik lov at opleve det – og i medfølelse med de mange, der sørgede.

Et hjem, der mistede to sønner

Da jeg kom hjem, sad jeg hos vore gode venner, Nis Lunds, og refererede. Jeg var under stærk indflydelse fra mødet – og »højt oppe«. Da opdagede jeg, at store tårer trillede ned ad Kirsten Lunds kinder. De havde mistet 2 sønner. Vel nok lidt forfjamsket prøvede jeg at finde ind på et andet spor, men den stoute, sjælsstærke bondekone sagde: Bliv ved, Kristian – fortæl! Du skal ikke bryde dig om, at jeg græder. Det er dyrt at blive dansk, men ikke for dyrt! – En mors enestående vidnesbyrd, skønt det kostede to dejlige sønner – forøvrigt begge naturaliseret som tyske undersåtter ved før omtalte optanttraktats gennemførelse.

Minder søger jeg at fortælle, men minder skabes og får værdi ved det, man oplever sammen med andre. I hjemmet var omtalte kvinde og mor det stærke element, handledygtig, målbevidst. Manden, Nis Lund, hørte til de stille i landet, var belæst, tænkte før han handlede. Meget forskellige var de to, men byggede sammen et herligt hjem. Der var fem børn, Jens og Laurids, der begge faldt; én på min alder, men med en usandsynlig stor hjertefejl, derfor ubrugelig som soldat. Den yngste søn var for ung til at blive indkaldt, men gik for en sikkerheds skyld over grænsen, lige før krigen sluttede. Så var der en datter, Marie. I det hjem har jeg haft nogle af min barndoms og ungdoms bedste oplevelser.

Den ældste søn, Jens, var den første, der faldt fra Tyrstrup sogn. Af breve, han sendte hjem, fremgik, at han ventede, han skulle falde. I det sidste brev, han sendte, skrev han: Hvis jeg skal falde, kender jeg felt-råbet på den anden side: »Jesus Kristus, Guds søns blod renses os fra al synd«. Det gik som en løbeild over sognet, at Jens var faldet og gjorde et dybt indtryk. Da jeg hørte det, cyklede jeg samme aften fra Hvinderup, hvor jeg tjente, for at besøge hjemmet. Jeg mindes, hvor dybt forlegen jeg sad på cyklen. Man ville gerne sige noget, vise deltagelse, men følte sig fuldkommen hjælpeløs.

Moder og søster knuste en tåre, men alle var fattet. Vi havde ikke siddet længe, før moderen bad Marie spille. Og så sang vi: »Min Gud befaler jeg min vej«, salmebogen nr. 32. – Er det Gud, der sender krig og andre ulykker, var et spørgsmål, der ret naturligt rørte sig i men-

neskers sind dengang. Bestemt nej, sagde de. Det er menneskers ondskab, der laver den slags – og det, der følger med. Krigens følger er hårde, også for os, men så må vi spørge om, hvad Gud vil os igennem det, og vi vil holde fast ved, at selv gennem dette vil Gud os noget godt. Det hjemmet holdt sig til, kan vist delvis udtrykkes i nævnte salmes 2. vers:

*En fader, det er soleklart,
vil ej sit barn bedrøve,
og sker det, er det åbenbart
for det ved sorg at øve.*

Jeg kom til hjemmet forlegen, hjælpeløs – og blev selv hjulpet.

Da søn nr. 2 faldt, var jeg næsten bange for at gå ind i hjemmet, da jeg kom hjem på orlov. – Man holdt sig til samme salme. En skøn sommerdag 1926 faldt Christian med det svage hjerte om ude ved stranden. Ved graven sagde den yngste søn, der nu var gift og mand på gården, at de var så taknemmelige for, at de havde fået lov at beholde broderen med det lyse sind i de svære krigsår. Faderen døde 1931. Nogle år senere, 1935, døde den yngste søn under reparation nede i en brønd. Iltmangel, og en for ivrig redningsmand, der ikke ville vente et øjeblik på et reb, led samme skæbne.

Underligt! Men nr. 32 var og blev familiens salme.

Den yngste søns hustru, Cathrine, f. Bennetsen, spillede en fremtrædende rolle under modstandskampen 1940-45.

Moderen, Kirsten Lund, døde 1949. I 1955 besøgte Thea og jeg datteren. Hun havde fået en virussygdom og kunne ikke tale. Hun var svag og sengeliggende. Jeg ved, jeg tænkte: Er Gud dog ikke for hård? Dette hjem havde ved den måde, de tog livet på, været et enestående kristent vidnesbyrd.

Marie skrev til os: Syng!

Hvad skal vi synge? – »Den himmelske lovsang«. – Syng de sange vi tre har sunget sammen i sangkoret 1913-14 – syng sopran og bas.

Hjælpeløs, men aldeles ikke ulykkelig. Vi mødes i himlen, skrev hun.

Jo – det er gennem andre mennesker, man kan få så værdifulde minder, at de ikke kan slides op i nok så langt et liv.

Op under jul 1918

Endelig blev det i 1918 en jul, hvor kanonerne tav, det soldater i skyttegravene hvert år regnede med *måtte* ske inden jul, det skete 1918.

Sikkert et flertal af sønderjydske soldater var nået hjem til jul, en del kom lige før. De kom på alle mulige faconer. Sønderjyder i fangenskab kom først hjem flere måneder senere.

Da kanonerne tav d. 11. november 1918, ville jeg gerne have oplevet det ved selve fronten. Men alligevel var jeg dybt taknemmelig for, at jeg var blevet skånet for det sidste krigsår ved fronten. Jeg har læst et sted, at da de tyske parlamentærer skulle bile ud til fronten for at møde franskmændene, forlangte lederen en sønderjyde, han kendte, som chauffør. »Er ist so kalt wie eine hundeschnauze«, sagde han. (Han er så kold som en hundesnude).

Hvor var julen festlig og vemodig på én gang. I mit barndomshjem kunne vi alle samles juleaften – min bror kom hjem dagen før. Men mangfoldige hjem bar sorg!

Vi, der vendte hjem efter krigen, følte det, som om livet var foræret os på ny. Familier kunne igen leve trygt sammen – selv om der var mange undtagelser på grund af invaliditet, sygdom eller andet. To, der holdt af hinanden, kunne se frem til det samliv, vi havde lovet hinanden. Forlovede har vist for øvrigt altid godt af pr. brev at udtrykke deres tanker over for hinanden.

Men nu var det fremtiden. Thea og jeg var enige om, at det var en dårlig landbrugsuddannelse, kejser Wilhelm havde givet mig, og at vi ikke ville giftes, før jeg havde været på landbrugsskole og set praktisk landbrug et sted med en produktion, jeg i fremtiden kunne tænkes at slå ind på. At vi glædede os ved hyppige samvær under min orlov den sidste krigstid, er en selvfølge. Vore mødre var med i vor glæde.

Da jeg den vinter besluttede at gå på Landbohøjskolen, var Thea storsindet nok til at acceptere, selv om det ville udskyde vort bryllup.

Sådan var tankegangen dengang. En mand skulle byde sin kone et hjem.

Folkeafstemning, genforening med Danmark

Hverdage og arbejdsdage

Hvor havde vi under krigen længtes efter at gøre et nyttigt arbejde. Vi stod nu med stor appetit på livet – og på at bryde os en vej.

Jeg gik uden om de tyske vagtposter over grænsen til Danmark for med 2 måneders forsinkelse at blive elev på Haslev Landbrugsskole. Hvor var det en nydelse at blive undervist sådan, at man følte, man hver dag halede lidt ind på alt det, der var forsømt.

Under opholdet fik jeg lyst til at vide mere og blev stærkt påvirket dertil af lærer Kruse, skolens »unge« lærer, som jeg boede dør om dør med. Medvirkende til beslutningen var også, at krigen havde vendt op og ned på muligheden for gårdkøb. Jeg kunne vel nok have fået kautionister, men var ikke glad ved det. Vanskeligheder fremover kunne øjnes.

Det blev til Landbohøjskolen efter et forberedelseskursus på Korinth Landbrugsskole. Jeg begyndte landbrugsstudiet på Landbohøjskolen 1. september 1919 sammen med ca. 140 andre. Jeg fik eksamen i maj 1921, da var vi 96, skolens største hold indtil da. Under første del af studiet læste jeg ufornuftig – for meget. Når jeg sammenlignede den uddannelse, jeg som voksen havde fået, med holdkammeraternes, gav det mig mindreværds komplekser. Efterhånden blev læsningen en fornøjelse og eksamen lidt af en sport.

Formedelst 90 kr. månedlig boede jeg i et meget lille værelse på Aaboulevard 46, hvor jeg også spiste for nævnte pris. Efter første semester fik jeg på linie med mange andre fri undervisning. På anden del også en lille månedlig støtte. Meget kærkommen var et legat på 500 kr. fra grev Brockenhus Schack, Gram gods, og et andet på 100 kr. Ved hjælp af nævnte støtte plus en lille valutaerstatning for »gamle penge« slap jeg gældfri fra Landbohøjskolen.

Opholdet i København var en oplevelse, selv om jeg var meget nænsom med at »tage tid fra« til kulturelle formål – også for nænsom! Der

var dog mange gode søndage, kirkebesøg – tiest hos Olfert Ricard, koncerter, foredrag, teater m.m. På Landbohøjskolen sluttedes også venskaber, der varer endnu.

Den særprægede professor Ellinger var direktør for skolen og underviste i fysik. Han var en stor pædagog. Der var en række dygtige lærere – og nogle mindre dygtige.

Jeg var oppe i kvægbrug til afsluttende eksamen. Det gik godt, og jeg troede, jeg var færdig, da professoren som afslutning stillede mig et lille bispørgsmål, der lød sådan: Kan De hos et af vore husdyr, jeg siger ikke hvilket, det må De selv finde ud af, men kan De nævne mig en egenskab, som man antager – man ved det ikke – men – som man antager, med hensyn til anlæg er mindre sammensat?

Jeg så vist overrasket og dum ud. Professoren var venlig og gentog spørgsmålet, da jeg bad derom. Det er første gang, spørgsmålet er sat på tryk. Da jeg hørte det anden gang, bed det sig fast i mine hjerne-celler.

Hvad gik spørgsmålet ud på? Det kunne siges sådan: Nævn mig en arvelig egenskab hos et af vore husdyr, der består af få gener (arvelige anlæg).

Først skød jeg – men forbi. Anden gang ramte jeg: »Finuldethed ved merinofåret« – hvis det så passer.

Spørgsmålet lærer – forsker er uopslideligt. Vedkommende var en udmærket forsker, men havde et lidt indviklet sprog som lærer. Studerende har såmænd heller ikke godt af altid at få »tilberedt føde«. En forsker kan være en inspiration. Jeg skylder en lang række af mine lærere tak for inspiration og igangsætning.

Studiet varede 2 år – egentlig kun 1³/₄. Det var sidste gang, det lod sig gøre. Næste hold fik 3 år – senere 4. I forhold til senere elever kan vort hold karakteriseres på to måder:

1. Det sidste hold, der ikke blev »rigtig klog« – eller
2. Dengang var vi så dygtige, at vi kunne klare det på 2 år.

Læsetidens længde er et evigt diskussionsspørgsmål. 2 år var for lidt. Men vi fik et grundlag at stå på, blev vant til at tilegne os et stof, der jævnlig nok var lidt for svært i forhold til vor forhåndsviden, men sundt. Ligegyldigt hvor mange år en studietid varer, duer manden ikke, hvis ikke han forstår de krav om hjælp, der møder ham i det praktiske liv. Da må han skaffe sig den viden, han har brug for.

Overgangsvanskeligheder

Krigen var forbi. Alle, der havde overlevet, begyndte at tænke på hverdag og fremtid.

Folkeafstemning og genforening trak ud. Vilkår og tidspunkter fastsattes af fredskonferencen i Paris. Set fra deres side var den sag kun et lille detailspørgsmål.

Nordslesvig var dengang et udpræget landbrugsområde. Mere end 4 krigsår havde ændret vore agre fra at være velplejede og i god gødningskraft til udpinte marker med meget ukrudt. Kunstgødning var der i disse år uhyre lidt eller intet af, og kvinderne måtte udføre en stor del af arbejdet. Der var ganske vist en del krigsfanger til hjælp. De fleste af dem var omgængelige og flinke, men der var måde med deres energi og tit også med kendskab til landbrug.

Sønderjylland var under tysk styre til en international kommission overtog styret med sæde i Flensborg i januar 1920. De tyske tropper drog fra Haderslev d. 19. januar. Dagen efter kom franske alpejægere, der skulle overvåge afstemningen og holde justits til dansk politi og danske tropper rykkede ind. Det skete d. 5. maj og fra 14. maj 1920 gjaldt den danske kronemønt.

I hele overgangsperioden hørte vi under Tyskland, havde stadig en tysk soldaterkæde ved grænsen (selv om den ikke var effektiv). Økonomisk var det en slem tid for landbrug og andre erhvervsdrivende. Udskrivning af landbrugsprodukter – korn og kvæg fortsatte som under krigen – og vel at mærke til tyske mark, hvis værdi sank hastigt og et par år efter genforeningen blev totalt værdiløse. Det var jo den mønt, alle opsparede kapitaler stod i. Landmænd fik indtægter i mark, men blev efterhånden nødt til at afholde mange udgifter i kroner. Mange benyttede bekendtskaber eller andre muligheder for at låne kroner – penge der blev spist op.

Nogle lånte større beløb og gik i gang med en modernisering med øget fremtidig produktion for øje. Det blev som regel ikke tilfredsstillende på grund af materialemangel – og måske også manglende erfaring. De fleste kronelånere brugte lånene til at betale markgæld med til private eller stedlige kreditinstitutioner. Det skete nok for flertallet, da marken endnu havde 40-50 % af sin værdi i behold.

Bagefter er det let at sige, at det var dumt, men de fleste af datidens

sønderjyder var nok ude af stand til at fatte, at »ordenens« Tyskland skulle gå fallit. Sidst, men ikke mindst, kom den store katastrofe økonomisk, da en hel landsdel efter krigen prioriterede til forbedringer gennem lån, hvor obligationer var nede i kurs 50-60. 50-60 kr. udbetalt og forrente og betale 100 tilbage!!

Den tyske marks værdiløshed voldte mange ulykker i Nordslesvig, især for sparere. Den danske stat bevilgede efter genforeningen ret betydelige beløb til en delvis erstatning af gammel opsparingskapital fra før 1914, en meget værdifuld håndsrækning. Hvis folkeafstemning og genforening kunne være sket hurtigt, ville det have været en enorm hjælp.

At disse forhold kom til at spille en meget stor rolle for Sønderjyllands økonomi er klart. Virkningen forværredes meget stærkt, da den danske krone trods kraftige advarsler især fra Sønderjylland førtes i pari 1925-26. Det betød lavere priser i kroner for landbrugsprodukter, men lige så mange af den nu værdifuldere krone til rente og afdrag som før. Dertil kom, at den nedgang i omkostninger, der var forudsat, når kronen fik en større værdi – kun i ringe omfang slog igennem. At tredivernes landbrugskrise med denne baggrund kom til at ramme Sønderjylland hårdere end nogen anden del af Danmark er indlysende. Der blev fra statens side givet specielle love for at søge de værste virkninger afbødet.

Alligevel kom Sønderjyllands landbrug til at blomstre! I 1971 fejrede Hammerum Herreds Landboforening 125 års jubilæum. Ved den lejlighed undersøgte jeg produktionsstigningen gennem 100 år (tidsrummet var afhængig af kildematerialet til officielle tællinger). Jyllands landbrugsproduktion var vokset meget stærkere end øernes. Ringkøbing amt var igen i spidsen for Jylland. Der var ikke materiale til at få de sønderjydske amter med før 1920. Jeg sammenlignede – fordi det interesserede mig – Ringkøbing amt med de sønderjydske og fandt, at den sønderjydske landbrugsproduktion siden 1920 var steget lidt stærkere end for Ringkøbing amt. – De sønderjydske marker bærer rige fold, og husdyrbruget er med i toppen. – Og dertil kommer byerhvervenes opsving og visse industrivirksomheder af verdensformat.

Folkeafstemningen i 1. zone 10. februar 1920

En læser, der ønsker at vide besked om de egentlige årsager til Sønderjyllands deling i tre zoner for afstemningen, bør faktisk studere Sønderjyllands uhyre indviklede historie, hvor landet tit var indsatsen i »terningspil« mellem stormænd, konger og hertuger – hen over hovedet på befolkningen.

Dansk uforstand og i perioder en overlegen tysk kultur, Hansestædernes handel, 400 års fællesskab med Holsten og meget andet slæbte det tyske sprog nordpå. Vor nuværende grænse går omtrent der, hvor det tyske kirkesprogs fremtrængen standsede i forrige århundrede.

Magister H. V. Clausen og H. P. Hanssen havde før 1920 drevet vidtgående studier af danskhedens stilling i landsdelen, og det blev i første række disse mænds tanker, der skabte de tre zoner, hvoraf dog 3. zone blev afskrevet uden afstemning.

Der opstod både i Sønderjylland og i Danmark en voldsom kamp om, hvor meget der skulle til Danmark. Det fører alt for vidt her at skildre hele denne situation, der da heller ikke var min oplevelse på nært hold, fordi jeg opholdt mig i København.

Både i 1. og 2. zone var det et stort arbejde at få valglisterne i orden med de mange, der som født i landsdelen i en vis periode havde stemmeret. Det kunne være tyske embedsmænds børn – f.eks. grænsegen-darmers i min lille hjemby – men i de nordlige dele af landet var det især de mange, der var udvist eller udvandret, der indregistreredes. Ja, der kom folk fra mange lande, helt fra U.S.A., til afstemningen.

Afstemmingsdagen

Der rejste mange fra København for at stemme, og jeg var så heldig at have det allerbedste følgeskab, Thea havde »tilfældigvis« taget plads i huset hos en ingeniør. Alle befordredes med ekstratog fra København til Korsør. Fra Korsør gik 2 skibe til Haderslev – og hvilken stemning var der ikke om bord. Da vi sejlede ind gennem Haderslev fjord, stod mange ved huse og gårde og kippede med de flag, der egentlig ikke måtte hejses før næste dag.

I toget fra Haderslev til Christiansfeld var der overfyldt, og dansk sang lød hele tiden. Fra pladsen hvor jeg stod, kunne jeg lytte til en

samtale, som en tysk kvinde fra min egn førte med en dame, der åbenbart kom sydfra. Damen sydfra sagde: Ja, vi skal vel stemme tysk i morgen, hvortil den stedlige svarede: Det bør vi – der er jo intet at risikere. Det er min overbevisning, at ikke så få, der stemte tysk, tænkte sådan på dette tidspunkt.

Den 10. februar oprandt med et forrygende vejr, storm og regn, som der sjælden har været mage til. Hvis jeg uden for det familære skulle udpege livets højdepunkter, rangerer den stund højst, da jeg lagde mit ja til Danmark i urnen.

Da landsdelen var under Tyskland, var kommunerne meget små. I Tyrstrup sogn var der 5 kommuner. Hver af disse holdt om aftenen en afstemningsfest. I min kommune, Tårning-Høkkelbjerg, holdtes festen i Chr. Finnemanns gård, der da ejedes af en svigersøn. Tidligere har jeg fortalt om Chr. Finnemanns lange kamp for at blive anerkendt som tysk undersåt og indtage sin selvskrevne plads i vor nationale kamp. Der var noget symbolsk over, at vi på hans gamle (dejlige) gård kunne feste sammen afstemningsaftenen med tale og sang. Gennem telefonen holdt vi os underrettet om stemmetallene, og »højtiden voksede med dagen«. Et overvældende antal ja-stemmer, 75 % for Danmark, 25 % for Tyskland i 1. zone.

Her en oplevelse med et par elever 1923, da jeg var blevet landbrugslærer på Haslev Landbrugsskole og havde en klasse i dansk. De skrev kort efter ankomsten en fristil. Til forståelse vil jeg her indskyde, at der 1920 ikke var elektrisk lys, næsten ingen havde petroleum, det kneb med stearinlys, og mange brugte en karbidlampe som stuebelysning.

Den ene af de to omtalte gutter var fra et udpræget tyskindstillet hjem (dog nok med dansk modersmål), den anden fra et dansk hjem. Begge skrev om afstemningsdagen.

Indholdet i tyskerens stil (på dansk) var, at det var en sorgens dag. Det regnede i strømme, himlen græd, og stormen rasede, naturen protesterede mod den uret, der skete med vor landsdel. Og det kan nok være, de ny danske flag fik deres bekomst! Om aftenen, da vi sad og spiste, eksploderede karbidlampen, et sidste trist punktum for en mørk dag. Stilen var godt skrevet.

Danskeren fortalte også om det helt forfærdelige vejr, men de nye danske flag kunne holde til det, medens de gamle »tyske klude«, der

medens Tyskland sejrede, havde hængt på stangen i døgnvis – nu gik til. Naturen gjorde det af med dem. Og – da vi om aftenen sad ved bordet, eksploderede karbidlampen – som en æressalut for en stor og lykkelig dag!

Om danskeren kan have vidst noget om den andens stil, ved jeg ikke, men at en karbidlampe endte sin tilværelse på den måde var et ret almindeligt fænomen.

Afstemningen i 2. zone 14. marts 1920

Mange kræfter blev sat ind fra begge sider – både nord og syd fra bejledes.

Der var stor forskel på nationalitetskampens forløb før 1914 i Nordslesvig og i Sydslesvig. Det var først og fremmest mod nord, den brede befolkning blev udsat for det forkerte, det hårde Tyskland, med meningsløse trusler og tvang. Det gav folk et standpunkt.

I Sydslesvig led adskillige enkeltpersoner hårdt under den samme kurs, frem for nogen Jens Jessen, Flensborg Avis – og hans hjælpere; dog også mange andre. De, der i Sydslesvig var danske, var måske de mest bevidste danske, der da overhovedet fandtes, men det store flertal af befolkningen vidste langt mindre om Danmark end folk i Nordslesvig og havde i 1920 meget ringere forudsætning for at dømme og vælge.

At der ikke i Sydslesvig sattes nær så konsekvent ind med fortynningsbestræbelser, kan den dag i dag aflæses på vejvisere dernede, hvor mange stednavne er uforandret danske – og tit meningsfyldte, fordi de er opstået af en eksisterende virkelighed – landskabsmæssig eller på anden måde. I Nordslesvig blev alle bynavne officielt fortysket, tit meget uheldigt. Ved afstemningen vejede sprogforandringen i Sydslesvig og især det plattyske utvivlsomt meget til den tyske side. Det gjorde også det store tal af stemmeberettigede sydfra.

En bekendt fra Nordslesvig, der gav en hånd med i det danske agitationsarbejde, har fortalt mig om en samtale med et par dansksindede landmænd, som han gik ud fra ville stemme dansk. De sagde: Det tør vi faktisk ikke. Alle vil vide, hvorfra de danske stemmer kommer, og vi vil bagefter få det meget svært. Såkaldt »fri afstemning« kan være ret så ufri, hvis der ikke bagved i befolkningen er en klar anerkendelse af, at enhver frit kan udtrykke sin mening.

Det var et nedslående resultat, afstemningen gav for Sydslesvigs danske, bedst i Flensborg med 25 % danske stemmer, for hele 2. zone 20 % og for landdistrikterne alene 14 % – udtrykt i hele tal.

Tiden siden da har vist, at der trods alt var livskraft i danskheden. Uden tvivl har det haft stor betydning for denne glædelige udvikling, at Sydslesvig fik den danske grænse tæt på. Mange flere lærte Danmark at kende.

Det varede faktisk mange år, inden denne »Flensborg-strid« faldt til ro – hvis det nogen sinde er sket.

Efter at de danske landboforeninger blev konsoliderede syd for grænsen, har jeg jævnlig været taler ved deres faglige møder – undertiden på tysk på steder, hvor det falder en del af medlemmerne vanskeligt at forstå et dansk foredrag. Ét år talte jeg i Husum ved årsmødet og vandrede med i et talrigt optog gennem den by, hvor jeg 1915 begyndte min (ikke strålende) militære løbebane. Vi danske, der blev indkaldt til Husum 1915, kunne dengang træffe enkelte, der kunne lidt dansk.

Sydslesvig har siden afstemningen stået mit hjerte nær, og jeg har søgt efter tid og lejlighed at følge udviklingen.

Genforening, kongens ridt over grænsen

Omsider kom den dag, Sønderjylland længtes så hårdt efter. Heldigvis havde Danmark dengang en »Rytterkonge«. Godt for os alle, da han i krigens mørke år, 1940-45, uanfægtet red sine ture i København – og særdeles godt d. 10. juli 1920.

Det lå i luften, at kongen skulle komme ridende. Kom jeg under krigen hjem på orlov, fortalte flere gamle, at de i drømme havde set kongen komme ridende. Det lå også i luften, han skulle komme på en hvid hest. Sådan kom han og red lige ind i en befolknings hjerte. »Der rider en konge«, skrev Hans Hartvig Seedorf så malende smukt.

Lidt nord for den indtil da gældende grænse, der kun var et lavt dige med levende hegn, besteg Christian den Tiende sin hvide ganger, stillet til rådighed for ham af grev Danneskjold Samsøe, dengang Visborggård. Hvor kongen besteg hesten, står der en mindsten øst for landevejen i Tingskovhede ca. 1 km nord for daværende grænse.

Et menneskehav fulgte kongen eller tog opstilling langs ruten. Korn-

marker blev trampet ned (men rundelig erstattet). Kort syd for Frederikshøj kro var æresporten rejst i det skel, ingen dansk konge havde passeret siden 1864. Gdr. P. Refshauge, formand for Haderslev Amts Landboforening og midlertidig amtmand, bød majestæterne velkommen.

Lidt længere mod syd ligger de tyske toldbygninger. Der var det, kongen tog den lille pige, en mor holdt op i sine arme, og satte hende foran sig på hesten, et lykkeligt indfald, uforberedt, men så ægte. Kongen favnede Sønderjylland. Det skete altsammen i min hjemby, Høkkelbjerg.

Der var også tyskere, som så til. Det, der gjorde mest indtryk på dem, var, at kongen kom – midt i sit folk. Der var nogle civile betjente i nærheden, men ingen lagde mærke til dem. Sikken forskel fra den tyske kejser med afspærring, militær og kommandoråb.

I Christiansfeld var der dengang ikke så få, der havde tysk hussprog, en del var indvandret fra »Herrnhut«. Det fortælles – jeg garanterer ikke – men det siges, at da kongen red forbi en balkon i byen, hvorfra to tyske damer fulgte udviklingen, sagde én af dem: »Ja – hübsch ist er nicht«, og at kongen svarede: »Aber er hört gut«. (Køn er han ikke – men han hører godt).

Langs kongens rute i Christiansfeld stod egnens unge, hvidklædte piger og strøede blomster. Nogle dristede sig frem for at give kongen hånd. Der red så kongen og »hændede« med de sønderjydske piger – også med Thea, som nogle skubbede frem, påstod hun senere.

Tyrstrup Kirke er meget stor, men ikke nogen arkitektonisk perle, bygget 1863. Jeg holder meget af den. Der er jeg døbt, konfirmeret og viet. Det hører til Tyrstrup sogns dyre minder, at der i denne kirke holdtes en kort andagt den 10. juli 1920.

Anna Bancke, degnens storartede kone, havde bredt et tæppe, kongen skulle knæle på. Det skulle senere være et historisk tæppe. – Tanken mislykkedes. Kongen knælede, dybt bevæget, ned på flisegulvet, hvor han stod.

Dagen efter mødtes Danmark på Dybbøl, hvor grev Otto Didrik Schack, fra Schackenborg i Møgeltønder, holdt sin vægtige tale. Vil man trække den meget kort sammen, kan det vist gøres sådan: Vi hilser dig, kong Christian, vi hylder dig, kong Christian, vi lover dig, kong Christian – *dig – konge, vor konge*, rigtige og sande ord, der dæk-

Kong Christian X rider over grænsen

kede folkets mening og følelser. Og statsminister N. Neergaard gav Sydslesvigs danske det store løfte: I skal ikke blive glemt. Det tjener skiftende regeringer i vort land til ære, at Danmark har søgt at holde det løfte.

Den generation, der har oplevet de dage, glemmer dem aldrig. Jeg er vis på, det smerter mange andre end mig – og ikke mindst sønderjyder – der har oplevet, hvad det vil sige »ikke at være hjemme«, når vi kan høre danske sange misbrugt, og selv kunstnere kan stå og synge, at »Danmark er et Lorteland«, eller en grammofonplade smelder ud i æteren, at Dybbøl mølle maler ad helved' til.

Næste dag mødtes kongen ved vejkrydset oven for Kruså med repræsentanter fra Sydslesvig – naturligt, men såre vemodigt.

Det er mig ikke muligt at springe disse i vor historie enestående begivenheder over, selv om jeg ikke dengang var hjemme i landsdelen.

Tiden, der fulgte

Afstemning og genforening var den festlige begyndelse på samliv med Danmark, men nu gjaldt det om at fuldbyrde i hverdagen, det, der så festligt var begyndt. Det gik ikke så let og tog tid. Nogle begejstrede

embedsmænd og andre, der kom nordfra, troede – vel nok, måske uden selv at vide det, at nu skulle folkene hernede »laves om«. Det gik ikke. I den tyske tid sang vi:

*»Sønderjyden har underlige vaner,
han er stiv, han er stædig som en hund«.*

56 år under preussisk styre var ikke gået spørøst hen over befolkningen. Nok vendte vi os med al kraft mod fortyskningsbestræbelser, men det betød ikke, at vi anså alt tysk for noget dårligt – heller ikke i hverdagens almindelige lovgivning og administration. Mange sønderjyder måtte affinde sig med, at danske love og regler for hverdagens liv tit var mere indviklet, tungere at arbejde med – selv om de var mere demokratiske.

Mange nordfra, der efter genforeningen rejste til Sønderjylland, drog hjem igen – skuffet. De, der blev og forstod at lytte og at lære, tog befolkningen til hjertet, så de fik en stor gerning udrettet.

Kongefamilien var centrum i genforeningsfesten, men har også spillet en betydelig rolle i processen »atter det skilte føjer sig sammen«.

Når vi i vore Haslev-år kom en smut hjem, hørte vi gang på gang om kongebesøg.

Tænk! Æ dronning hai stoppet hues o! sagde en kone. Eller – kongen sagde: »Knud, spring hen at hente din mor«. Altid lå der respekt og velvilje bag fortællingen, også om kong Christian den Tiendes humor. I Christiansfeld var urmager Kjær borgmester og som sådan medindbudt til taffel på kongeskibet i Haderslev. Hjemme havde nogle gavtyve sagt til borgmesteren: Kan du ikke få at vide, hvordan kongen med de lange ben bærer sig ad med at ride på islandske heste, som vi læser om i avisen. Da man stod hyggelig på dækket og snakkede, prøvede Kjær med emnet, men kørte lidt skævt i det, hvad der ellers ikke lå til ham, og fik ikke sagen så godt fremstillet. Men kongen havde forstået og sagde: Det er nemt nok, jeg tager bare en islænder og stopper ind mellem benene.

Da kronprins Frederik og prinsesse Ingrid blev gift, tog de sommerophold på Gråsten slot. Det var godt valgt. Her en historie jeg har fra I. P. Nielsen, redaktør af det socialdemokratiske blad i Sønderborg. Han kaldtes også »Bageren«. Som formand for Sønderjydsk Forening i Haslev husede vi – eller jeg kørte for talere ved foreningens møder

Prinsesse Margrethe ser »Gården« i Herning 1959

og frittede tit. En gang efter et foredrag kørte jeg for I. P. Nielsen. Jeg spurgte blandt andet til kronprinseparret i Gråsten.

Her bør indskydes, at der efter første verdenskrigs trængselsår var mangel på alt muligt i Sønderjylland – også på tøj. Der blev samlet en mængde sammen, og dronning Alexandrine var sjælen i dette arbejde og altid selv med ved uddelingen. Hun havde formået »Bageren« til at være med. Dette arbejde blev overladt kronprinsesse Ingrid, da de tog bolig i Gråsten. Nu refererer jeg I. P. Nielsen:

»Dronning Alexandrine skrev til mig og bad mig om fortsat at være med. Jeg vidste ikke ret, hvad jeg skulle gøre ved den storhed, men en dag, jeg kom til København, gik jeg op til Thorvald Stauning og sagde til ham – hør Thorvald – hende Ingrid, hvordan er hun?« Thorvald svarede: »Hun er sku et klogt pigebarn«.

Alle ved måske, det blev til et livslangt venskab mellem dronning Ingrid og I. P. Nielsen.

Jo – de kongelige har i generationer gjort et godt genforeningsarbejde – tit i små ting, men også som initiativtagere og med stor støtte til vigtige ting.

Folk, der levede i Sønderjylland, følte, at kongefamilien tog sig særligt af dem, men senere har jeg oplevet noget lignende andetsteds i landet, og selv om jeg derved kommer til at springe i tidsfølgen, har jeg lyst til her at fortælle et lille træk om dronning Margrethe II. I 1959 var prinsesse Margrethe protektrice for udstillingen »Gården« i Herning. Hun var nyudsprungen student og havde foruden chaufføren kun hofdame med. Jeg havde den ære – og glæde – at byde hendes kongelige højhed, gårdejer, prinsesse Margrethe velkommen ude på landbrugsudstillingen og blev imponeret af kvikke og raske spørgsmål. Bagefter var en lille flok samlet for at nyde en forfriskning på et hotel. Vi stod omkring et bord. Blandt de småting, vi nød, var kaffe og kransekage. På et vist tidspunkt mente jeg at kunne høre hofdame, komtesse Wava Amfeldt sige til Margrethe – sig det dog. I hvert fald kom Margrethe hen til bordet og sagde: »De ved, far er syg. Han holder så meget af kransekage. Jeg har aldrig smagt én så god som denne. Må jeg få lov at få lidt med hjem til far«. – Og om hun fik! Intet beregnet og opstyltet. En stor pige, der holdt meget af sin far. Så ægte følte vi det og glædede os.

Min uddannelse gøres færdig

Allerede inden den afsluttende eksamen var jeg af forstander J. K. Jensen antaget som »ung lærer« på Haslev Landbrugsskole fra 1. november 1921.

Selv om jeg havde klaret mine skriftlige opgaver omtrent som de kammerater, jeg ellers sammenlignede mig med, trængte jeg meget hårdt til en ordentlig undervisning i dansk. Dette »hul« blev måske aldrig helt lukket. Vor evne til at skrive dansk stammede fra læsning, men det er nu godt at få en systematisk undervisning. Det var hovedårsagen til, at jeg tog 3 måneder på et »lærerkursus« på Askov Højskole. Vi holdt dog til huse på »Sløjdskolens«, men havde udelukkende højskolens lærere. Jeg tænker endnu med stor taknemmelighed på kaptajn Hasseriis' danskundervisning. Hvor havde jeg godt af den! Ligeledes gjorde jeg en del ved begynderengelsk, som fru Schrøder havde held til at få fyldt på mig.

Nivellering i Dyrehaven

Vi var 8 friskbakte agronomer, der deltog i dette kursus. Vi overanstrengte os ikke – oven på en skrap eksamen – men jeg ville nødigt have undværet den inspiration, kursus'et var. Forstander J. Appel var dengang minister. Fru Appel var hans vikar som forstander for Askov Højskole.

Men sikken et kuld af lærere: J. Th. Arnfred, Jens Rosenkjær, C. P. O. Christiansen, Hans Lund, dr. Marius Kristensen, den gamle folke-mindesamler pastor H. F. Feilberg og Chr. D. Frederik Schrøder (senere Fjelstrup) – foruden de nævnte faglærere og enkelte andre. Højskolens glimrende bibliotek stod til vor rådighed.

De sidste måneder før november benyttede jeg til selvstudium m.m.

Flere af os, der var sammen på Askov, havde lovet hinanden redeligt at fortælle, hvordan »vi følte« situationen før og under vor første time som lærer. Jeg har nogle breve liggende endnu. Én skrev, at som tiden nærmede sig, var han nødt til hyppig »at gå over gården« – det var før wc-ernes tid. Fælles for alle begyndere er, at der ikke er forslag i stoffet. Man serverer hele tiden det »rene kærnetunge guld« og er hundeanngst for at komme til »at gentage noget«, thi hvad man én gang har sagt sidder selvfølgelig fast! – tror man. Den nød slipper man over; som ældre bør man lægge vægt på at få stof kasseret, hvis der findes bedre.

Landbrugslærer og konsulent i Haslev

Det er virkelig spændende – og anspændende – at blive lærer for voksen ungdom, 22-24 år. Der gik mange år, inden jeg uden lidt hjertebanken kunne gå ind til en time – hvis jeg nogen sinde kom helt af med det? Selv som moden og trænet foredragsholder havde jeg det ikke godt, når jeg skulle holde foredrag i forsamlinger, inden jeg kom i gang, men man lærte kunsten »at skjule«. Var jeg først kommet over startnen, har jeg altid kunnet føle mig fri. Jeg vænnede mig til at tale uden manuskript, kun med en »disposition«. Det gør i hvert fald mig mere fri. Jeg tror også, de fleste tilhørere ynder det. Og så kan man stå »og se en masse«, hvilket kan være nyttig i en klasse.

Den første vinter var der mere end nok at bestille med at være »ung lærer«. Jeg skulle præstere et foredrag hver dag – og hvor var de skriftlige hjælpemidler mangelfulde dengang. Vedrørende planteavl forelå der absolut brugeligt stof, men forsøgsmateriale for husdyrhold begyndte først ret at flyde fra midten af tyverne med professor Lars Frederiksens forsøg for kvægfodring og professor Johannes Jespersens for svin. Jeg underviste desuden i regning og dansk.

Forstander J. K. Jensen stak mig af og til nogle beretninger, jeg pløjede igennem. Landbohøjskoleviden slog ikke til eller »passede ikke« til publikum. Jævnlig plukkede jeg lidt hjælp i tyske standardværker.

Den første vinter gik trods alt skikkelig, men jeg kan endnu næsten rødme ved tanken om, hvor »tynd« noget af stoffet var. Dog kunne jeg lide at undervise.

Dengang var det sædvanligvis vanskeligt at gifte sig for en ung lærer; han skulle prøves først, inden en skole ville antage ham og dermed ligesom »påtage sig en større forpligtelse«. Hen på vinteren gik jeg ind til J. K. Jensen og spurgte, om han mente at kunne bruge mig fremover, da jeg ellers måtte forsøge at finde en stilling, hvor jeg kunne

gifte mig. Han svarede, at han undrede sig over, at vi ikke for længe siden havde giftet os. Det lettede – men jeg tror egentlig ikke, det ville have været morsomt at være gift med en mand, der hele tiden »fiskede« stof. En »ung lærer« får altid mange elevbesøg, nyttigt for begge parter – forhåbentlig.

J. K. Jensen formidlede, at der blev startet en kreds af regnskabsførende landmænd, som jeg fra 1. juli 1922 blev konsulent for. Flere tidligere tilløb var strandet. Til at begynde med drejede det sig kun om særlig interesserede landmænd, der ville have tallene som vejledning for deres dispositioner. Det første år var der kun 8 brug. Det var i regnskabsføringens barndom for landbrugets vedkommende.

Jeg var nu engageret som landbrugslærer og regnskabskonsulent – og var samtidig assistent for min kollega på landbrugsskolen, H. K. Andersen, der var planteavlskonsulent i Haslev og Omegns Landboforening. – Nu kunne jeg hjemføre min brud.

Familieliv

Da jeg som elev på Haslev Landbrugsskole i februar 1919 blev på det rene med, at jeg gerne ville tage agronomeksamen og – om muligt – blive landbrugslærer, forelagde jeg Thea spørgsmålet. Realisationen af tanken ville udskyde vort bryllup med – i hvert fald studietiden og mindst et halvt års prøve i praksis. – Det sagde hun ja til. Men nu var tiden gået.

Næsten den eneste måde at få husly på i Haslev på det tidspunkt var at købe et hus. Dengang stod staten eller andre ikke og tilbød hjælp til leje eller byggeri. Det var folks egen sag. Jeg købte det billigste af de huse, jeg så på – 13.000 kr. – et lille, ganske kønt hus på Ringstedvej. Tre tusind lånte jeg af min sparsommelige bror, Hans, der endnu var ungkarl. De skulle hurtigt afdrages – og blev det. For sparekasselånet kautionerede skolens lærerkræfter. Vi solgte huset i 1934 for samme beløb som købsprisen, trods forbedringer.

Den 1. april 1922 overtog jeg huset, tapetserede, malede, gjorde i stand – og glædede mig! Der kom udstyr fra Theas hjem. Der havde hendes mor gennem årene samlet udstyr til 10 børn – nu nr. 11. Der kom tunge kister – en dejlig skik – set med en svigersøns øjne.

Vi blev gift i Tyrstrup Kirke 2. påskedag, d. 17. april 1922. Der var

vi begge døbt og konfirmeret. Kirken rummede mange minder fra glædes- og sørgefester. Den var pragtfuld pyntet. Sangkoret, hvor dagens brud havde været en skattet sanger, kvidrede for os.

Jeg husker ikke meget af, hvad præsten sagde, hvilket vistnok er almindeligt for brudefolk, men han sagde da, at han troede, der var ægteskaber, der var stiftet i himlen. Det ville vi gerne tro om vort. Afgive et højtideligt løfte om »at elske, ære og agte hinanden og leve sammen i medgang og modgang, i hvad Gud den almægtige tilskikker os – indtil døden skiller os ad« – og få Guds velsignelse dertil. Det er en god begyndelse af et ægteskab, hvor parterne mener det, de lover – selv om ét og andet senere kommer anderledes, end man har drømt – da alligevel – så rigt, så godt.

Bryllupsfesten stod i »Brødrehuset«s store sal i Christiansfeld. Min svigermor havde en lejlighed i det store hus, efter at hun var fraflyttet gården, som nu en søn drev.

En dejlig fest med alvor og gammen og en mængde sang, deriblandt gode lejlighedssange.

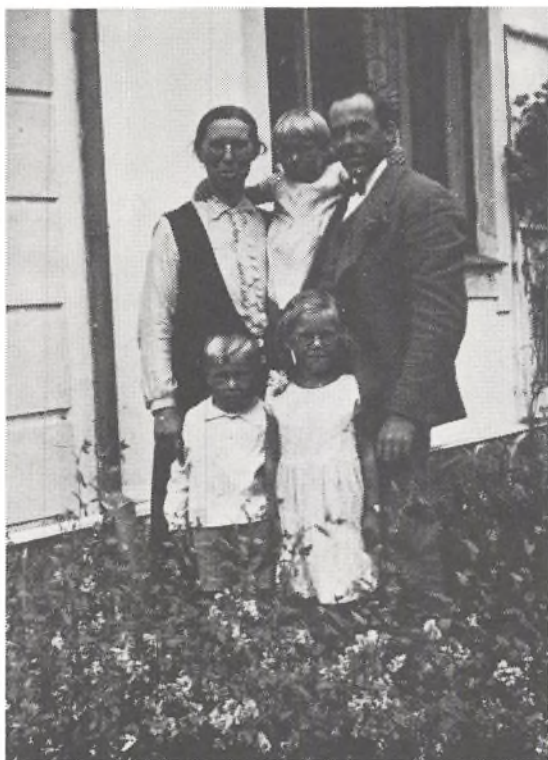
Det er svært at være »gom« – alting drejer sig den dag om bruden. I spøgefuldst form fik jeg mange forskrifter om min fremtidige opførelse. Værst var det, at Thea fik en tøffel med et rim, hvori der stod: »Syv gange i hver uge – mindst du den skal bruge!«

Jeg er forøvrigt gift to gange, den samme dag og med den samme pige. I 1922 gjaldt endnu den tyske ægteskabslov. Vi havde om formiddagen været i folkeregistret og fået de nødvendige papirer, som præsten skulle have inden den kirkelige vielse. Jeg førte min brud op gennem kirken, som det var almindeligt dengang.

Det første Thea sagde, den aften jeg førte hende ind i hjemmet i Haslev, var: »Er stuerne så små« – huset var godt 60 m² – 3 stuer, køkken, lille forstue og 3 værelser ovenpå.

Stuerne blev rammen om et lykkelige familieliv. I min hustrus hjem var der 12 børn, og hun sagde – hellere 10 end slet ingen.

Vi glædede os meget til at tage mod vort første barn, en pige, der blev født 28. december 1923 – lidt for tidlig på grund af en vaskedag. I »god tro« havde jeg lovet mig ud som taler ved et juletræ d. 28. Det blev snestorm. Den gamle Ford, som en ven havde kørt mig til mødet i, gik fast i sneen. Jeg gik 15 km hjem i snestorm. Der brændte lys i dagligstuen, Thea strøg og bad mig gå efter jordemoder. Jeg foreslog,

Så havde vi tre

om ikke vi skulle sove os fra det, hvad vi forsøgte, men det lykkedes ikke. Da pigen var født, og barnemoderen havde fået at vide, det var en pige, sagde hun, »så bliver det en dreng næste gang«. Det var modigt sagt lige oven på en lang og streng fødsel. Jeg holdt hende altid i hånden, medens vore tre børn blev født. Da næste barn kom, en dreng, som lovet, fik hun en let bedøvelse. Da fødslen var sket, sagde hun meget, meget langsomt – blev – et – en dreng? Det er de tydeligste og absolut de langsomste ord, jeg har hørt af min hustrus mund; alle, der kender hende, ved, hun talte meget hurtigt.

Ingen tid er skønnere, end medens børnene er små, vokser til og åbenbarer deres psyke. Andrea Margrethe, den ældste, ville helst stå i en kurv ved vinduet og vinke til alle, der gik forbi på fortovet. Senere ville hun gerne snakke med folk, og tit besøgte hun gode venner, hvor hun var velkommen.

Birger, drengen, blev en rigtig dreng, et par slagsmål for meget i

15 år senere

skolen. Det, der interesserede ham, lærte han let, men der var en del, der ikke interesserede. Han var kejthåndet, men meget håndsnilde.

Estrid, den yngste, var som helt lille fuld af gymnastik, spring og hop – og havde en vældig fantasi. Sad jeg ved skrivebordet, kravlede hun ind under det og forlangte fars hånd. Så klarede jeg skriveri med den højre, medens hun legede gymnastik med venstre hånds fingre. Lå hun i sengen ved mor, var mors hænder hendes dukker, højre hånd drengen, venstre pigen.

Anden vinter jeg underviste, bad forstander P. C. Davidsen, Haslev Højskole, mig om at tage nogle landbrugstimer på højskolen. Dem betalte han 700 kr. for – meget mere end jeg ville have forlangt. De penge købte vi et brugt klaver for, letsindigt, men måske de bedste penge, vi har givet ud. Når mor sad ved klaveret med de tre unger omkring sig, tyllede hun sangglæde i dem. Op under jul var det julesange, det gjaldt. Når jeg sad i mit kontor – og skulle arbejde ved mit skrivebord, gik arbejdet tit i stå, så jeg bare lyttede – og følte, englens var med i stuen ved siden af.

Vi levede absolut sparsommeligt, købte halve grise – evt. en kalv. Min kone syede eget og børnenes tøj, købte billige rester. Hun vævede, både gulvtæpper, møbelbetræk og gardiner. Hun hjalp på kontoret ved regnskabsarbejde og maskinskrev færdige regnskaber.

Phænomobilen

Jeg var efterhånden både regnskabskonsulent og planteavlskonsulent for Haslev og Omegns Landboforening. I 1934 afløste min medhjælper, K. Bjerrum Lærke, mig som regnskabskonsulent, men jeg var da også blevet planteavlskonsulent for Præstø Amts Landboforening, en ret lille forening, bestående væsentligst af storbrug, godser og større forpagtergårde, spredt over et ret stort område.

Efterhånden fik jeg 2 assistenter og »vor mor« en ung pige. Vi indrettede et fjerde værelse ovenpå. Min kone underviste på husholdningsskolen i kjolesyning og knipling. Det var landbrugsskolens sommerskole. Der var kun 5 måneders landbrugsskole.

Biler med »sind«

I 1926 købte jeg en »trehjulet« bil, Phænomobil hed den, og fænomenal var den, bygget som en stadsvogn (fæton) til heste med forlæder, der kunne knappes op om benene. Den havde »radsåerstyr«, altså en styrestang hen til forhjulet, hvor motoren hang. Der var »drypsmøring«, der skulle reguleres efter vejret, så man måtte hænge hen over forhjulet med motoren for at regulere. Jo – det vakte jubel blandt mine elever, når »Phænomobilen« svingede ind i skolegården, hvis jeg bagefter skulle videre.

Henry

1929 fik vi rigtig bil, »Ford A«, kaldet Henry, en trofast slider, der aldrig har haft så megen »forkølelse eller forstoppelse«, at den ikke selv kunne gå hjem. Som syttenårig mistede den fodfæstet en aften med stedvis glat føre, så den på et øjeblik blev vippet ind på en mark med alle fire hjul i vejret. – En mærkelig fornemmelse. I næste øjeblik brænder det måske. Mange tanker suser gennem sindet. – Jeg fandt da ud. En lastbil kom forbi på vejen. Sammen vippede vi den på ret køl. Ikke en skramme, ingen knuste ruder. Jeg kørte hjem – var lidt mere bleg, da jeg kom hjem end sædvanlig, påstod de. Det er troligt!

Kun vore to første biler havde »sind og personlighed«, Phønomenet var sær og vanskelig, men i stand til at løbe forbi de fleste af daltidens biler – når det passede den. – Og »Henry«, den aldrig svigtende, trofaste tjener. Fem punkteringer på 200 km overlevede både den og jeg, da vi efter 2. verdenskrig var elendig kørende med gummi. Nej – sæt en fabrik til at lave »Henry'er«, og Danmark er ude over mange af sine valutavanskeligheder.

Skolebyen Haslev

Hjemmet var for os verdens midtpunkt. Burde måske fortælle, at vi efter nogle års forløb blev opfordret til at holde søndagsskole i vort hjem for et Haslevdistrikt nord for jernbanen, hvorfra kun få børn søgte søndagsskolen i missionshuset. Vi havde det i 7 år, til vi byggede et nyt hjem. Sjældent var der under 20 børn, oftest flere, og op under jul omkring 40. Vi var glade ved det, lærte derved både kvarterets børn og delvis deres hjem at kende.

Men hjemmet lå i skolebyen Haslev. Det var et privilegium for tilflyttere at være knyttede til en af ungdomsskolerne. Til alt, der foregik på landbrugsskolen var vi med, også til familiefester. Hver søndag aften samledes eleverne i forstanderens stuer, hvor der fortaltes, læstes op og blev sunget, og hvor vi blev rystet sammen uden for det faglige. På landbrugsskolen var der oftest 75-100 elever, godt halvt så mange på husholdningsskolen om sommeren. Sommer og vinter kunne holdene være i stuerne. Flertallet var jyder.

Vi var kun 2 faste mandlige lærere ved landbrugsskolen foruden forstander J. K. Jensen, der var en højt begavet mand, læste meget. Få var som han inde i landbrugets faglitteratur, især inden for planteavl. Han skrev meget, kritiserede jævnlige. Når J. K. Jensen havde bøger og beretninger liggende opslået i sit kontor, var han helt »væk« i sine studier. I den situation kunne ordene fra Terje Vigen godt omskrives:

Og da var det få, der uden frygt kom J. K. Jensen nær!

Han var en stor faglig inspiration. Jeg har lært meget af ham.

H. K. Andersen havde ikke J. K. Jensens kritiske begavelse, men var en særdeles dygtig pædagog. De to var jævnaldrende, spillede tit skak og sagde de forfærdeligste ting til hinanden.

Eleverne fandt Jensen lidt »tør« som lærer, men havde den største respekt for ham, vidste, hvor dybt han bundede, også uden for det faglige. Da jeg gik sammen med de to, kom jeg til at ønske i mit arbejde og min undervisning at få masser af J. K. Jensen i mig – men tillige en stor slump H. K. Andersen. I virkeligheden sled Andersen med sit stof, men hans fremstillingsevne var fænomenal, når han først havde slidt sig gennem stoffet. Det gjaldt fagligt, men også på ikke faglige områder, kristelige, historiske. Astronomi var hans hobbyvidenskab.

Indre Mission var stærk i Haslev, men ikke noget flertal. Kirken var fyldt hver søndag, og gennem mange år fyldte en stor forsamling søndag aften missionshuset, hvor der tit var betydelige talere. Da der i sognet (annekssogn var Frerslev) kom to præster, den ene af grundtvigsk – eller i hvert fald ikke indremissionsk observans, blev der to gudstjenester i Haslev. De fleste missionsfolk gik i kirke om formiddagen kl. 10, som de plejede. Pastor Imanuel Bang var præst de fleste af de 17 år, jeg var i Haslev.

Tre skoler holdt fælles lærermøder (med ægtefæller) om vinteren hver 14. dag, om sommeren sjældnere. Det var Højskolen, hvor P. C. Davidsen – senere H. Thorlø var forstander, Den udvidede Højskole med Pagh Pedersen som leder og Landbrugsskolen som omtalt.

P. C. Davidsen var det naturlige midtpunkt. Han blev beskyldt for diktatoriske tendenser – og vel ikke helt ubegrundet, en mand med en stærk vilje, der gjorde Haslev til Indre Missions skoleby. Foruden de tre nævnte skoler var der seminariet, gymnasiet og Håndværkerskolen i byen.

Ved omtalte lærermøder, der blomstrede 10-12 af vore første år i Haslev, mærkede vi ikke nogen diktator, tværtimod. Vel var Davidsen midtpunktet, men han søgte altid at få også os unge med ind i samtalen. Det var et broget selskab. Eneren P. C. Davidsen, seminarielærer M. Lambertsen og hustru var altid med i selskabet. Han og Pagh Pedersen havde læst en masse litteratur. Der var den sprælske H. K. Andersen, den køligt vurderende J. K. Jensen, den myreflittige N. P. Pedersen, der med sin drabelige hukommelse jævnlig stilfærdig bragte tidsmæssige eller historiske emner på plads – ja, og så alle vi andre.

Hvor var det en rigdom at deltage i de møder – måske i højere grad for os sønderjyder end de andre, for vi havde meget at lære og indhente. Jeg har jævnlig købt en bog dagen efter en sådan aften.

Da disse møder senere blev delvis erstattet af store – men sjældnere fællesmøder for alle skoler i Haslev, søgte nogle af lærerne fra de tre førstnævnte skoler sammen. Vi diskuterede og hyggede os og stiftede en skakklub, hvis formålsparagraf førnævnte N. P. Pedersen skrev: Formålet er ved at omgås kongelige personer, officerer og bønder at udvikle vor ånd.

Vi dyrkede også kunsten og undfangede den idé at danne et sangkor med P. Møller, senere forstander for Tommerup Højskole, som diri-

gent. Vi øvede bravt stemmerne en varm sommeraften med åbne vinduer og nedrullede gardiner ud til højskolens gård. Just som vi sled med »Giv mig Gud en salmetunge«, kom fru Thorlø forbi, trak gardinet til side og sagde: Ja – gid han endda ville! Hen i trediverne blev vi »blæst« fra hinanden.

Haslev omegn

Egnen omkring Haslev er meget smuk, skovrig og med to godser, Bregentved og Gisselfeld. Egnen har gode landbrug, en frodig egn.

Haslev var med hensyn til Indre Mission en enklave. I omegnens sogne var der kun mindre og spredte kredse, der sluttede til.

Som konsulent blev det omegnens bønder, jeg fik mit arbejde iblandt. De tog broderparten af min tid. Jeg ville nødig have undværet 16 konsulentår! En gang havde jeg lige læst Thorkild Gravlunds skildring af, hvor forskelligt jyder og sjællændere beretter om et uheld. Jyden siger: Ja – ja, det kunne have gået meget værre. Sjællænderen: Ja – hvad kunne der dog være sket! Næste dag kom jeg ud på en gård, hvor den livlige bondekone fortalte mig, hvilken fare hendes mand havde været i. Han kørte ned til købmanden med den dejlige frederiksborgingst for vognen. Og tænk – som han så kører ned ad bakken, kommer der trillende et hjul forbi ham! Hvad kunne der ikke være sket, hingsten kunne være løbet løbsk, og manden faldet ned bag ved den. Ja – tænk, hvad der kunne være sket!

Der skete heldigvis ikke noget. Det var godt, for det var den mand, der en dag gav mig et drabeligt stød. Han spurgte: Nå, Møller, hvilke »fiduser« har du så til os om landbrug? Han mente dermed – hvordan skal vi bedst drive landbrug med god økonomi. Tja – det er ikke så let at give gode »fiduser«, svarede jeg, men han kom igen og sagde de ord, der blev siddende som en brod: »Det er jo det, vi har dig til!« Han havde ret, skal der være mening i regnskabsarbejdet, bør det kunne fortælle os noget om, hvordan vi bedst skal gribe tingene an. Jeg gav mig til at studere, søge, granske i en dengang sparsom regnskabsliteratur, men dog med »Landøkonomisk Driftsbureau«s årlige beretninger som et brugeligt kildemateriale. Det blev min hobby at finde »fiduser« for at bruge den sjællandske bondes ord. I tale og skrift kom økonomiske emner til at fylde mest. Da en foredragsholder jo ikke

kommer ud uden anmodning, må folk vel have ment, der var lidt kød på økonomisnakken.

Foredragsvirksomhed i landøkonomiske foreninger er noget for sig, forhåbentlig nyttig for tilhørerne, men i hvert fald for taleren, der gennem spørgsmålene mærker tidens puls.

Ved Landboforedrag ryges der meget (jeg er ikke-ryger). I gamle dage skulle cigarer skæres, duppes og pustes, før de tændtes. Når så de første sug var taget, og tilfredsheden bredte sig over ansigterne, kunne man tage hul på sit stof med udsigt til forståelse. Selv om mange forsamlingshuse blev tykke af røg, gik ordene godt nok igennem, hvad spørgsmål, der kom, bagefter bekræftede.

At bede sig fri for tobaksrøg blev ikke nådig optaget. Den kendte professor Lars Frederiksen, der talte om sine berømte fodringsforsøg til mangfoldige landmænd sidst i tyverne, bad en gang formanden om at fremsætte en anmodning om undladelse af rygning på grund af et halsonde. Tavshed – indtil en stemme fra baggrunden spørger: »Han ka' vel to'el, te e'n ta'r en skro«.

Engang talte jeg på Fyn. En tilhører skød meget over målet, da han angreb mig som ansvarshavende for landboforeningernes alt for tilbageholdende politik. Han var en skrap L.S.-mand, og der var meget rigtigt i de tanker, Landbrugets Sammenslutning = L.S. havde, men han var lidt skrap. Jeg svarede mildt. Han gik på talerstolen igen, men idet han gik op, sagde en lun fynbo til mig: De ska dudde ta dig a'e, had er givt må en lærerind' o had sejer, de æ møø bærer enj 12 kyer. – Undskyld mangelfuldt fynsk!

Jeg udgav regnskabsbøger såvel til praktisk som undervisningsbrug og skrev min første »Driftsøkonomi« 1933.

Selv om mit arbejde strakte sig over store områder, lærer i husdyrbrug, fodring m.m., konsulent i planteavl, og det ikke altid var let, var jeg glad for derved at blive tvunget ind i den alsidighed, som en økonom behøver.

Konsulentvirksomhed giver kontakt med en mængde mennesker, som det er vigtigt nogenlunde at kende, da de råd, en konsulent giver, faktisk bør afstemmes noget efter, hvordan manden er. Et tillidsfuldt forhold mellem konsulenter og danske bønder har været og er et værdifuldt aktiv.

Tættest på livet af folk kom man som regnskabskonsulent. Jævnlig havde en landmand fået halen lidt i klemme ved skattevæsenet og bad så landboforeningens konsulent om fremover at føre regnskabet – altid baseret på mandens kassebøger, men med bilagskontrol m.m. Jeg kom dengang i hjemmene 10 gange årlig.

Engang jeg begyndte hos en af disse »småsyndere«, sad vi og lavede status ved regnskabsårets begyndelse – noterede aktiver og gæld. Det gik fint, til vi kom til »sparekasse- og bankbøger«. – Ja – så er det bøgerne, sagde jeg – nej – sagde manden, der står 10.000 kr. Han var en gammel mand. Jeg noterede tallet med blyant. Historien gentog sig ved årets slutning – stadig 10.000. Men nu vidste jeg, hvor meget han havde sat ind og hævet – og så kom bøgerne. Det havde jeg også regnet med ved årets begyndelse. Han skulle kende sådan en fyr, før han ville åbenbare ham de mest intime hemmeligheder – dem om de dyre bøger.

Der var et væld af hyggelige og tit morsomme oplevelser. Efterhånden blev man faktisk modtaget som en ven af huset.

Trediverens krise var forfærdelig. Det var bønderne og de mange arbejdsløse, der betalte gildet. De, der beholdt deres arbejde og deres løn, blev langt bedre stillet i de år, fordi pengenes købekraft steg voldsomt. En slagterigris kostede en overgang godt 30 kr., og da prisen på en udsætterko steg til 75 kr. – syvtifem kroner – syntes landmanden, det dog lettede en smule.

Når bonden har penge, har alle penge, siger det gamle ord. Det passede på datidens Danmark. Jeg lavede følgende statistik dengang:

	År	1922-25	25-28	28-30	30-33	33-36
Forrentn.-%/o, hele tal .		8	2	6	1	4
%o arbejdsløse		14	20	16	24	21

Det er tydeligt, at når landbrugets forrentningsprocent går op, falder arbejdsløshedstallet og omvendt. I bøndernes regnskaber, jeg førte, var det let at se, hvorfor det gik sådan. Godt 200.000 landbrug var så afgjort den største erhvervsgruppe i landet, som krisen ramte på samme tid og på samme måde med katastrofale prisfald på landbrugsvarer.

Denne store gruppes reaktion var, at de sparede på alt, vedligehold-

delse af bygninger og inventar, nyinvesteringer standsede, privatforbruget gik voldsomt ned, og mange sparede kraftigt på indkøb til husholdningen – brugte egne billige varer.

Følgerne var, at købmænd og handlende af enhver art forgæves ventede på deres sædvanlige kunder. Deres ordrer til fabrik og grosserer gik i stå. Arbejdsløsheden bredte sig, og arbejdsløse sparede også.

Engang mødte jeg til »torskegilde« for en meget sparsommelig klient, der selv var forhindret. Skatterådet kunne ikke påpege fejl i regnskabet, men det er da ulasiggørligt med så lavt et privatforbrug, sagde de. Dertil svarede jeg, at den familie vendte hver 25-øre en gang, inden de gav den ud. – Nej, sagde den stedlige sognerådsformand, de vender den 2-3 gange. Engang, jeg sad der og ordnede regnskab lige efter nytår, kom en bitte fyr ind og spurgte far, om han måtte gå ud bag laden og fyre en knaldperle af!

Stor, pludselig sparsommelighed hos bønder og arbejdsløse gav dengang den voldsomste arbejdsløshed, Danmark hidtil har oplevet. Medens dette skrives, lurer frygten i mit sind for vor situation i den nære fremtid. Olie-energi er steget formidabelt. På denne vare er der kun begrænsede sparemuligheder. Vestens befolkningsmillioner tvinges til at spare, fordi olien er dyr og gør meget andet dyrt. Der spares på alt, man spiser mindre kød, der giver landmænd vanskeligheder, man sparer på mange varer, der vil virke på mange industriforetagender, håndværkere o.s.v. Vor situation i dag forværres af en forrygende inflation – med Danmark i spidsen – næsten da.

Historiens hjul går rundt, såre meget ændres, men visse fundamentale ting gentager sig.

Studere »biologisk dynamisk landbrug« – og Hitler – i Tyskland

Som omtalt var jeg også planteavlskonsulent for Præstø Amts Landboforening. Landbrugskrisen trykkede allerhårdest på de store gårde. Så kan mennesker gribe efter et »halmstrå«. En direktør for et stort københavnsk varehus var blevet stærkt optaget af filosofen Rudolf Steiners tanker, hvori også er indeholdt direktiver om, hvordan landmanden skal behandle sin jord – uden kunstige hjælpemidler af enhver art, også kunstgødning. Den tanke lød som sød musik i storbrugeres ører. De brugte kunstgødning for mange penge.

Nævnte københavner blev indbudt til et foredrag om sagen foråret 1933. Der blev en varm diskussion. Sjællands ledende planteavlskon-sulent var til stede og blev stærkt udfordret, fremførte sin mening, der gik ud på, at det skitserede råd afgjort ikke kunne forbedre land-brugets kår – tværtimod. En godsejer rejste sig, slog i bordet – om det skulle være konsulenter, der skulle bestemme – eller medlemmerne. Han forlangte en mand sendt til Tyskland for at undersøge sagen.

Det blev mig. – Ganske vist for egen regning, men i min Ford 29 puttede jeg 4 foruden mig selv. Deraf var vi 4 landbrugskandidater. Den ene en planteavlkapacitet som forstander J. K. Jensen. Vi kørte 3300 km, havde introduktionsskrivelser med til »biologisk dynami-ske« landbrug, som man i Tyskland kaldte disse Rudolf Steiner-folk. Jeg havde læst nogen litteratur hjemme. Nu så vi f.eks. i et staldhjørne en lille bunke kohorn. – Jo – i dem skulle præparat nr. – var det 103 og 105 tilberedes, hvis de skulle du. Møddingen skulle behandles med stor omhu, og disse præparater m.m. bestående af en del forskellige planters saft skulle, oprørt i vand, hældes i huller, man stak i mød-dingen, for at gødningen kunne blive helt prima.

En dag stod vi ved to forskellige mænds havremark – den ene en »biologisk« – den anden en kunstgødningsbonde. Alle deltagerne und-tagen os var »rettroende« iagttagere. De »biologiske« priste i høje to-ner den biologiske havre som langt bedre end den anden. Vi kunne absolut ikke få øje på det. – På en stor mark gik 5 mand i kæde på en kornmark og sprøjtede kieselsyre ud med en rygsprøjte for at få stivere strå, sagde man.

Forsøg så vi ingen af – enten troede man på det – eller ikke.

Rudolf Steiner kom noget i konflikt med landmænd om såtiden. Såningen burde ske ved en bestemt månestilling efter påske. Land-mændene mente, man skulle så, når jorden var bekvem. Det gik Stei-ner med til på den betingelse, at man samlede »månevand« faldet i den rette månestilling, opbevarede det og »bejdsede« såsæden med det. Kun vand fra huse med naturtag, strå e.l. kunne anvendes. Den om-talte havremark var bejdsset med »månevand«. Alle præparater skulle opløses i vand – men kun i træspande og med en uhyre energisk om-røring – først den ene vej – og så den anden!!

Bagefter gennemførte jeg et par store forsøg hjemme, fulgte alle anvisninger præcis, blev specialist i »at røre« og fandt, at der ikke var

forskel på vor almindelige staldgødning og den biologisk præparerede. Uden at jeg vidste det, lavede Carsten Iversen på Askov Forsøgsstation det samme forsøg, og det glædede os da begge at se i vore beretninger, at vi var kommet til samme resultat.

Forsøgene blev ikke godtaget af »Steiner-folkene«. Nabovirkninger, sagde de, skønt vi havde brugt meget større parceller end sædvanlig. Lader sig kun gøre med hele marker – tro det eller ikke – blev der sagt fra den side.

Det var nu ikke alle, vi mødte på vor Tysklandstur, der var »rettroende«. Vi besøgte en meget intelligent mand; under første verdenskrig havde han været »Landråd« (amtmand). På spørgsmålet om, hvorfor han var »biologisk«, svarede han: Jeg har brugt store mængder Thomasslagge og Kainit i mange år (fosfor – kali), gødninger der fabrikeres her og er billige. Jeg kan ganske rolig i disse kriseår spare gødningskøbene. Jeg har så god en jord, at jeg også godt en tid kan undlade kvælstofgødning. Og – sagde han – selv om jeg skulle avle lidt mindre, gør det ikke noget, for der er reklameret sådan for biologisk-dynamiske produkter, at vi kan få en god overpris for dem. Alt så mere nøgterne overvejelser end tro, men de fleste, vi mødte, var »troende«.

Kan det lade sig gøre at være biologisk-dynamisk bonde? Ja – under visse forudsætninger: 1) et meget stort husdyrhold, så der rådes over særdeles megen naturgødning, 2) dyrkning af mange bælgplanter, der kan skaffe kvælstoftilskud fra luften, 3) god jord.

I de allerfleste tilfælde vil et sådant landbrug give sin mand et betydelig ringere økonomisk resultat, end han kan opnå ved en fornuftig anvendelse af kunstgødning.

Tænker vi os kunstgødningen fjernet fra vor verdenshusholdning, ville det sultproblem, der råder i store dele af verden, blive meget stærkt forøget. Om sprøjtning mod skadedyr og svampe gælder noget lignende. Uden tvivl er det dog langt vigtigere og rigtigt med tiden at opnå modstandsdygtighed imod sidstnævnte onder.

Selvfølgelig bør vi passe på ikke at ødelægge vor gamle, gode moder Jord, som landmændene især skal passe på. Der har været brugt ting, der var farlige, fordi deres nedbrydning varer for længe, men Danmark har haft et usædvanlig omhyggeligt og forudseende gift-nævn, forsigtigere end de fleste andre landes.

Bog Hitler-kulisser

Når jeg var så villig til sammen med andre at tage denne studietur, var det faktisk i første række, fordi det interesserede mig særdeles meget at komme ned og ved selvsyn erfare, hvordan Hitlerstyret var og virkede.

Tilfældigt standsede vi ved en ny udstykningsgård – lidt større end de danske husmandsbrug. Vi fik lov at se bedriften, blev inviteret indenfor, kunne se på billeder, at det var et katolsk hjem. Da vi havde listet os frem til at afæske manden hans mening om Hitler, sagde han: Jeg er ikke nazist – hører til Centrum (katolsk), men før regnede man ikke med os landmænd, undtagen når der skulle betales penge; nu er vi ved at blive de fineste i hele selskabet. Vi kaldes folkets blodfornyere – og får en arvegårdslov.

Om natten sov vi i et lille hotel. Værten var af os om aftenen bedømt til at være kommunist. Næste morgen var morgenmaden arrangeret i et afsides værelse. Værten vartede op – satte sig og spurgte: Hvad siger I neutrale nu om Tyskland? Det snoede vi os omkring uden at sige stort, men da vi spurgte, hvad han mente, sagde han: Det er muligt, de i toppen vil noget godt, men her råder gadens justits, og man ved ikke, hvornår man trækkes udenfor og gennembankes. Trods det sidste, undrede hans udtalelse om »dem i toppen« os. – Jeg havde læst Hitlers »Mein Kampf«, inden vi kørte hjemmefra.

Da jeg gik alene med den før omtalte godsejer, spurgte jeg, hvad han mente om Hitler. Han svarede: »Af to onder vælger man det mindste«. Mange tænkte som han og så ikke, at kommunisme og nazisme i realiteten havde mange slemme træk tilfælles. Selv kloge, bevidste folk lod sig blænde – også landsmænd i Sydslesvig, hvis lynne ellers er som vort.

Vedkommende godsejer havde to sønner. Dem fulgte jeg med over en dejlig mark og sagde til den ældste, at det for ham måtte være en dejlig tanke, at det gods skulle han arve. Han svarede ja – uden begejstring. Så borede jeg lidt i ham og fremførte fra Hitlers bog, at han (dengang) ønskede sådanne godser udstykket. Han standsede med et ryk og sagde, at så var det også ligeegyldigt! I det nye Tyskland kom det ikke an på, hvordan det gik den enkelte – men hele det tyske folk. Øjnene skød lyn. Han mente det.

Hitler havde en masse landsknægte og medløbere, men – så utroligt vi end vil synes, det er – havde han evnet at tale egoismen ud af en betydelig flok unge fra den bedste ende. Jeg mødte flere eksempler derpå. Medvirkende var utvivlsom hans militære parader og skuespil med massesuggestion.

Vi forstår ikke, at det var så svært for det tyske folk at gennemskue tingene. Sidste gang jeg hørte H. P. Hanssen, fortalte han, at en af hans arge modstandere fra hans tid i den tyske rigsdag en dag holdt for hans dør. Kommet til sæde bad han H. P. Hanssen fortælle, hvordan det virkelig var fat med Tyskland. H. P. Hanssen replicerede: De kommer jo lige derfra og må snarere kunne fortælle mig noget. Nej, sagde han, vi ved faktisk ikke mere besked om nogen ting. De var min modstander, men jeg kender Dem og har altid agtet Dem og er vis på, De kan fortælle mig sandheden om mit land. Så indviklet var det. Men det tyske folk tog en enorm skyld på sig, da det gjorde Hitler til fører.

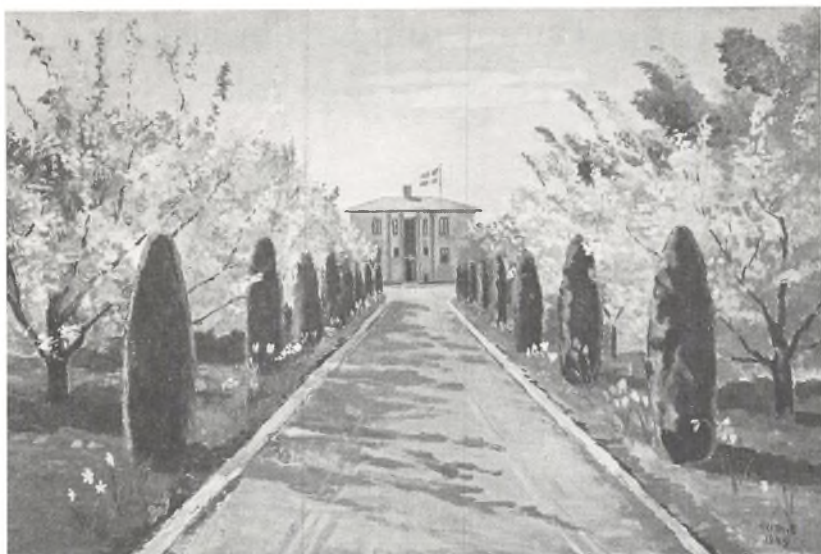
I 1938 fik Haslev-tiden ende

Det var lykkelige år i familie og gerning. Vi følte os groet fast, knyttet til Landbrugsskolen, by og egn. Vi havde megen glæde af at arbejde med i Sønderjydske Forening. Hvert år sendtes en julevogn til Flensborg, mange gode sager og en betydelig pengesum.

Jeg blev tvangsindlagt i sognerådet ved, at Venstres liste stilledes op uden partibetegnelse, var også medlem af menighedsrådet, glad for begge dele, da jeg først var i det.

I 1934 købte vi 2¹/₂ td. land af Landbrugsskolen, plantede en frugthave og byggede et hus. Jeg kaldte det »vort alderdomshjem«. Tingene kommer somme tider anderledes, end vi venter. Da jeg just skulle have min sidste time med 5-måneders vinterholdet d. 29. marts 1938, fik jeg et brev fra en forhenværende elev, der boede i Hammerum. Han fortalte om, at dér lå en havebrugsskole, en udmærket bygning, der skulle laves om til landbrugsskole, og bad mig komme over og se den. Han var kun en formidler for kontakt. Den 25. juli flyttede vi til Hammerum, men der skete en masse i mellemtiden.

Der var en del, der skulle afvikles i Haslev, så en afskedsfest, man ønskede at holde for os, blev udskudt til september.

Vort hjem i Haslev, groet til 1948

Det blev en meget smuk festaften med taler og lejlighedssange. Vi fik begge tak fra mange sider og smukke gaver, der glæder den dag i dag.

24 år på Hammerum Landbrugsskole og Husholdningsskole

Hvad skete i Hammerum, inden vi kom dertil?

En ung mand, Palle Fløe Nielsen, gik, 18 år gammel, hjemmefra, uld-
jyders vej med bylten på nakken – sælgende »en gue stæk vintertøv«.
Han blev storfabrikant og grosserer, skænkede hjemegnen mange ga-
ver, den største var Hammerum Havebrugsskole som et legat, en selv-
ejende institution 1903. Han døde 1905, og pengene frigjordes først
efterhånden. Det til enhver tid siddende sogneråd i Gjellerup kom-
mune, som Hammerum ligger i, var ved fundatsen bestemt som lega-
tets bestyrelse.

Skolen blev bygget 1927-28 og indviedes 9. januar 1928. Indvielses-
talen holdtes af den kendte professor I. V. Birck, der var i slægt med
legatstifteren. Det var ham, der en gang meldte sin gyldne rektorkæde
stjaalet – men fandt den i en lomme.

Ideen med skolen var at skabe haver og smukke omgivelser ved
hjemmene. Men egnen var ikke mere »nøgen« som i P. F. Niensens
barndom. Der var store plantager, læbælter og smukke haver. Hvis
skolen var startet i 1903, da legatet stiftedes, ville den have haft en
mission. Nu kom den en postgang for sent, blev aldrig havebrugsskole,
men anvendtes til mange andre ting, små kurser af forskellig slags,
aftenskoler, familiefester – og var i forfald. P. F. Niensens gave var ca.
100.000 kr., men kun en mindre del blev frigjort straks, så midler til
skolens bygning ikke var til stede før sidst i tyverne. Desuden nød en
plejedatter renter af yderligere 100.000 kr., så længe hun levede. Hun
døde 1951, og fra da af får skolen renten.

Legatbestyrelsen ønskede forandring, men det blev egnens land-
brugsorganisationer, der gav stødet til, at det skete 1938. Der sad
fremsynede mænd i disse foreningers ledelse (landboforeninger – hus-
mandsforeninger). De ønskede skolen lavet om til landbrugsskole,
hvad undervisningsministeriet gav tilladelse til. De to skoleformer var
under samme lov. Den kendte Jens Holdgaard, Ikast, var behjælpelig.

Dengang skulle en ny skole gå i to år med et nærmere fastsat – slet ikke så lille elevtal – uden statstilskud, og uden at eleverne kunne søge understøttelse. Tanken var, at de, der stod bag en skoles oprettelse, skulle vise deres vilje til at hjælpe den i gang.

På egnen vidste man, at skolen ikke kunne starte, uden at elever, der meldte sig, kunne få en understøttelse af lignende størrelse som den amtsunderstøttelse, de kunne opnå på en anden skole. Det var beundringsværdigt, at man samlede godt 24.000 kr. på egnen til dette formål kort efter den voldsomme landbrugskrise først i trediveerne. Det viste sig senere, at pengene blev brugt til de første 3 hold.

Efter 1½ år kunne eleverne søge amtsunderstøttelse, fordi vi da langt havde overskredet minimumstallet for elever i 2 år. Statens tilsynsførende, dr. Moltesen, formidlede dette efter et besøg på stedet. Efter 2 år fik skolen statsstøtte som statsanerkendt landbrugsskole.

Inden jeg fortæller om vor ansættelse som forstanderpar, bør jeg redegøre for de åndsstrømninger, der havde øvet stor indflydelse på denne egn. Indre Missions vækkelser var gået over Vest- og Midtjylland som en vældig flodbølge sidst i forrige og i begyndelsen af dette århundrede. Der var også en livskraftig grundtvigsk bevægelse, en højskole i Hammerum fra 1868 til 1885, og der kom senere valgmenighed med kirke både i Hammerum og Herning. Efterhånden er de største dønninger fra striden mellem de to bevægelser stilnet noget af, men indtil Gjellerup sogns indlemmelse i Herning storkommune 1970 stilledes ved sognerådvalg op efter: 1) Sognemenighed – væsentlig Indre Mission, 2) Valgmenighed og 3) Socialdemokrater. I 1938 var striden mellem de to bevægelser stilnet noget af, men »understrømmen« var der. Sognemenigheden havde flertallet i Gjellerup sogneråd og dermed i legatbestyrelsen for Hammerum Havebrugsskole.

Ingen ønskede, at en kommende landbrugsskole skulle blandes ind i denne strid. Man forhandlede og holdt en del møder vinteren 1937-38 og fik mange praktiske hindringer for ændring af skolen bragt af vejen. Man ventede klogeligt med forstanderspørgsmålet til sidst; man vidste, der ville være to fløje.

Fra landbrugsorganisationernes side fremhævede en mand, der ikke sluttede sig til Indre Mission, at det nok rent saglig set ville være lettest at fylde skolen med en leder af Indre Missions-type, hvis han ellers var kvalificeret, da alle de andre jyske landbrugsskoler havde et

grundtvigsk præg. I første omgang talte man om to emner, hvoraf jeg var det ene. Grundtvigianernes emne var en udmærket mand, en faglig dygtighed af rang. Han kunne være blevet en udmærket forstander.

Der nedsattes et udvalg med repræsentanter for sogneråd, landboforeninger og husmandsforeninger, der skulle ordne forstanderspørgsmålet. De vedtog at køre ud og »se på forstandere« – som menigheds-hedsråd »ser på præster«. Det var Lambreth Jensen, formand for Hammerum Herreds Landboforening fra 1939 og skolens gode ven, der grejede sagerne sådan, at de først kørte til Haslev. Men inden jeg beretter om denne langt fra almindelige køretur lidt om, hvordan de kunne komme i tanker om at køre til Haslev. – Undskyld, jeg gør det.

Hvad vidste man i Hammerum om os?

En del gamle Haslev-elever havde vel nok sagt lidt pænt både om min kone og om mig. Jeg holdt mange foredrag på Sjælland, var taler ved de »Kristelige Landmandsmøder« – dengang i København og Aalborg, 1936 talte jeg ved »De jyske Landboforeninger«s store vintermøde i Aarhus, hvor bønder kom fra alle egne.

Dengang var radioen relativ ny. Jeg holdt d. 20. januar 1937 et radioforedrag foranlediget af Haslev og Omegns Landboforening på grund af et foredrag på hjemmebane. Emnet for foredraget var: »Landbrugseksporten og beskæftigelsesmulighederne«.

På dette tidspunkt blev der af »Dansk Arbejde« med direktør Chr. H. Olesen i spidsen drevet en voldsom agitation for at »købe dansk«, for derved at spare udenlandsk valuta og især – skabe øget beskæftigelse efter en årrække med meget stor arbejdsløshed. I agitationen anvendtes også de lave landbrugspriser, men beskæftigelsen stod i forgrunden.

Ved hjælp af produktionsstatistik, landbrugsregnskaber m.m. påviste jeg, at når landbruget producerede varer for 3000 kr., kunne der på det tidspunkt beskæftiges 1 mand. I visse industrier skulle der produceres for 70.000 kr. for at beskæftige en mand og oftest for 5-10 gange så meget som i landbruget. De store varemængder skal produceres af en industri med en betydelig beskyttelse – og der skal findes markeder for dem. Det vil sikkert blive vanskeligt for industrien at konkurrere i udlandet (stor hjemmebeskyttelse gennem valutacentral) – og i hvert

fald kan det under sådanne forhold ikke være rigtigt at flytte arbejdskraft fra landbrug til industri for at skabe mere beskæftigelse. (Se en tabel, der blev brugt, side 129).

Foredraget vakte meget stor opsigt. Jeg fik 28 breve og en mængde telefonopringninger, med ønsker om at få manuskriptet både til private, til aviser m.fl. Foredraget blev skrevet nogle gange med gennemslag, men jeg har ikke engang levnet ét – kun den kladde der blev skrevet, rettet og pyntet på, så den ikke ser godt ud.

Næste dag skrev Poul Henningsen, som jeg aldrig har mødt og kun kender af navn, følgende i »Politiken«:

Hør på landbruget!

»Man behøver vel ikke opfordre det store land til at høre efter landbrugsforedragene, men byboerne skulle lukke op en gang imellem. De vil have godt af det. Nu talte landbrugslærer K. Møller fra Haslev aldeles fortræffeligt om landbrugseksporten og beskæftigelsesmulighederne. Det var så velholdt og roligt, så sagligt omhyggeligt, at man meget gerne havde hørt på en efterfølgende diskussion, for der er jo flere meninger om sagen. Hovedsynspunktet var, at industrien skal fabrikere for tusinder af kroner for at beskæftige en mand, mens landbruget kun behøver at producere for hundreder. Spillet mellem landbrugets afsætningsmuligheder og indkøb af råvarer og halvfabrikata for industriens skyld blev nøje belyst udfra foredragsholderens synspunkter. Også det kildne spørgsmål om landbrugets lønninger blev berørt.

Inderst inde tror jeg, at statsradiofonien undervurderer sine lyttere. Vi er videbegærlige og nysgerrige, og vi kan godt leve uden de ni tiendedele af den billige underholdning, man fylder os med. Giv os besked i stedet for!« – Så vidt »Politiken«.

Senere opdagede jeg, at også adskillige på disse kanter hørte med den 20. januar.

I januar 1938 var jeg – uden at vide det – måske til en slags eksamen i den allerede dengang berømte landbrugsuge i Herning. Jeg holdt først et fagligt foredrag, derefter et folkeligt om Sønderjylland. Jeg anede ikke, at der lå en »Havebrugsskole« i Hammerum.

Jeg var i foråret 1938 et par gange i Hammerum, men den 25. april

var min hustru og jeg inviteret til et møde med sognerådet og landbrugsudvalget i den lange »borgerstue« på Toftegård, der dengang var alderdomshjem og rummede kommunens kontor (3×4 m). Vi passerede en lang række mænd, der sad langs væggene på begge sider op til sognerådsformanden. Ansigterne forekom lukkede. Formanden, Thomas Sepstrup, begyndte med at takke, fordi vi var kommet. De ville da meget gerne tale med os – men – der var én ting, han straks ville slå fast: »Forstanderspørgsmålet ligger ikke for«. Og der sad vi og troede, det var derfor, vi var kommen!

Så begyndte spørgsmålene vedrørende mange slags skoleforhold, også nogle landbrugsanliggender, men efterhånden blev spørgsmålene mere nærgående, og jeg sagde da til formanden, at det var bedst, at de talte derom med den mand, der skulle være forstander. Jeg var klar over, det var de delte meninger om forstanderspørgsmålet, der lå bag samtalens form. Efter mødet forlangte jeg at få klaret inden 3. maj, om det blev mig, man ønskede som forstander af hensyn til min lærer-virksomhed på Haslev Landbrugsskole.

Et par dage senere fik jeg brev om, at to bilfulde jyder ville komme til Haslev på vor bopæl d. 30. april hen mod aften – repræsentanter for sogneråd og landøkonomiske foreninger. De kørte ikke lige til vor bopæl, men kørte rundt om Haslev. Et par af deltagerne kendte et par gårdmænd – og én havde haft en søn i tjeneste hos en tredie.

Undervejs sagde Lambreth Jensen til deltagerne: Nu kører vi ikke lige til Haslev. Møller sidder i sogneråd og menighedsråd, og der er mange missionsfolk. Nej, lad os tale med nogle bønder uden for Haslev, dér er ikke mange missionsfolk.

Jydernes tur til Haslev

Allevegne endte besøget efter fornødne formaliteter med, at de ville vide noget om, hvordan ham konsulent Møller var. Sidst besøgte de formanden for Haslev og Omegns Landboforening, P. N. Pedersen, Skuderløse. Der spurgte de også til konen. Har hun nerver, spurgte de og fik svaret, at i så fald måtte de være af ståltråd. Han vidste meget om, hvad min kone duede til.

Man vidste godt på Haslev-egnen, at jeg havde en begavet, flittig, energisk hustru med et stort, varmt hjerte. Generer det dig ikke, at din

mand som konsulent, foredragsholder og meget andet er så meget borte fra hjemmet, blev hun undertiden spurgt.

Nej – sagde hun – at det skal være sådan, har jeg lært som barn i den tyske skole. Og så citerede hun et stykke af Schillers »Glocke« på tysk. Indholdet kort: Manden må ud i det fjendtlige liv – hvor han må virke – og sætte alle evner ind for at vinde lykken. Inde råder hustruen, opdrager børnene, ordner alt, rører ustandselig de flittige hænder – og hviler aldrig.

Hun havde i Haslev haft en god forskole til Hammerum og en naturlig fortsættelse af livssynet i hendes hjem.

Selskabet fra Jylland var da ikke blevet mere afskrækket undervejs, end at de kom hos os hen under aften. Fra april 1922, da vi blev gift, til 1934 havde vi boet i en lille villa med meget lidt plads, men 1934 købte jeg som nævnt 2¹/₂ td. land af Landbrugsskolen, plantede en frugtplantage og byggede et ret stort hus. Senere fortalte én af deltagerne mig, at de troede, det hele var sat i præsentationsstand til lejligheden. Det var det såmænd ikke, vi glædede os ved hele tiden at holde det smukt.

Vi spiste smørrebrød, og en af deltagerne sagde senere til mig – »så serverede din kone knageme øl, det havde jeg sandelig ikke regnet med«. Om det nu var skolebyen Haslev eller specielt min kone og mig, der på forhånd var vurderet så asketisk, lader jeg stå hen.

Den dag blev vi antaget til forstanderpar for Hammerum Landbrugsskole, som vi havde tro på kunne skabes, hvis det, der var, kunne kompletteres og udvides. Men det sidste sagde vi ikke noget om den aften. Selskabet boede på hotel i Haslev. Sagen skulle holdes hemmelig et par dage, indtil jyderne var vendt hjem og fik sikret sig enstemmig tilslutning.

Da jeg de næste dage som konsulent kom ud til et par af de landmænd, selskabet havde besøgt, spurgte de: Hvad var det for karle, der var her i går, og ville vide noget om dig; var det nogle, der ville have dig til folketingskandidat? Pressen havde »lugtet« noget, men de viste mig det hensyn at tie et par dage.

Under sammenkomsten i Haslev blev jeg bedt om at udarbejde en kontrakt efter de linier, der var drøftet, og bringe den med til et møde i Hammerum – når udvalget, som de ventede, fik enstemmig tilslutning. Det fik de.

Nyheden gik gennem landets blade. Vi fik mange breve og lykønskninger. Min kære, gamle mor – 83 år – syntes, at vi var letsindige, og det var hun ikke ene om at mene.

Legatbestyrelsen ønskede absolut, jeg skulle være forpagter af både skolen og »Toftegård«, kommunens forhenværende fattiggård. Der var kun 36 td. land, hvoraf næsten det halve var stærkt vandlidende og lå langt væk. Der blev bygget ny kostald og lade efter min skitse. Hvad det kostede mere end 20.000 kr., skulle jeg forrente med 5 % årlig. Forpagtningssummen var rimelig, men samtidig aftaltes, at dræning og anden grundforbedring samt yderligere byggeri på »Toftegård« skulle jeg afholde udgifterne til mod at få pengene tilgode og udbetalt ved fratræden – efter årligt at foretage aftalte nedskrivninger. Jeg tilbød at gå for en (beskeden) fast løn, fordi det stillede skolen lidt bedre vedrørende statstilskud til lønninger m.m., men sognerådet havde vistnok ikke endnu alt for sikker en tro på, at en landbrugsskole kunne gå.

Vor ejendom i Haslev med frugtplantage overtog min afløser som regnskabskonsulent, K. Bjerrum Lærke. Derved fik jeg frigjort nogle penge, men vi skulle skaffe kontanter til køb af besætning, maskiner og inventar på gården samt køkkenmaskiner og dækketøj til en stor husholdning – samt undervisningsmateriale m.m. Haslev Sparekasse ville godt låne mig 10.000 kr., men mod kaution. Jeg bad to mænd, jeg førte regnskab for, om at kautionere og ville som en sikkerhed ved død give dem en livsforsikringspolice. De sagde begge: behold policen selv, vi kautionerer. Det gjorde godt!

Bagefter kan det spring, vi gjorde fra Haslev til Hammerum, se meget nemt ud, men der var en betydelig økonomisk risiko. Alt stod og faldt i det stykke med, om det lykkedes at få et rimeligt elevtal til en skole uden fortid i en periode, hvor der var god plads på andre skoler. De 66 elever, der kom til november 1938, har jeg altid følt en særlig taknemmelighed imod. De viste den stab, der begyndte, en stor tillid.

Det var d. 25. juli om morgenen lidt svært at tage afsked med vort dejlige hjem. Vi knuste en tåre. Fra lørdag aften til mandag morgen boede vi hos gode venner, og alt var klar til afgang. Det var en hel kortege. Vi havde et ret stort indbo, et stort bibliotek og et betydeligt lager af lærebøger, jeg selv eller sammen med andre havde skrevet og forhandlede fra eget forlag. På færgen spurgte en banemand mig, om det

var en herregård, der flyttede. Jeg sagde – nej, et husmandsbrug på 2½ td. land.

Børnene var i første omgang spændt på rejsen og alt det nye, og vi sang en del undervejs; det gjorde vi altid, når vi kørte sammen.

På skolen i Hammerum var legatbestyrelsen = sognerådet med damer mødt. Vi blev budt velkommen ved en hyggelig kop kaffe – også »æ bar«, som ikke vidste, hvad det ord betød. Vi følte straks, at alle mente os det godt. En af damerne sagde til min kone: »Vi har faktisk ondt af jer«. Bagved lå vel nok, at der var et vældigt rengøringsarbejde på skolen og dens omgivelser, der ventede på os, men måske mest, at de havde set på en forgæves kamp for at få skolen til at gå.

Børnene – i hvert fald pigerne græd sig i søvn de første aftener; her er jo ikke et træ – sagde de, og når vi viste dem læbæltet, sagde de – det er da ikke træer! Estrid, der var næsten 12 år, sagde til mig, før en af de ture jeg jævnligt kørte til Sjælland til konsulentarbejde: »Far – hils Sjælland«. – »Hvor skal jeg sige det, Estrid?« – »I skovene ved Sorø«, sagde hun. De havde åbenbart gjort et stærkt indtryk på hende. – Men, vi var i Hammerum omgivet af gode naboer med jævnaldrende børn, der hurtigt blev sluttet venskab med.

Den første tid i Hammerum

Ikke konsulent, ikke sogneråds- og menighedsrådsmedlem, næsten ingen telefonopringninger, ingen der ønskede mig til foredrag. En mærkelig fornemmelse! Jeg sagde en dag til »vor mor«, blot det ikke er galt, dette her – ingen synes at have brug for mig. Nu skal du skamme dig, sagde hun, for vi tror jo, vi er ført hertil – vi har jo ikke selv søgt det. – Jeg gav hende ret.

Og arbejde manglede der ikke. Jeg gik hver dag og arbejdede i landbrug og have. Haven var eftergroet med kvik. Jeg købte en lille havefræser. Den gik jeg og rodede kvik op med i frugthaven, efter at der først var »bjærget« en stor høst ved afslåning med le. Medens jeg kørte med fræseren kom en dag Jens Hagelskær, Ilskov, og ville tale med mig. Han stod og kiggede på mig, medens jeg masede mig gennem det skrækkelige rodnet. Det første, han sagde, var: »Olle hår a sjet så senstærk en mand«. (Sener = kvik).

Min kone og Ruth, vor unge pige, skurede, skrubbete og luftede ud.

Nogen hjælp skaffede vi, men den tid var faktisk for hård for min kone og sved til hende et stykke tid. Men der stod respekt om hendes arbejds- og organisationsevne – på en egn hvor et godt arbejde vurderes højt.

Åbningsmødet på Hammerum Landbrugsskole 4. november 1938

Den 25. juli, da vi kom til Hammerum, havde vi 16 indmeldelser med os. Forespørgsler og indmeldelser blev ved at komme. Sidst i september var der 45. Da sagde formanden til mig: »Nu skal du sige nej«. Det ville jeg nødig. Det var af stor betydning, at skolen kunne begynde med så stort et hold som muligt. Der blev lavet 4 ret store værelser øverst oppe under taget i den østlige bygningshalvdel, nogle få boede i byen. Der blev hamret og »travlet« næsten hele natten til den 3., da de ny elever kom.

Den 4. november, da skolen altså allerede havde modtaget eleverne, holdtes det officielle åbningsmøde. Skolen var jo indviet ved mødet 9. januar 1928, og det var – bortset fra de nævnte nye værelser – den samme skole – dog med en grundig oppudsning og en del småforbedringer.

Her uddrag af referat af åbningsmødet, som det var refereret i Herning Folkeblad af 5. november 1938. Referatet giver ud over avisens indledning et galleri af egnens mænd, der havde arbejdet med skolens realisation i ny skikkelse. Ind imellem er der interessante oplysninger, hvor man i flere tilfælde kan kende personen selv gennem de oplysninger, han vælger at give.

Et avisreferat er sjældent helt nøjagtigt – heller ikke for det, jeg ved den lejlighed sagde, men stort set dækker det. Enkelte vitterlige misforståelser er rettet.

I går holdt Hammerum Landbrugsskole åbningsmøde. Det var på legatstifteren, afdøde grosserer Palle Fløe Niensens 99-årige fødselsdag, at skolen bød sit første elevhold velkommen. I smukke ord mindedes man legatstifteren og hans storslåede gave til Landbrugsskolen. Ialt har han givet 100.000 kr. til skolen, og der kommer flere penge endnu.

Desværre var fhv. sognefoged Marinus Pedersen, Hammerum, der gennem slægt- og venskab har stået P.F.Nielsen nær, forhindret i at

kunne overvære mødet. Det var ellers meningen, at han skulle have åbnet talernes række med at fortælle om legatstifterens liv og virke.

Skolen er i sommerens løb blevet istandsat fra kælder til kvist. For at skaffe plads til alle elever, er der blevet indrettet nogle værelser i øverste etage, så at de 66 elever, der er indtegnet, alle kan bo på skolen.

Lokalerne er smukke og hyggelige, holdt i lyse farver.

Åbningsmødet var offentligt, og mange havde givet møde for at være med til at byde skolens første elevhold velkommen.

Der var indbudt repræsentanter for landbo- og husmandsforeningerne, sogneråd og amtsråd m.fl.

Åbningsmødet holdtes i foredragssalen, og derfra var lagt højtaleranlæg ind i de tilstødende skolestuer, så alle kunne høre talerne.

Konservator H. P. Hansen filmede åbningsmødet, så efterslægten ad åre kan se, hvorledes skolens åbningsmøde forløb.

Lidt om legatstifteren

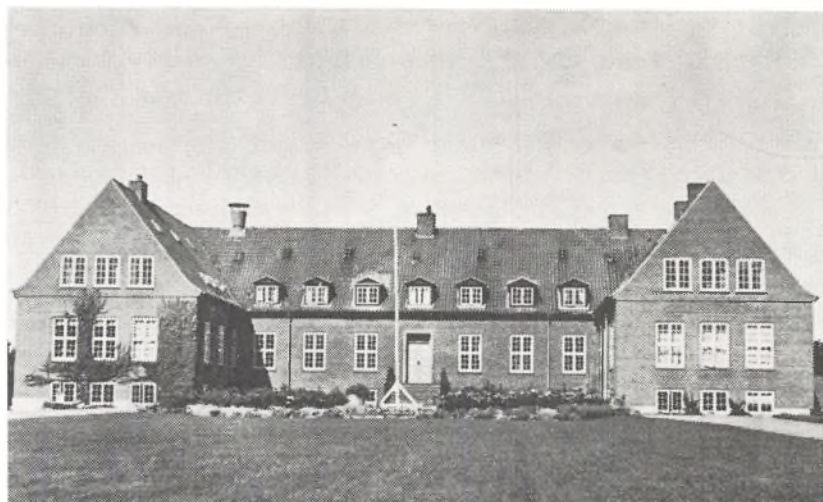
Efter sangen »Nu velkommen enhver –« talte Chr. Frølund, Gellerup: Jeg er bedt om at sige noget om giveren, Palle Fløe Nielsen. Han var født i Birk 4. november 1839 i den gård, som Niels Gadegaard har haft. Som 18-årig drog han ud med uldpakken, og med staven i hånd rejste han rundt og solgte sine varer. I 1870 bliver han borger i København. I 1880 begynder han at sende penge hjem til trængende her i sognet, og det blev mere og mere, eftersom årene gik.

Ved skolens indvielse talte professor Birk om P. F. Nielsen, og han omtalte hans jævne væsen. Han fortalte, at da P. F. Nielsen var 60 år og millionær, havde der endnu ikke knaldet nogen champagneflaske i hans hjem.

Når man spurgte P. F. Nielsen, hvorledes han bar sig ad med at samle penge, sagde han, at det var ved, at han aldrig havde givet så mange penge ud, som han tjente.

I legatet til skolen står, at så længe der ikk er nogen skole, skal renterne af legatet gå til havebrug i herredet.

Vi begyndte med at anlægge en forsøgshave. I 1925 begyndte vi at forberede en skolebygning. Vi havde da ca. 100.000 kr., og de gik med til bygningen. Man syntes dengang, at den var altfor stor, og det var den også; men nu ser det ud til, at den ikke er det.

Hammerum Landbrugsskole 1948

Her sidder flere af Palle Fløe Niensens slægt, som måske vil fortælle lidt om ham.

P. F. Nielsen var en meget jævn mand, og det blev han ved med at være.

Velkommen til forstander Møller og lykke til arbejdet. Også velkommen til eleverne til Hammerum. Det er I unge, der skal bygge Danmarks fremtid.

De forberedende arbejder

Sognerådsformand Th. Sepstrup: Grundstenen til denne skole blev nedlagt 17. september 1926, og skolen blev indviet d. 9. februar 1928. Indvielsestalen blev holdt af professor Birk.

P. F. Niensens kone hed Karoline Pedersen, og hun var også født i Birk.

P. F. Nielsen har oprettet mange legater – vist ialt 16. Heraf er 3 tilfaldet Gellerup sogn, nemlig til skolen her, til værdige trængende her i sognet og til børnehjemmet »Gamle Minder«.

Det viste sig, at den retningslinie, skolen begyndte med, ikke var heldig. Den opnåede aldrig statsstøtte.

I foråret 1937 fik vi en henvendelse fra landbo- og husmandsfor-

eningerne, om der ikke kunne oprettes en landbrugsskole her i stedet for havebrugsskole. Vi holdt mange møder om sagen, og sognerådet indså, at en omforandring var nødvendig, og vi fik en ordning med forstander Hansen, så han forlod skolen, og så forhandlede vi videre med landbo- og husmandsforeningerne om sagen.

Der skulle koster meget på bygningerne, og »Toftegård« skulle lægges under skolen. Vi rejste til amtmand Karberg, og han tog velvilligt mod os og lovede os støtte og ville tage med os til ministeriet, så vi kunne få fundatsen lavet om.

Det var jo galt med, at skolen ikke kunne få statsstøtte de to første år, men så gik landbo- og husmandsforeningerne ind på at indsamle 20.000 kr. til elevunderstøttelser til skolen.

Den 9. maj underskrev vi kontrakt med forstander Møller.

Vi siger tak til alle dem, der har arbejdet med til at få skolen i gang.

Vi er glade ved at se så mange elever, der er kommet. Stadig måtte vi lave om for at skaffe plads til de mange elever, der meldte sig.

Vi byder eleverne velkommen til egnen. Der er ikke mange af de unge, der kender uldtyderne, men jeg vil sige til dem: Tag til Herning og se museet med dets bondegård – dér ser I nogle uldtyder sidde og strikke uldtøj.

Jeg vil ønske og håbe, at lærerne må få skolen ind i den rette kurs.

Nu er der banet vej

Forsøgsleder Jensen, Studsgaard Forsøgsstation, bragte på landboforeningernes vegne forstander Møller og hustru, lærere og medhjælpere de varmeste ønsker for fremtiden. Vi ønsker for eleverne, at når de rejser, de da må have rige og gode minder med herfra.

Nu er der banet vej for ungdommen her på skolen, og det glæder vi os over. Når der er banet vej her for de unge, så er det, fordi vi så, der var en vågnende trang til en landbrugsskole. Det er vi ældres pligt at skaffe plads til den vågne ungdom, der vil lære noget. Det gælder om, når der atter bliver bedre tider for landbruget, at der da står dygtige og driftige mænd, der kan tage fat.

Det var højskolens folk, der førte an, da vi stod overfor at skulle til at tage samhandelen op med udlandet.

Jeg vil ønske skolen held og lykke til gerningen.

Indsamlingens resultat

Rs. Hjøllund gav oplysninger om indsamlingens resultat. Skolen skal gennemgå en prøvetid på 2 år, inden den kan få statsstøtte. De penge, vi har indsamlet, er ikke til forstander Møller og hans hustru, men de skal bruges til understøttelse for elever i begyndelsen.

Der er indsamlet og tegnet 24.613 kr., der fordeler sig på 1024 bidragydere.

Vi har hos Sparekassen fundet stor forståelse af sagen, og den har været os behjælpelig med at få pengene indkasseret. Henstillede til de bidragydere, der endnu ikke har indsendt deres bidrag, om at gøre det snarest.

Husmandsforeningernes tak

Jeppe Bækgaard, Fonvad: Jeg fyldes med tak, når jeg tænker på, hvorledes denne sag tog sig ud for blot et halvt år siden. Da vi i husmandskredsforeningen fik henvendelsen fra landboforeningen, blev vi lidt betænkelige for de andre husmandsskoler, men denne betænkelighed er borte. Vi siger Gellerup sogneråd tak, fordi det tog mod tilbuddet fra landbo- og husmandsforeningerne.

Det er egnens folk, der har stået sammen om sagen, og jeg håber, at de altid må kunne samles her. Det samarbejde, der har været, tyder på, at vi ønsker, at vore unge skal samles her. Det ønsker jeg forstanderparret og deres medhjælpere held og lykke til.

Et hurtigt resultat

Jens Hagelskjær, Ilskov: Det er med stor tilfredshed, at jeg ser tilbage på arbejdet her er udført. Det er sjældent så hurtigt at se et resultat, som her. At se skolen fyldt med mennesker her i dag viser, at der er interesse for sagen. Det samme viser indsamlingen. Jeg er glad ved at have fået lov til at være med i dette arbejde. Jeg tror, at det vil få stor betydning for Hammerum Herred, at vi har fået en skole at samles om. Det glæder os, at så mange elever er rejst hertil.

Jeg ønsker forstander Møller og hustru lykke til gerningen, og at de må få kontakt med egnens befolkning.

Jeg vil ønske for eleverne her, at de må få lige så meget ud af deres

skoleforhold, som jeg fik af mit; thi på skolen fik jeg interesse for landbruget, og jeg har haft meget gavn af mit skoleophold.

Mands virke

Amtsrådsmedlem Okkels Birk: Når jeg skal sige et par ord her, er det som stedfortræder for amtmanden. Amtsrådet har indirekte haft indflydelse på denne skole og vist velvilje og forståelse, og det håber jeg, vil fortsætte ud i fremtiden, bl.a. i form af nogen økonomisk støtte.

Jeg er uforberedt på i dag at tale om P. F. Nielsen, men der er ikke ret mange, der får lov til at udrette så meget, som P. F. Nielsen fik lov til. Jeg kunne tænke, at han i dag ville ønske, at mands virke måtte gøre sig gældende her på skolen, så at det må indvirke på eleverne.

Jeg tror kun, at bølgedalen, vi er i, gælder for os ældre. For de unge gælder ingen bølgedal. For os unge fra 90-erne var der ikke bølgedal dengang, og jeg håber heller ikke, at de unge af i dag føler, at de er i en bølgedal. Jeg ønsker, at de unge må have tro til sig selv, og har de det, så føler de ikke, at de er i en bølgedal.

Man må ikke gå ud fra, at kan man ikke blive andet, så kan man blive landmand. Det er forkert. Der er noget, der hedder dispositioner. Når mange landmænd i dag er i økonomiske vanskeligheder, så tror jeg, at det skyldes forkerte økonomiske dispositioner.

Når I unge kommer fra landboskolen, så skal I først til at begynde.

Jeg ser ikke sådan på det, at denne skole er konkurrent til andre skoler. Der er brug for mange flere skoler, hvis staten vil bidrage til at billiggøre et skoleophold.

Jeg vil slutte med at ønske for forstanderparret, medhjælpere og elever, at skolen må bidrage til mands virke. Vi har kun en kort tid at virke i, og det gælder om at virke i den tid, vi er her i. Lad ungdommen vise os, at bølgedalen ikke eksisterer, fordi den er besjælet af mands virke.

En tak og gode ønsker fra Haslev-egnen

Formanden for Haslev og Omegns Landboforening, gdr. P. N. Pedersen, Skuderløse, sagde: Jeg er af min bestyrelse sendt herover for at ønske til lykke på åbningsdagen. Møller har udført et dygtigt arbejde

på Haslev-egnen og var meget afholdt som konsulent. Han har den fejl, at intet arbejde kan forslå til ham, og får han ejendommelige spørgsmål, ved han altid at finde svar. Vi beklager, at han er rejst fra os, men vi ønsker ham lykke til gerningen her.

I har fået en god mand herover. En god konsulent og et udmærket menneske er han. Han har betingelser som få til at få denne skole til at gå. Held og lykke til gerningen her.

Sang: Hvis Danmarks kommende dage?

Skolens opgaver

Forstander Møller: Jeg har naturligvis meget i dag, jeg gerne ville sige, men jeg kunne nøjes med at sige det lille ord: Tak! Tak til mennesker og tak til Gud. Både min hustru og jeg og vore medhjælpere har skønnet meget på al den venlighed, vi har mødt. Tak til amtmanden og amtsrådet, til sognerådet, hvor jeg har mødt stor forståelse og velvilje, til landboforeningerne og husmandsforeningerne for de penge, de har indsamlet. Tak til listebærerne og til bidragyderne. Tak, fordi I har overvundet noget af det, der muligvis kunne skulle. Tak til statskonsulent K. Hansen for billedet til skolen af Dalgas.

Når vi nu går ind til arbejdet, så går vi ind til det med et taknemmeligt sind og føler det som en stor lykke, at vi får lov til at arbejde med dansk ungdom. Det er en herlig opgave. Når lærerens evner og elevernes trang mødes, så kan der komme noget vidunderligt ud af det. Vi ved, at vi gaar ind til en vanskelig gerning, men til en herlig opgave.

Vi gaar ind til gerningen med et forventningsfuldt sind. Vi venter, at folk her på egnen vil stå bag skolen og sende deres unge til skolen. Ca. $\frac{1}{4}$ af eleverne i vinter er her fra herredet. Ellers er eleverne fra alle egne.

Vi venter også, at når I nu har set på os og opdaget vore fejl, at I på mandig vis siger det til os. Vi har ikke udlært, og vi vil godt tage ved lære og lytte til gode råd, men vi venter også, at I tager os således, som vi er, at vi må få lov at være os selv. Vi venter en vis overbærenhed. Skal vi få et godt forhold til omegnen, så må der være et vist samarbejde.

Eleverne ved godt, at det faglige ikke er det eneste på en skole. Der

er kammeratskabsliv, der kan vække dybe tanker og give venskab for livet.

Så er der et alvorligt kapitel. Inde i os er der et skjult menneskeliv, der kræver sin ret. Vi har fået et Guds billede i os, og det vil vi gerne hjælpe de unge til at se.

Alt det, vi går ind til, føler vi os små overfor. Hvis vi alene skulle bygge på vore egne kræfter, så turde vi ikke begynde, men vi tænker på de ord i Davids Salme, hvori det hedder: Dersom Herren ikke bygger med på huset, bygger de, der arbejder på huset, forgæves. – Mødet sluttede derefter med sangen: »Til himlene rækker din miskundhed Gud«.

Det var en dag, hvor vi, der begyndte at arbejde her, alle følte os glade og taknemmelige, men også mærkede ængstelsen for det store ansvar vi sammen fik – om vi nu kunne slå til. Vi vidste, at det kan ingen, for kravene er ubegrænsede!

Så trak vi i skolearbejdstøjet

En skoles lærerstab spiller en helt afgørende rolle. Faglig kunnen er en absolut betingelse, pædagogiske evner er lige så nødvendige, og langt det bedste er det, hvis de er medfødte; de er noget personligt og kan egentlig ikke erhverves. Dernæst er det vigtigt på en ungdomsskole, at lærerstaben uden videre kan vinde elevernes tillid – og leve med eleverne i alvor og gammen. Lærerne behøver absolut ikke at være ens – det er endda uheldigt, om de er det, men der bør være sammenhold om den væsentlige linie i målsætning – både fagligt og menneskeligt.

Skolen startede på bar bund, var fattig. Jeg turde ikke straks antage ældre og kostbare lærere. Det var naturligt at tænke på unge landbrugskandidater, jeg kendte. Både J.E. Foged og N. J. Nielsen havde været mine elever på Haslev Landbrugsskole og mine assistenter i mit konsulentarbejde, så jeg havde et nært kendskab til dem. Min kone og jeg opsøgte Petra og Jens Foged en ret sen aftenstund undervejs til Hammerum. Han var assistent på Hedeselskabets Århus-kontor. De blev antaget den aften. – Senere sagde Foged drillende: Er det noget at jage unge nygifte af sengen på den tid af døgnnet! N. J. Nielsen sagde nej til henvendelsen i 1938, men kom hertil november 1939. I starten

var P. Stengaard Kirkegaard, Birk, også lærer i 2 vintre. Desuden fik vi hjælp af dengang førstelærer Kirk samt sognepræsten. Nielsen Vrads, og valgmenighedspræst pastor Holm. To folketingsmænd er således »lagt til« på Hammerum Landbrugsskole.

Som motto for skolen valgte vi ordene: »Gudsfrygt, flid og nøjsomhed«, ord som mange på disse kanter har søgt at leve efter. Legatstifteren, P. F. Nielsen, skal jævnligt have brugt ordene. I vort første program skrev vi, at vi ønskede at være en *kristen, dansk fagskole*.

At unge, der kommer på en fagskole ønsker at dygtiggøre sig, er en selvfølge, og på den opgave skal en fagskole bruge så mange kræfter som muligt.

Ordet »dansk« kom måske med på grund af vor sønderjydske fortid. Men ret beset er det at være dansk, at bygge hjem, hvor mand og hustru går godt i spand, gør dagens gerning og søger at holde det løfte de gav hinanden foran alteret i en højtidelig stund, og hvor børn elskes – og opdrages til pligtfølelse og ansvarsbevidsthed som noget der er naturligt. Sådanne hjem bygger Danmark! Ve os, hvis vi ikke mere har dem!

Men hvem magter at bygge sådanne hjem? – Alle ærlige mennesker vil føle, de trænger til hjælp – ovenfra. Thi, mennesket lever ikke af brød alene, og veje kan være vanskelige at finde for et lille menneske.

Men naturligvis var det de faglige timer, der helt overvejende tog elevernes tid. På husholdningsskoler arbejdes der med et hjem som mønster, og eleverne fik forskellige gøremål. Kostens sammensætning, sundhed og pris stod i forgrunden. Efter en tids træning fik eleverne mange opgaver. En familie tjener f.eks. så og så meget. Læg et budget for alle et hjems udgifter til familien og undersøg, hvad der kan blive til mad. Der var tre satser: lav, middel og stor indtægt. Pigerne blev altid forundret over, at det lod sig gøre at lave en meget billig kostdag, der alligevel opfyldte sundhedskravene, selv om de sagde: En mand, der tjener så lidt, vil vi ikke have. Enkelte fik det. Deres dyre kostdag var næsten altid for kalorierig, der manglede kaloriefattige raffineringer. Der var festmiddag eller frokost en gang om ugen.

Landbrugsskoleeleverne var 22-23 år og havde som regel haft flere pladser som medhjælpere uden for hjemmet. Det hører i Danmark til god skik. Socialt set er det godt, og det er nyttigt at få lejlighed til at se, at samme arbejde kan gribes forskelligt an.

Den faglige undervisning omfattede selvfølgelig altid det, vi ud fra tidens viden, forsøg og erfaringer anså for mest nyttig for elevernes udrustning til deres fremtidsgerning, hvor de fortsat bør følge med i, hvad der sker til landbrugets gavn.

En række naturfag bruges til at give eleverne mere forståelse for den natur, de skal have deres gerning i.

Økonomien ligger som en tråd i de fleste praktiske fag. Hvad enten det drejer sig om markens sædskifte, dens gødskning og behandling – eller om husdyrenes fodring, avl og pleje, maskiner m.m., da bør alle disse faktorer håndteres, så de hver for sig bidrager bedst mulig til et godt økonomisk resultat.

En ung landmand, der bliver selvstændig, kan have samlet sig megen praktisk erfaring og god teoretisk viden, men han står som begynder oftest ret svagt over for mange ting vedrørende pengeomsætning, retsregler o.s.v. Det er ikke så let for en husbond at lade en medhjælper få indblik i alle forhold vedrørende økonomi. Der kan være meget, han ikke ønsker »spredt« andre steder hen.

På disse områder har landbrugsskolerne altid følt pligt til at hjælpe – men efterhånden blev det mere og mere tiltrængt.

Det gamle landbrugsskolemønster var 5 vintermåneder til det egentlige kursus plus kontrolkursus for kvæg og svin i april for de elever, der ønskede det. Så var der et antal skoler, der havde skole i 9 måneder, altså 4 måneder oven på de omtalte 5. Men det var kun et mindre antal elever, der blev i 9 måneder. I nutiden er det næsten alle.

Da vi begyndte i Hammerum, anså jeg det for umuligt at samle et rimeligt elevtal til 9 måneder. Det begyndte hos os i 1960, da tiden var moden dertil.

Straks fra starten havde skolen i april et særligt kursus i driftsøkonomiske forhold, ekstra øvelser i regnskabsføring, planlægning, kalkulationer, låneforhold m.m. Jeg havde udarbejdet et materiale, der kunne gøre øvelser og beregninger så realistiske som muligt. Også andre skoler slog ind på denne vej.

Hen mod kursets slutning sendte vi disse elever ud, 2 sammen, for »at købe en gård«. Skolen havde truffet aftale med vedkommende landmænd. De skulle »sælge« til dagens pris, skulle besvare alle de unges spørgsmål vedrørende driften, sædskifte, husdyrhold, prioriteter

m.m. Kun måtte de ikke fortælle de unge noget om ejendommens driftsresultat.

De unge tegnede en skitse af ejendommen og havde nu 2 opgaver:
1. De skulle regne ud, hvilken indtægt den nuværende drift var i stand til at give.

2. De skulle lægge en plan for, hvordan de eventuelt ville drive gården.

Inden kurset sluttede, inviteredes vedkommende landmænd hen på skolen til gennemgang af de unges arbejde. Det var godt for de unge, og det var let at skaffe værter. De unges forslag er »ikke så ringe«, sagde de tit, og så tog de nok en idé her og der og brugte.

Landbrugsskolernes anstrengelser for at hjælpe de unge til viden om det, de som selvstændige landmænd kommer ud for, er i fortsat stærk udvikling.

I denne bog, der forhåbentlig bliver læst af mange forskellige mennesker, tør jeg ikke skrive mere om det faglige, men læseren har her ved fået et lille indtryk af, hvad der fyldte de mange timer – og hvad hele lærerstaben gik stærkt op i.

Traditioner skabes

Vel er der sket forandringer på en mængde områder gennem 24 år fra 1938-62, da vi fratrådte, men livssyn og det principielle skolemønster er ikke ændret. Enhver skole har både i hverdage og fest nogle traditioner. Det er spændende på en ny skole at skabe disse.

Livssynet ytrer sig blandt andet i timeplanen. Foruden de faglige timer for både landbrugs- og husholdningsskole, der igennem årene har ændret indhold efter behov, har der alle årene været 3-4 ugentlige foredragstimer om ikke-faglige spørgsmål. Sognepræsten havde under hvert kursus en bibeltime. Valgmenighedspræsten skildrede Grundtvig i en foredragsrække. Desuden var der en time med landbrugshistorie. Gennem en årrække havde organist Lund og frue, Randers, en sangtime om ugen på husholdningsskolen og nogle timer om vinteren på landbrugsskolen. Meget værdifulde timer, og – som det hjalp på elevernes sang! Desuden stilledes lærerne meget frit i deres undervisning.

Det sinker ikke at bede, sagde Luther. Det sinker heller ikke ind i en faglig og krævende undervisning at møde noget andet, for om mu-

ligt derigennem at hjælpe elever en smule med at forstå og opleve lidt mere om menneskelivet.

Mine ikke-faglige timer faldt i to grupper: 1. Almene og historiske emner og 2. Troslære og beslægtede emner.

Som eksempel på almene emner kan nævnes:

1. »Danmark, land og folk«.
2. Landmandsgerningen.
3. Sparsommelighed.
4. Småting er små ting, men trofasthed i små ting er en stor ting.
5. Kunsten at sige ja og nej.

De fleste emner var historiske, født ud af barndoms- og ungdomsoplevelser.

Det var let i disse timer at komme på talefod med de skiftende hold vinter og sommer.

I troslæretimerne brugtes i ret stor udstrækning Luthers lille katekismus som udgangspunkt. De ti bud blev fremhævet som særdeles nyttige kansten langs menneskets livsvej. Hvis de blev holdt, ville mange ting i verden og i den enkeltes liv se anderledes ud. Der blev dvælet ved, hvad de enkelte bud – efter mit skøn – havde at sige til os – til forældre og børn.

1. trosartikel: Vi tror på Gud Fader, den almægtige, himlens og jordens skaber.

Ingen kan leve et almindeligt menneskeliv uden at tro på noget. Der kan ikke eksistere et godt ægteskab, uden at to tror og stoler på hinanden. Det samme for forældre og børn. Det gælder også i vor omgang med andre mennesker, hvor vi i et fornuftigt menneskeliv er nødt til at tro – stole på mennesker – i vore valgte råd, i pengevæsen og på mangfoldig vis.

Mennesket har evne til at tro og vel at mærke uden at være sikker på, at det går an at tro. Mangfoldige mennesker har vanskeligt ved at tro på Gud og regne med ham, fordi de ikke fatter ham. De forlanger bevidst eller ubevidst, at han bør være en forstørret udgave af et menneske.

I så fald var han ikke Gud. Nej, Gud er den almægtige, himlens og jordens skaber! »Da jeg hørte dette, fortæller en buddhistpræst, der blev kristen, følte jeg, at her kan jeg knæle«. – For mig personlig er der

også en helt anden hvile for tanken i at regne Gud som den store skaber – på sin facon – end i alle mulige tågede teorier om, at alt har dannet sig selv. Her har jeg gerne været en omgang om ad darvinisme og arvelighedslære.

2. trosartikel – Jesu forsoningsdød. Første artikel kan forstanden få støttepunkter for at antage. 2. artikel er ubegribelig fra først til sidst; der er kun ét at gøre ved den: tro, at den udtrykker det største, der er sket i menneskehedens historie, Guds frelserhånd gennem Jesus udstrakt til alle, til mig. Jeg kan gribe den eller lade være. Men dér, hvor mennesker greb den, blev der tryghed, vækkelse. »De ord om Jesu død og blod, de har så stærk en tone«, sang Brorson.

Vi tror på den Helligånd. – Ja, gør vi det? Der går en stærkstrømsledning fra himmel til jord. Der er altid »strøm« på den, vi kan tappe ubegrænset. Der er tappet siden det første pinsemøde. Men tør vi? Vi har nok en anelse om, at vi kan få ordrer, vi vil kvie os ved at udføre. Nogle er bange for stemninger, der kan »få gryden til at koge over«. Da jeg senere var i Japan, hørte jeg formanden for »Den lutherske Kirkes Verdensforbund sige, at vi lutherske kristne snyder os selv for megen velsignelse, fordi vi er bange for den Helligånds magt«.

Endnu kun lidt om bønner over alle bønner »Fadervor«.

Der går en lige linie fra første trosartikel til de to første ord i barnebønner. Og når Gud så er den almægtige, er han i stand til at give os alt, hvad han vil, ingenlunde alt hvad jeg vil, for så blev jeg nok en forkælet stakkel. Derfor: Streg under du *som er*. Gud er en levende virkelighed, han *er* – og er almægtig. Når vi beder, skal vi holde fast ved Guds virkelighed. Det glemmer vi tit, og bag vor bøn ligger tit ikke et »du som er«, men et »du som ikke er«. En svensk præst, pastor Bjørk, fortalte engang i Haslev Kirke om den svenske kone, der havde været til samtalemøde, hvor teksten var fra Mattæus 17²⁰ – om tro, der flytter bjerge. Konen skulle over en elv med knædybt vand til hendes hus, der lå lige overfor. Det var vinter og is på elven. Der var langt til broen. Hun sagde til sig selv: Jeg vover at tro, at isen kan bære. Da hun var midt i elven, brast isen, og konen sagde: »Ja, tvivlede jeg ikke nok på det«. Historien har almen gyldighed. Vi beder – og regner tit faktisk ikke med at få, hvad vi beder om, ja bliver måske endda forbavset, når vi får det.

Dette skulle kun være en lille smagsprøve fra trosalæretimer. Hvor

det var muligt, brugte jeg historiske eksempler, mennesker jeg har mødt, livsskildringer og – med forsigtighed – egne oplevelser.

Der kunne være meget stille i klassen den sidste time fredag aften.

Lov, orden og dagligt liv

Så lidt som muligt med love, men på den anden side går tingene absolut bedst på en skole, hvor der er en vis orden. Spiritus på skolen var ikke tilladt, og vi ville ikke tolerere, at eleverne kom fulde hjem. Kvinder på skolen om natten hos mandlige elever var forbudt og omvendt på husholdningsskolen. – Disse ting var bortvisningsgrunde – hvoraf der dog i 24 år ingen skete. Jo – to piger rejste fra husholdningsskolen af anden grund.

Når et hold kom, sagde jeg den første time i klassen lidt om, hvordan vi gerne ønskede forholdene på skolen – som i et godt hjem. Vi var selvfølgelig dus.

Dagen begyndte kl. 7,30 med morgenmad, hvor der næsten aldrig manglede nogen; jeg spiste selv med. Der var mødepligt til undervisningstimerne – og rettidig. En »for-sent-kommer« blev somme tider spurgt ud om det, vi sidst talte om. Det kunne virke fornøjeligt – og var nyttigt. Jeg havde altid den første time.

Der blev om morgenen i spisesalen sunget en salme, læst et kort bibelord, givet en kort kommentar og bedt en morgenbøn.

Når et nyt hold havde akklimatiseret sig, blev der valgt nogle udvalg: En avisredaktion, et diskussionsudvalg, et underholdningsudvalg, der gik i funktion ved visse fester samt et ordensudvalg til at tage sig af en række små ting. Udvalgene fornyedes et par gange under et kursus. Der holdtes drabelige diskussioner.

Ordensudvalget samlede småbøder ind for overtrædelse af regler, de selv udformede – jeg gav gerne et par tips – men det var udvalgets sag at bestemme. Pengene gik til fælles fornøjelse; bøderne var små. Når elevhold kom, sagde jeg gerne lidt om eder, der skæmmer vort modersmål. Jeg blev alvorlig forskrækket, da det et år skete, at ordensudvalget skrev: En ed 5 kr. i bøde. Mere forskrækket end jeg blev en søn af en hestehandler, der udbrød: Det vil ruinere mig, men jeg vil forsøge at undlade eder. Bøden blev strøget, og manden øvede sig i afholdenhed.

Politimester og føl

Avisen var ikke under censur, kun sagde jeg, at den burde være sådan, at vi ikke havde nødig at rødme, når gæster hørte på. Selvfølgelig var der tit »milde overdrivelser«, og vi lærere fik det glatte lag. Hvor var de tit durkdrevne, dygtige til at fotografere os fra skæve eller komiske vinkler.

Nogle år fandt eleverne på at kalde formanden for ordensudvalget »politimester«. En overgang havde politiet i Danmark hjælpere, unge mennesker, folkeviddet kaldte »føl«.

Billedet viser politimesteren og hans føl. Den lange københavner blev valgt til mester, fordi en elev hævdede, »at lovens arm aldrig kan blive for lang«. Skæbnen ville, at mester kom til at bo sammen med en lille sønderjyde, der selvfølgelig blev valgt til føl, som han tog med godt humør!

I korrespondancen inden elevernes ankomst havde to et år bedt om at få en lang seng – den ene var »mester«. Men ak – bestilte senge var ikke færdige.

Avisredaktionen var valgt og samlede stof til den første avis. Skolefolk kan mange sange udenad. Før en time sang vi Aakjærs dejlige sang om »Bonden med sin såkurv«. Der hedder en linie om bonden:

»Så skred han fra sin ladeport med kurven på den venstre lænd« o.s.v. Jeg kom for skade at synge »Så skred han *med* sin ladeport«. Et stort smil oplyste redaktørens ansigt, og han griflede ivrigt.

Det blev i avisen til, at det var kedeligt, forstanderen kunne være temmelig åndsfraværende. Nu forleden, vi sang, var hans tanker andre steder. Han havde selvfølgelig også meget at tænke på. Der var nu sengen til »politimesteren«. Han selv lå om natten i sengen, men »undersåtterne« (føddeerne) lå ude i landskabet og frøs. Da fik forstanderen en god idé, tog sin ladeport, tømrede en seng, der var så meget for lang til »mester«, at »føllet« kunne ligge på tværs i den ene ende.

En gang jeg måske havde været lidt på farten til foredrag, mælede avisen: Hvem er den lille, gråhårede mand, der somme tider i spisesalen sidder ved siden af L.? – Vides ikke, kender ham ikke, en mand, der holdt nogle foredrag før jul.

Jo, de karle kunne deres kram.

Husholdningselevernes avis skrev en gang, at redaktøren havde fundet et kærestebrev, som A. havde skrevet til sin forlovede. A. skrev, at »standeren«, da de kom, havde nævnt et og andet, de ikke måtte. Men der var da også meget, de måtte. Hvis de på deres værelse havde noget ragelse, tændstikæsker o.a., kunne de blot kaste det ud af vinduet, så skulle han nok samle det op – og det er jo rimeligt, han skal da også have noget at tage sig til! – Jo – piger kan også.

Der var altid en spørgsmålskasse, hvor eleverne kunne spørge om alt uden at skrive navn under. Sjældent var der vrøvlespørgsmål eller meningsløsheder. Jævnlig var der forslag til noget – en form for kritik. Det overvejede jeg altid og drøftede det med staben, hvis det var noget af betydning. Ikke så sjældent blev spørgsmål anledning til nyttige forandringer.

4 aftener om ugen var der aftenang i vor store dagligstue, der stødte op til elevernes, så alle eleverne kunne huses, hvis det skulle være. Aftenangene var frivillig, naturligvis. Der mødte altid mange elever. – »Vor mor« ved klaveret. Eleverne har lært en mængde sange på den måde. Højskolesangbogen – De unges Sangbog. Før timerne brugte vi Højskolesangbogen.

Over halvdelen af eleverne kom dengang fra kredse i Indre Mission eller KFUM og K. Men der kom slet ikke så få fra grundtvigske hjem

Aftensang i dagligstuen

også. Det var vi glade ved. Det gav en nyttig spænding og gode udvekslinger af meninger. En flok, der var stigende gennem årene, kom til skolen af rent faglige grunde.

Det er hændt nogle gange, at en elev i spørgsmålskassen spurgte, om ikke jeg syntes, det var udemokratisk, at alle skulle møde til en bibeltime, troslæretime e.l., hvis de ingen interesse havde i det. – Jeg svarede, at vi ikke havde skjult vort livssyn i det program, de havde fået, og der stod også, at der var mødepligt til alle timer. – De få gange et sådant spørgsmål kom, var det altid fra mænd og kort efter begyndelsen af et kursus. – Men, sagde jeg: I ved jo endnu slet ikke, hvad de timer rummer. Vær mandfolk, lyt og døm. Der bliver intet pres øvet, og måske er en elev, der på forhånd synes, at de timer har han ingen brug for, den, der trænger mest til dem.

Jeg tror faktisk, at mange indså det, men den slags kan og skal jo ikke tælles eller måles. Der blev aldrig spurgt om dette mere end én gang. En oplevelse vil jeg nævne. Hvis jeg om vinteren kom meget sent hjem efter et foredrag, gik jeg somme tider til et værelse, hvor der brændte lys. Ikke så sjældent sad en mand og læste i sin bibel. De fleste år arrangerede eleverne på egen hånd små bibelkredse.

Set fra sydvest 1948

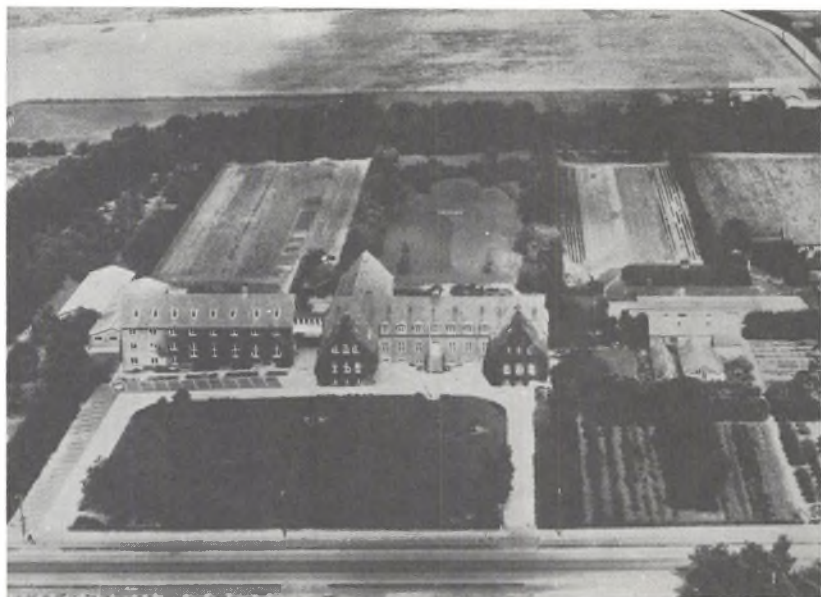
Skolens udvikling

Udadtil var skolen mest kendt som landbrugsskole, men i fællesskab har alle på skolen arbejdet på at forbedre både landbrugsskolen og husholdningsskolen, deres udvikling og undervisning.

Landbrugsskolen begyndte som nævnt med 66 elever, men fik hurtigt 90-100, lidt senere 120 og fra 1954, efter et større byggeri, 130-135 elever. Bortset fra skolens 2. år, da 2. verdenskrig udbrød, var landbrugsskolen altid fuld.

Husholdningsskolen begyndte sommeren 1939 med 33 elever, har gennemsnitlig i de 24 år haft 57. Tallene har svinget noget, men der var ikke undervisningskøkkener til mere end ca. 60, selv om der enkelte år har været en del flere. Gennem vore 24 år har der hver vinter været aftenskole for egnens unge, både i landbrug og i husholdning. Der var stor deltagelse.

Naturligvis måtte rammerne, bygninger og faciliteter, øges betydeligt for at skaffe plads. Der er bygget og ændret for 854.777 kr. i de 24 år. Deraf låntes 619.000 kr., hvoraf der til vor fratræden var afdraget 198.782 kr. To år før vi fratrådte, blev skolen ejer både af »Toftegård«s bygninger og noget af jorden, der indtil da var forpagt-

Bygningerne 1962

ning, samt af det jeg ejede på skole og gård. Begge dele skete på lempelige vilkår. – De to sidste år var vi på fast løn.

Mange skoler har en del god kunst. Efterhånden kom der også lidt i Hammerum. Troels Trier, Vallekilde, malede i to billeder skolens motto: »Gudsfrygt, flid og nøjsomhed«. Jakobskampen stod for det første; rug og græs, der fortrænger lyngen, for det sidste. Før omtalte Lambreth Jensen forærede ved foredragssalens indvielse 1954 skolen 5.000 kr. til salens udsmykning. Det blev et historisk-symbolsk billede, malet af Ib Hjaltason. Også Eli Jepsen, Herning, med flere har betænkt skolen med gaver.

Hvad skal der til, for at en skole kan gå godt?

Eleverne skal føle sig vel i bygninger og omgivelser, føle at de lærer noget – i hvert fald på en fagskole, men jeg tror faktisk overalt. De føler sig bedst tilpas ved at udrette noget, der kan gavne dem i fremtiden. De er også bedst tilfreds med, at der er en vis orden i tingene. Et lille puf – til én, der godt kan, men ikke ret gider, er nyttig. En hånds-rækning til ham – hende, det kniber for, er nødvendig.

Til alt dette er skolens lærerstab af en overordentlig betydning. I en bog til kendte og ukendte kan jeg ikke remse de mange læreres og lærerinders fortjenester op, men jeg har meget stor grund til at sige tak for et fortrinligt samarbejde, for gode ideer, for aldrig svigtende vilje til at gøre tingene bedre. Og dertil for venskab og samvær. Vi har følt det som én stor familie – og jeg tror da nok, det var gensidig.

Én person, der også på en skole spiller en særdeles stor rolle, er »Skolemor«.

En skolemor

En skoles forstander vil ikke være i stand til at fylde – og da slet ikke fortsat holde en skole fyldt, selv ikke med de dygtigste lærere, hvis ikke der er kvindehænder – og -hjerter med i det. I de fleste andre lande har en skoleforstanders kone ikke noget at gøre med husholdning, rengøring, vask, sygepleje – altså med vigtige og nødvendige sider af en skoles liv. Det overlades en økonoma, en sygeplejerske m.fl. Det sker efterhånden også på mange danske ungdomsskoler, hvor elever bor og spiser.

Det gamle mønster i Danmark var, at når man valgte en forstander for en skole, gik man uden videre ud fra, at hans kone var kvalificeret til at overtage ansvaret for alle disse gøremål – og endda være sin mands hustru og inspirator og børnenes gode moder – et umådeligt stort krav! – Mange forstanderkoner på højskoler, landbrugsskoler, efterskoler m.fl. er gået i kast med opgaven. For adskillige var det »over evne«. Mange sled sig op under ansvaret og legemligt slid.

Oprindelsen til ordningen er uden tvivl, at de nævnte skoler, da de opstod, var ejendom eller forpagtning. Hvis forstanderens kone havde ansvaret for alt under husvæsen, hvilede hele det økonomiske ansvar på forstanderparret. En dårlig kost kan tømme en skole. Men kosten har ikke nødig at være overdreven dyr for at være god. Alene 50 øres forskel pr. mand pr. dag i 5 måneder ÷ ferier for 100 elever andrager for 130 kostdage 6.500 kr., mange penge i henrundne år, og praktisk regnskabsføring har vist, at forskellen kan være meget større. Lægges dertil den forskel, der kan være på, hvad mange andre ting koster i et stort hus, er det gamle ønske om, at mand og kone som ledere skulle hjælpes ad og stå last og brast sammen forståelig.

Det gjorde vi i 22 af vore 24 år i Hammerum.

Skolemor i 24 år

Min læser har forhåbentlig gennem mange glimt her i bogen skønnet, at min afdøde hustru trak et meget stort læs. Måske krævede hun meget af sine piger, men tit tog hun selv den tungeste ende. I køkkenet hang et par småkilte. På det ene stod: »Sammel de tiloversblevne stykker sammen, at intet forkømmes«. Så hun en ung pige kaste noget i »svinespanden«, der var for godt dertil, sagde hun: Vi vil ikke her fra køkkenet fodre min mands grise. Der hang også et skilt med sentensen: Småting er små ting, men trofasthed i små ting, er en stor ting. – Det valgte jeg til et foredragsemne.

Alt på skolen var rent og smukt. Der fik ikke lov at opstå »hjørner« på værelser og gange. »Vor mor« havde sine metoder, og de var effektive.

Hun var sygeplejerske. Eleverne sang første vinter om hende: »Vor mor går op ad trappen, med gradepind og kamille-te«. 40 fåresygepatienter fik en vinter deres pleje, selv om andre da måtte hjælpe til, men ansvaret var hendes.

Som skolemor kom alle hendes evner til udfoldelse, alt det hun havde i arv fra hendes hjem og erfaring fra Haslev-årene med indblik i skoleforhold.

Hun samlede på gode ord, ordsprog eller lignende. Lad mig nævne: Taknemmelighed gør glad, glæde giver mod, godt mod er dagligt gilde.

– »taget« uden at vide det. Så morsomt syntes Thea, det var at luge

Kærlighedsstien

Det er bedre at lide uret end at gøre uret.

Den, der gammelt ej vil bøde, kan meget nyt forøde.

Jeg hilser alt velkommen, der ydmyger mig.

Hun vidste, det var svære ord at efterleve, men stillede krav til sig selv.

Hvad hun anså for sandt og rigtigt, sagde hun altid lige ud, kunne »rive et vejr af sig«, men så var det ovre, og hun vandt mange, mange venner. Mange »gamle« piger har skrevet senere og sagt tak, da de selv blev husmor.

Den første tids slid i Hammerum var som nævnt hård ved min kone. Hun følte sig træt, da foråret kom, og gik så ud i læbæltet og begyndte at skære en gang med en håndsaks. Da vi fattede ideen, hjalp vi. Så bad hun de første elevhold om at sende skovbund, erantis, anemoner, kodriver, skovmærker, skovsyre o.s.v. fra alle egne. De smiler nu hvert forår og fortæller om »vor mor«s indsats, når hun hvilede sig. Stien fik navnet »Kærlighedsstien«.

Vi havde smukke, originale dagligstuemøbler, men Thea holdt intet for godt til at bruges i skolens gerning. 3 hold betræk har eleverne slidt. Deraf vævede hun selv de to. Vævning havde hun lært af en søster og på kursus, kunne selv »sætte en væv op«.

Jeg var en del borte til foredrag m.m. Skolen havde gode, ansvarlige lærere, men min kone sad jo »midt i spindelvævet«, fordi vi boede på skolen. Også denne byrde bar hun – og ret let – fordi hun var, som hun var.

Min hustru hjalp med føring af skolens regnskab og kontorarbejde. Kendte eleverne, talte gerne med dem og vidste, hvor de var fra. Hun var »Skolemor« – én af de fuldgode. Kom jeg lidt højt op, var hun mester for at pille mig ned, og fik jeg skrammer i livets tummel, forbandt hun dem.

Skolens fester

Naturligvis skal der festes på en skole med ungdom. Det var let og naturligt for os, der arbejdede på skolen at byde et nyt hold velkommen. Vi havde altid landbrugsskolen fyldt og et passende sommerhold i forhold til køkkenpladsen – nogle år for store hold.

Alligevel følte vi en vis spænding ved begyndelsen af ethvert kursus. Alle hold er ikke ens, det er heller ikke sikkert, vi uden videre kan få det rette greb på tingene – som nu det hold er.

Afskedsfester er både glade og vemodige. Eleverne går ud for at tage fat på det liv, de har rustet sig til og glæder sig til. Når man i 3-5-6 eller 9 måneder lever og arbejder sammen, kommer vi lærere altid til at holde af et hold, og jeg tror, det var gensidig. Derfor også vemod.

Der er på ethvert kursus både traditionelle fester og improviserede. Mange har glædet os ved fester. Organist Lund og frue, Randers, havde altid et særligt tag på vore elever. Og hvor har vi frydet os, når hele familien Harald Larsen fra Hårby spillede på livet løs på alle mulige instrumenter – selv om bondefingre er lidt stive, som Harald sagde. – Hvilken skat i et hjem!

En skoles største fest er den årlige elevfest, hvor der altid mødte mange gamle elever, tallet voksede med årene og op mod vor fratræden henved 1000. Det er vokset siden.

Samværet er det væsentlige ved en elevfest. Automatisk føler eleverne sig »hjemme«, falder til, lytter til foredrag, kan synge, glæder

sig over gymnastikopvisning, ser nye ting på skolen, går markvandring o.s.v. Om aftenen var der altid et optrin, som Husholdningsskolens elever havde indøvet under en lærers instruktion. Så længe skolen ikke havde 9 måneders landbrugsskole, spillede pigerne også mænd og klarede det udmærket. Det var tit ret store opgaver, de løste. Undertiden kunne sangbegavede piger i kor eller solo bære et stykke, f.eks. H. C. Andersens »Klokken«.

Kun ét år optrådte elever ikke. Da spillede selve Det kongelige Teater »Ambrosius« på vor fine scene i haven, en høj med beplantning. Det var fint, offentlig adgang, 1800 tilskuere en lørdag aften.

Alligevel tror jeg, det hold blev snydt på én måde, for »kunstnerne« har altid nydt det, og jeg tror også den store, gamle elevflok glæder sig særlig ved at se nuværende elever optræde.

Stærkest greb nok et »hjemmelavet« stykke: »Moder Danmark«, 1940. Et udsnit af vor historie passerede forbi »Moder Danmark«, en hvidklædt pige med Dannebrog, der stod på »højen«s top. Holger Danske (Foged) med sit skjold sad forneden og »sov«, men lod et par gange sin røst klinge – oven på 9. april 1940. Det var fru Foged med den poetiske åre, der havde formet stykket.

Det er skolens elevforening, der holder elevfesten, byder velkommen og afholder generalforsamling. Sidst samlede jeg kort dagens indtryk og sluttede med en kort andagt. Sluttelig sang vi »Dejlig er jorden« ud i sommeraftenen, båret af et vældigt kor af unge stemmer.

Hver søndag aften var også en slags fest. Der kunne i vor dagligstue med tilstødende rum placeres over 100. Lærerkræfterne skiftedes til at give aftenen indhold – oftest gennem oplæsning. Hvor var der mange gode aftener, spændende fra det muntreste til det dybt alvorlige.

Alle lærerkræfterne har ydet stor indsats på mangfoldig vis til gavn for eleverne og skolens trivsel. De havde også rent praktisk hver sit ansvar for visse ting, husholdningsskolens køkkener, laboratorium, bogsalg, undervisningshaller m.m.

Både sommer og vinter blev forældre og kæreste indbudt til »en dag« med gymnastikopvisning, foredrag, rundgang på skole og i landbrug, arrangerede udstillinger og – vigtigst – samvær og samtale. Om sommeren så forældrene en gentagelse af spillet fra elevfesten.

Skolen som vært

Et utal af selskaber har besøgt os for at se landbrug eller skole, eller begge dele. Det var fornøjeligt, men også i »sæsonen« anstrengende. Engang hørte jeg en kone overtale manden til at gå med ned og se vort nye køkken. Da de kom op, hørte jeg manden sige: »Her skulle jeg aldrig have været hen!« – Og så var der et lunt glimt i hans øjne hen til mig.

At omtale de mange selskaber fører for vidt, men efter krigen fik vi besøg fra både England, Tyskland og U.S.A. Særlig glade var vi ved mange gæster fra de nordiske lande, Island, Finland, Sverige – og flest fra Norge. Det var dejligt!

To gange var det os kært at være vært for Landbrugsskolernes årsmøde, 1942 og 1958, og to gange for Indre Missions ungdomsskolels årsmøde. Gennem mange år holdt Indre Mission et bibelkursus for egen på skolen – for blot at nævne nogle få større arrangementer, men der har været mange andre.

Hammerum Herreds Landboforening har siden skolens start holdt sit sommermøde på skolen. Det var faktisk gennem det meste af vore 24 år en stor oplevelse. Der samledes indtil sidst i halvtredserne fra 500 til over 1000 til disse møder. Der blev holdt foredrag af en foredragsholder, der havde noget på hjerte, men aldrig talt fagligt. Emnerne var historiske, folkelige, kristelige, nationale, politiske (Erik Eriksen, Ole Bjørn Kraft, Hans Pinstrup), eller om et emne vedkommende på en særlig måde havde gjort til sit, f.eks. J. Krarup med sin store rejse til danske missionsstationer i Indien. Landboforeningen stillede forslag om nogle foredragsholdere og overlod resten til mig. Mødet var altid kort efter elevmødet. Det var ferietid og meget vanskeligt at få de talere, vi ønskede. Efterhånden blev det helt min sag. Mange dygtige foredrag fik vi, en biskop, forstandere fra højskoler, landbrugsskoler, lærere, bønder o.a. Om aftenen optrådte eleverne.

Noget helt særligt var seminarielærer Claus Eskildsen, Tønder, der talte ved mødet 1940. Han havde værnemagtsforbud mod at tale i det fri. Der var ingen biler, men der kom over 1000 tilhørere. Der var højttaler i salen – og alle vinduer stod åbne. – Det giver et billede af, hvad 9. april 1940 betød for jævne mennesker.

Om aftenen fik mødedeltagerne det føromtalt »Moder Danmark«. Det var en dag af de store.

Et års tid senere traf jeg Claus Eskildsen på Tinglev banegård og bad ham komme igen. Det kan jeg ikke, sagde han, jeg har taleforbud, der lyder sådan: Ihre Stimmungsmache hat wesentlich dazu beigetragen die Haltung der dänischen Bevölkerung zu versteifen (Deres stemningsdannelse har bidraget væsentlig til at stramme (stivgøre) den danske befolknings holdning). Og så føjede han til: Bedre bevis for, at mit arbejde er lykkedes, forlanger jeg ikke.

Lad mig også lige nævne, at en gang holdt Frits Larsen, Luthersk Missions Højskole, Hillerød, et foredrag om atomkraften. Det var meget fængslende og dygtigt; han var cand.mag. i naturhistorie. Ind i foredraget fik han puttet sit livssyn – udtrykt i første trosartikel: Vi tror på Gud Fader, den almægtige, himmelens og jordens skaber. Da han sluttede, sagde han: Finder vi det nu ikke naturligt at bede en bøn sammen. – Dyb stilhed – aldrig har jeg hørt et ord om, at dette var forkert, fordi det var en faglig forening, der indbød. Hændelsen karakteriserer egnen og dens fortid.

Da Hammerum Husholdningsskole havde verdensformat

Det var den 11. maj 1954, da husholdningsskolen fik besøg af 12 madjournalister fra U.S.A. Vi fandt på skolen besøget meget morsomt.

Først forhistorien: Jeg blev en dag ringet op fra Mejerikontoret i Aarhus, der fortalte, at de ovennævnte journalister under deres besøg gerne ville se Hammerum ny mejeri, og de bad om lov til samtidig at se vor husholdningsskole. De havde tænkt sig – blev der sagt – at tage en madpakke med – og spise den i en vejgrøft. Jeg sagde – i orden – velkommen. Men da jeg havde lagt røret på – først da desværre – gik meningen op for mig. De ville spise her. Jeg ringede. Varm tak i den anden ende – men jævn, daglig mad! Det andet får de nok af – og – hvis I kan lave en smule udstilling – tak.

Det var en meget betænkelig mand, der nu gik til husholdningslærerne. Det kan vi da ikke, sagde de, i dyb og ægte forskrækkelse, vi har lige fået eleverne den 3. maj. Jeg lirkede, udmaledede hvor sjovt det ville være for eleverne og for os alle – sikken lejlighed! – Ja, men hvor-

U.S.A.-journalister taler med min kone

dan dog? »Jo«, sagde jeg, »da jeg lagde røret på, kom en idé. De ønsker at se daglig mad, landbokost. I kan hurtigt lave opskriften til en almindelig dag, morgen, middag og aften med mængdeangivelser af alt – dernæst 5 forskellige middagsretter og endelig en søndagsmiddag«.

Nå, ja – det var da faktisk ting, eleverne var kendt med. Så var de fyr og flamme! På 3 borde for én dag morgen, middag, aften, et bord for hver af de andre middage, og så meget af hvert, at der er nok at smage på. Dermed var sagen i gode hænder.

Da opskrifterne forelå gik vi mænd i gang med at beregne kalorier, protein, vitaminer, mineraler, pris m.m. Alt blev trykt på engelsk og på en tavle for hver ret – sat op bag retten.

Det kan nok være, der kom sus i skrøtterne. Om det lykkedes? Ovenud.

Uddrag af referat i Herning Folkeblad:

Millioner af amerikanere skal nu læse om Hammerum. – De tolv amerikanske mad-journalister, hvis blade dagligt kommer i 3,7 mill. eksemplarer, var meget interesseret i den jævne landbokost.

En lang række amerikanske blade, hvis samlede daglige oplag er på så mange millioner eksemplarer, at vi vanskeligt kan forestille os det i et land, der kun tæller godt fire millioner indbyggere, vil i den kommende tid fortælle deres læsere, specielt de kvindelige, om Hammerum Husholdningsskole og byens nye mejeri – og om, hvorledes daglig-kosten i det jævne danske landbohjem er sammensat.

De tolv kvindelige mad-journalister, som på deres tur Danmark rundt i går besøgte Hammerum, var næppe kommet ud af deres rutebil, før de trak deres notesbog frem. Og de skrev flittigt ned om bogstaveligt talt alt, hvad de så og hørte. De var synligt imponeret af, hvad de så.

Vi har ikke noget, der direkte kan sammenlignes med husholdningsskolen, fortalte en af dem, Violet Faulkner, fra Washington Evening Star, der kommer i 235.000 eksemplarer om hverdagen og 265.000 om søndagen. Hos os har vi nok husholdnings-fakulteter i forbindelse med universiteterne, men ikke et sted, hvor man – som her på Hammerum Husholdningsskole – lærer det praktiske, daglige livs madlavning.

Husholdningsskolens elever havde travlt om formiddagen med at forberede de udenlandske gæsters komme. I gymnastiksalen ventede en udstilling, som klart og overskueligt gav en oversigt over en uges kostplan i et almindeligt landbohjem – den var som skåret ud af virkeligheden, retterne var jævne og velkendte danske.

Nok har det interesse med fine og fornemme middagsretter, men det var tydeligt, at det var mindst lige så godt »stof« for dem at få at vide, hvad vi danske spiser, når vi ikke holder fest eller har gæster.

Har også forstand på andet end mad

Artiklerne om Danmark spredtes ud over det meste af Amerika, eftersom man har valgt journalisterne fra de største blade i forskellige områder af landet. Selv om de er mad-eksperter, har flere af dem dog andre stofområder, en af dem har således skrevet om alle præsident-opstillinger siden den republikanske kongres i 1936. Mange af dem

skriver desuden i fag- og ugeblade – for eksempel Frances Blackwood, der foruden at være medarbejder ved U.S.A.s største aftenblad, Philadelphia Bulletin, der kommer i 700.000 eksemplarer, tillige skriver artikler til farmernes blad »Country Gentleman«. Mange har været husholdningslærerinder, og Marian Manners fra Los Angeles Times, der som fritidsbeskæftigelse har arbejde i familiens appelsinplantage (!), leder tillige sit blads husholdnings-rådgivningstjeneste, som sidste år besvarede henved 90.000 telefon-forespørgsler.

Til gengæld har andre arbejdet sig frem på anden måde, f.eks. The Detroit Free Press' medarbejder, Kay Savage, der startede som almindelig husmoder med at lave tre måltider om dagen – og som nu planlægger måltider for mere end 400.000 læsere.

De ku' lide maden

De amerikanske journalister ledsages på deres tur af den danske presseattache i New York, Kaj Johansen, der har været hovedkraften i arbejdet med at arrangere turen, desuden fulgte fremtrædende fagfolk fra Mejerikontoret og Landbrugsrådet, så gæsterne fik indgående forklaring til alt, hvad de så. Efter besøget på udstillingen gik turen til spisesalen, hvor gæsterne spiste til middag sammen med eleverne. Også her skulle maden være som i det jævne landbohjem til daglig – valget var faldet på frikadeller med spinat, derefter æblegrød. Også disse retter faldt godt i gæsternes smag, og notesblokken fik et par tilføjelser, inden journalisterne hilst af en afskedssang fra pigerne kørte til Hamnerum mejeri. – Så langt avisreferatet.

Selve dagen blev jeg snydt for – desværre. Længe før havde jeg lovet at tale ved de »Fynske Husholdningsforeninger«s årsmøde på Nyborg strand over emnet: »Hvad er en landhusmoder værd«? Gør det op i penge, havde jeg fået besked om. Foredraget skulle transmitteres. Jeg hang på den.

Jeg havde lavet et meget stort forarbejde. Sikken et held lærerinderne foregående sommer havde lavet en sammenligning af færdig købt mad, konserves o.l. og det hjemmelavede med anskaffelsespris, brændsel og den tid, der medgik o.s.v. Jeg undersøgte, hvad færdigsyet tøj til kone og børn kostede, men også stoffets pris. Hvad koster et barn på en vuggestue, i en børnehave (og på et børnehjem for dem, hvor hjem-

Elevernes farvel til gæsterne fra U.S.A.

met svigter). Jeg kom til det resultat, at hvis der blev taget hensyn også til skatten, så kunne en dygtig hjemmegående husmor ca. »holde pengene hjemme« sammenlignet med en udearbejdende. Den håndsrækning, hun giver i bedriften, kunne begynde at tælle på plussiden for hende. – Jeg tror ikke, det er meget anderledes nu. – Og så er »mor« nu engang for et barn »mor«, hvor meget pædagogik og kønsrollemønstre, der så end forkyndes.

Jo – det var en interessant dag både hjemme og på Nyborg Strand.

Den dag fik jeg, en vidunderskøn majdag, mit livs skønneste flyvetur. Som formand for Hammerum Herreds Landboforening skulle jeg kl. 13 med til en indvielsesfrokost for en stor nybygning på Herning Svineslagteri. Den kendte svæveflyver Dyhr Thomsen, Herning, der også havde en privat 2 personers sportsmaskine, var så venlig at flyve mig fra Beldringe flyveplads til Skinderholm do. – ved Herning, for at nå Herning i tide. I 200 meters højde med alle tiders vejr! Ja – man følte sig faktisk som en fugl – en meget, meget begunstiget én. Og der havde lærerinder, lærere, elever og min kone slidt derhjemme. Medens jeg fløj, sad de i spisesalen – og brugte alt det engelsk, de havde, og lidt til.

Læseren har måske undret sig over, at »de onde år« først nævnes her. Det er, fordi jeg gerne har villet give en tværgående skildring af skolens udvikling i hverdag og fest og af de ideer og tanker, der lå bag.

Alle, der har oplevet den 9. april 1940, glemmer det aldrig. Selv vi jævne, almindelige mennesker vidste jo faktisk, at det, der skete d. 9. april, ville komme. Da vi d. 8. gik i seng, sagde jeg til min kone: Nu bliver det måske den sidste nat, vi kan sove i ro. Næste morgen svævede en flok af »sorte fugle« over os, og i dagens løb kørte tysk militær ustandselig nordpå, sigtende mod Norge. Mange kom ikke så langt, men druknede undervejs.

Før krigen brød ud, havde jeg flere gange været syd for grænsen, også med elevhold. Det var let at se, at alt blev sat i krigstilstand. Det brød som bekendt løs, da Hitler gik ind i Polen september 1939. Når en krig, en verdenskrig, bryder løs, bliver ens egne problemer små, men selvfølgelig må enhver tage vare på sit – også under sådanne forhold.

Landbrugsskolen var ung, skulle til november tage mod vinterhold nr. 2. Alt var i sin vorden. Da vi i julen 1938 planlagde at bygge en gymnastiksal m.m., sagde et medlem af legatbestyrelsen: A æ så rej for, vi fo' Kri', la vos vint. Jeg ytrede, at skulle det ske, var det om at få begyndt, da det ellers ville blive skudt ud i lang tid.

Mange unge mænd indkaldtes i Danmark – blev sendt hjem med udrustning, alt var usikkert i efteråret 1939.

Her lige en lille privat ting, der viser, hvor usikker vi følte skolens muligheder på det tidspunkt. Vor mor gav vore to døtre en lille omgang, fordi de nogle dage i træk »var sunket i jorden« hen mod aften. Hun troede, de besøgte naboer. I skulle hellere lære at malke, for nu skal vi måske selv til at overtage gårdens drift (som vi havde talt om). Ja, men mor, sagde pigerne, det er det, vi er ved. Peder Stendevad var en glimrende malkelærer.

Trods krigen fik vi 67 elever vinteren 1939-40. Men så kom 9. april.

Hitler brød »Ikke-angrebspagten«. Danmark blev besat. Hvor var det en tung oplevelse. Det danske forsvar havde været økonomisk-politisk kastebold mellem partier. Det prægede hæren. Det var meget svært at være officer – i hvert fald udadtil over for publikum. Allige-

vel kæmpede de få afdelinger, der kom i kamp, bravt, og nogle gav deres liv.

Det ligger helt uden for denne bogs rammer dybtgående at skildre de bevægede år. I forhold til andre lande slap Danmark billigt gennem krigen, hvad menneskeliv og ødelæggelser angik, men dyrt nok for dem, der mistede.

Det var svært at være dansker i udlandet. Danmark blev hånet, set ned på, i modsætning til Norge, der præsterede en kamp.

De fleste danske herhjemme sørgede, og der var mange af os, der skammede os. Langsomt rejste der sig i forskellige lejre, og med forskellige motiver, en vilje til modstand. Den ytre sig straks i »den kolde skulder« og ved, at man søgte sammen tværs over mange skel til samvær og til at synge vore gode, danske sange.

Det ville have været galmandsværk at gå til voldelig modstand med de bare næver mod maskingeværer. Der skulle først opbygges et apparat. Ære være de pionerer, der gjorde det. Jeg var ængstelig for, at modstanden trådte frem, inden den var i hvert fald nogenlunde rustet og organiseret.

Det store signal blev opstanden i de tæt befolkede københavnerkvarterer de sidste augustdage 1943. Modstandsbevægelsen har udrettet meget. Idelige nålestik er farlige for en hær. Vort nuværende hjemmefærd kan få stor betydning.

Der var også på disse kanter en række modstandsgrupper. Tit hørte vi natlige eksplosioner på banerne, der førte til Herning. En aften i april 1945 var K. U. fra Herning til diskussion med skolens elever. Da vi lige havde nydt kaffen, kom der et vældigt skrald. Jeg bad Birger, vor søn, om at suse ned på stationen og få opklaret, om det var det danske tog, der normalt gik ved den tid. – Skrup hjem, sagde de til ham.

Der var råb, skrig, ambulancekørsel ca. 800 m borte. Et lokomotiv var afspreget, en del skadede. På min marktur næste dag traf jeg Jakob Ledvogter. Sabotagen skete tæt ved ledvogterhuset. På denne egn siger adskillige »formelig«, når noget ret skal bekræftes. Jakob fortalte mig, de holdt ham bøssen for brystet. A so'e te dem: A håe formeligen et gjør et. Om han da ikke havde hørt eller set noget? Jow a tørt nok, dæ va nøj dæ »fislet«, men a hå ingen sjet. Ikke mærkeligt stakkels Jakob var dybt rystet.

Men hvor var det fantastisk godt gjort, at de tog, tyskerne havde sat danske gidsler i, ikke blev saboteret.

At den danske sabotage på banelegemer eller på anden måde genere tyskerne, er der mange beviser for. Den vægtigste bedømmelse afgav Montgomery, da han besøgte Danmark ved krigens slutning og sagde om den danske modstandsbevægelse, at den var »second to none«, nummer to til ingen – altså hvad organisation angår stod meget højt. Uden tvivl lettede modstandsbevægelsens store indsats, så vel som den danske indsats for at redde jøder, danske generalstrejker og revolterne i København i nogen grad forholdene for Danmark blandt de sejrende nationer ved krigens slutning.

Foran skrev jeg, at for mig var et af livets højdepunkter, da jeg lagde mit ja for Danmark i stemmeurnen 10. februar 1920. Et andet var, da budskabet om krigens slutning kom fra Londen den 4. maj om aftenen. Da gjaldt det hele Danmark efter 5 onde år, 1920 Sønderjylland efter 56 år.

Tiden, der fulgte

Det kunne ikke undgås, at modstandsbevægelsen undertiden begik fejl under sin virksomhed. Det gjorde desværre også en del danske i fest-rusen ved at handle hensynsløst mod »de små syndere«. Selvfølgelig var der regnskaber, der skulle gøres op, også alvorlige regnskaber, men ikke af gadens parlament – selv om en del af dem, det gik ud over, selv havde været ude om det.

Men hvad med Danmarks sydgrænse? Spørgsmålet var der straks. De danske foreninger i Sydslesvig fik enorm tilslutning. Jeg personlig har fra rejser og samtaler dengang den opfattelse, at et flertal i Sydslesvig regnede med: Nu tager Danmark os! Og fandt det i sin orden.

Havde det været rigtigt at gøre det? Hvis man holder på folkenes selvbestemmelsesret, ville det have været forkert at tage en afstemning straks, da det kunne blive en panikafgørelse.

Derimod skulle vi efter min opfattelse have givet Sydslesvig en »paragraf 5«, altså løfte om fri afstemning efter en årrække.

Knud Kristensen gik ind for en sådan politik, men det blev Christmas Møllers idé, »Grænsen ligger fast«, der blev regeringens officielle holdning.

Måske var resultatet blevet det samme, men for mig, der kendte til at kigge længselsfuldt over grænsen, var det en sorg, at Danmark ikke strakte hånden ud imod dem, hvis hjerte hang ved Danmark.

Trods alt overlevede danskheden dernede, ja har vel ikke i nyere tid været mere livskraftig end nu. Flere steder i bogen er der glimt om Sydslesvig.

I det følgende afsnit fortælles om den direkte berøring med krigen, skolen fik ved at huse tyske tropper fra januar 1944 til krigens slutning.

Selvbudne gæster

Da den tyske værnemagt 1944 i januar tog en del af skolen, var der af skolebygninger kun hovedbygningen fra 1928 og gymnastiksalsfløjen fra 1939.

Omkring nytår ankom der et par hundrede mand til byen. Forinden var den øverstkommanderende, en major, med sin stab fra Herning i Hammerum til forhandling med repræsentanter for sognerådet og kæmner Lars Sepstrup. Jeg blev altid ved denne og følgende lejligheder tilkaldt som tolk. Majoren var ret medgørlig og gik med til, at værnemagten fik missionshuset »Silo« plus Højskolehjemmets gymnastiksal. Landbrugsskolens gymnastiksal skulle gå fri og stå til rådighed for sognets mødeliv, mindefester m.m.

På skolen fik vi, straks tropperne kom, indkvarteret 2 officerer, som hurtigt opdagede, at her var en fin gymnastiksal, toiletter m.m. – meget bedre end de andre steder – og med mulighed for bad og god varme.

Den egentlige kompagnifører var på orlov de første dage i januar, hvor en ung oberleutnant førte kompagniet. Han stævnedes os, straks efter kompagniets ankomst til forhandling, der fandt sted mellem ham, en feldwebel og to underofficerer og så Lars Sepstrup i dennes lille 3×4 m kontor på Toftegård – og mig som tolk.

Oberleutnanten sad på Lars's stol, vi andre stod op. Hr. Oberleutnanten begyndte på en lang tale – tyskerne er ordrige – og sagde så undervejs, at værnemagten var taknemmelig for den venlighed, der var vist dem af kommunen ved at stille højskolehjem, missionshus og landbrugsskolens gymnastiksal til deres rådighed. Manden havde ikke været med til den første forhandling. Jeg afbrød ham og sagde: Und-

skyld, hr. oberleutnant, major N. indgik aftale om, at skolens gymnastiksal skulle holdes fri.

Da fór manden op som trolde af en æske og himlede op – troede, jeg var i besiddelse af så megen dannelse, at jeg var klar over, at når en tysk officer talte, havde jeg at tie. Så satte han sig og fortsatte sin udvikling, og jeg tav – indtil han var færdig. Da gjorde jeg kort omkring og gik mod døren. Jeg vidste, han for tiden ikke kunne undvære mig som tolk. Han råbte, hvad det skulle betyde. Jeg gik hen til ham, så ham skarpt i øjnene og sagde: Det skal betyde, hr. oberleutnant, at sådan som De har behandlet mig i dag, blev jeg også behandlet som preussisk rekrut i 1915. – Det finder jeg mig ikke i nu, og hvis De ønsker, jeg skal tolke, må De vænne Dem til også at høre på det, jeg har at sige.

Så sluttede mødet. Hr. oberleutnanten gik og hans »hale« bagefter, men feldweblen sidst. Han »trøstede« mig med: han er ung og ikke så slem. Iøvrigt mente jeg at kunne se, at »halen« indvendig morede sig. Dette sammenstød gavnede skolen fremover, da det var den samme feldwebel, der var der hele tiden, og hans betydning i et kompagni er tit større end de skiftende officerers. Næste dag kom et par officerer for at få mig til frivilligt at afstå salen. Jeg sagde, at de som officerer sikkert ville forstå, at jeg var nødt til at adlyde mine myndigheder.

Et par dage senere kom 2. akt. – Da var kaptajnen, der førte kompagniet, kommet fra orlov, og pludselig gik han og hans officerer rundt og skridtede gymnastiksal og tilstødende rum af – uden at melde sig hos mig. Jeg gik ned, stillede mig i døren, blev ignoreret. Jeg gik hen og spurgte, med hvilken ret de gik her. Fik svaret, at det ragede ikke mig, men i morgen kom han med 70 mand til salens belægning. Jeg hævdede, det var mod aftalen om anbringelsen i Hammerum og et brud på, at vi var godkendt som reservelazaret for danske i en katastrofesituation. – Det blæste han på – i morgen, sagde han. Godt, så alarmerer jeg mine myndigheder. – Gør De det, sagde han hånligt.

Dem var der desværre ikke mange af, politiet var jo borte, men i Herning sad der endnu en politiembedsmand, der havde med de tyske indkvarteringer at gøre, og nok så vigtigt – også i amtet var der endnu embedsmænd. De lovede at forsøge på at hjælpe os.

Næste dag kom kaptajnen – alene – ind i mit kontor og undskyldte meget høfligt det fra i går – på dansk!!

Han ville gøre mig bekendt med, at nu søgte de om at få reserve-lazaret-kendelsen omstødt, fordi værnemagten behøvede salen. – Han kom for at hindre, at jeg blev for altereret, når tropperne kom!!

Den historie tog omtrent 3 uger. I mellemtiden fik jeg hyppigt besøg af officerer, der søgte enten at liste eller true mig til frivillig at afstå salen.

En sagde: De danskere er skrækkelige! Her sidder vi, forhandler og forhandler og kommer ingen vegne. Jeg svarede, at siden Hitler fejede den ikke-angrebspagt til side, der var mellem Tyskland og Danmark, havde vi intet andet forsvarsmiddel end forhandling. Det gør I også »verflucht« (forbandet) godt – sagde han og gik. Men det var da altid en slags anerkendelse.

En anden sagde: Det er altid Dem, kommunalbestyrelsen sender os hen at forhandle med. Det nytter jo ikke. Der må da være nogle andre instanser. Der må da være en stifter af denne institution, kan vi ikke få forbindelse med ham? – Forsøg det, sagde jeg, han døde 1905. Da kneb det en smule for ham at holde sig alvorlig.

En anden sagde, at jeg som gammel tysk soldat måtte vide, at soldater altid skulle have det bedste. – Så har tingene ændret sig, sagde jeg. Når jeg ikke var ved fronten, har jeg hovedsagelig ligget i kostalde i Husum og Lübeck. Så blev han vred, truede ad mig og sagde: Tag Dem i agt, vi ved alt om Dem! Det blev jeg ikke forskrækket over, for jeg kunne vide, det ikke var sandt.

Der var flere episoder, men dette som smagsprøver. Efter en sådan »forhandling« kom jeg ind i dagligstuen, da der søndag eftermiddag blev drukket kaffe. »Du ser så oprømt ud, som efter en god middags-søvn«, sagde Foged.

Endelig måtte vi give op, og da skulle eleverne lige have den sidste gymnastiktime i salen, før tyskerne kom. Nogle få tyskere var ankommet til forberedelse. Jeg sagde til eleverne, uden for salen, syng nu så det drøner! »Donnerwetter was für Kerle!« (Tordenvej, sikke karle, sagde tyskerne. Tordenvej er en tysk ed).

Da tropperne kom, gik de næsten på tå på det spejlblanke gulv, men da de forsvandt, skovlede vi skidt ud.

Da det nu var alvor med belægningsen, kom feldweblen med en overenskomst, han bad mig underskrive. Det kunne jeg have nægtet, men som gammel tysk soldat vidste jeg, at hvis vi skulle have mulig-

hed for at fortsætte skolen, gjaldt det om at få troppernes rettigheder fastlagt og begrænset. Derfor skrev jeg under, efter at mine ønsker, om hvad og hvor var blevet opfyldt. Jeg forlangte ingen lejesum – lod dem sætte den, som de ville.

Det viste sig at være godt med regler. En dag de stillede op til parade på den store plæne nord for skolen, var jeg ikke hjemme, men min kone gik hen til den kommanderende og sagde meget bestemt, at her havde de intet at gøre og bad ham forsvinde. – Det gjorde de ganske kort efter.

En aften jeg heller ikke var hjemme, kom en pige farende op til min kone og fortalte, at tyskerne havde brudt døren op, og nogle var inde på »vor side«. Min kone gik derned, talte skrappt og stoppede dem. Så barrikaderede vi døren totalt. De, der kender min hustru, ved, at hun talte meget hurtigt, og hun var også perfekt i tysk.

De plukkede jordbær 1944. Jeg forskrækkede flere og fangede én ved 23-tiden en aften. Jeg stod i skygge ved hegnet, han plukkede i sin hjelm. Han flygtede, da jeg råbte »halt«, men jeg kaldte ham tilbage, da det jo ellers ville vække opmærksomhed i morgen, at han manglede sin hjelm. – Så lavede jeg et nummer for at redde vore jordbær til eget brug. Jeg sagde til ham: En tysk soldat må ikke stjæle. Det har De gjort. Nu er jeg i stand til at pille Dem ud af flokken. Hvis jeg melder Dem, ved De, hvad det koster: Østfronten. Jeg melder Dem ikke. De kan tage Deres hjelm med jordbærrene, men på den betingelse, at De sørger for, at »soldatjordbærplukning« holder op. – Det gjorde det. – Når det kom til stykket, ville jeg ikke kunne få mig selv til at melde ham, men alle kneb gælder under visse forhold. De fik lov at købe et mindre kvantum hos skolens gartner.

Til at begynde med lå her officersaspiranter til uddannelse, intelligente folk. Der gik altid vagt omkring skolen om natten. Når jeg på cykel kom hjem fra foredrag, tit fra Herning efter et forsinket tog, stod meget tit vagtmanden ved trappen, hvor jeg gik ind. Han ville vide, hvad engelsk radio sagde. Jeg var nødt til at udvise nogen forsigtighed, men jeg styrkede i hvert fald ikke deres mod og krigsmoral. Til sidst var det ynkelige folk, der lå i salen.

Tropperne var borte fra nytår 1945 til marts. Det samme kompagni kom tilbage, fortroppen gik i gymnastiksalen og tørrede halm til trop-

perne fra midt februar, så glæden ved salen var kort. Det er de forbandede danske sabotører, der hindrer vort kompagni i at komme her til fra Hadsten! sagde de. – Så effektiv var sabotagen! Nu er sandheden jo nok, at transporten fra Norge sydpå havde fået førsteet. Men vi hørte »baneskrald« næsten hver nat.

Selvfulgelig vidste eleverne besked med modstandsbevægelsen, enkelte gik »under jorden«. Hvor mange der var engageret, ved jeg ikke, men jeg ved en del var med på deres hjemegn og opbevarede »sager«. Der kom til skolen folk fra modstandsbevægelsen under andre navne og titler og talte til eleverne. En bad mig præsentere ham som »sekretær«. Da jeg kom til næste time, lå der en seddel på katederet, hvor der spurgtes, hvad han var sekretær for. Inden jeg fik svaret, kom »røsten fra bageste række« – sabotage!

Da de tyske tropper kom, søgte de straks at sælge cigaretter til vintereleverne, men de unge mænd »så dem ikke« – og så hørte det op. Sådan var klimaet for begge de vinterhold, der havde berøring med dem.

Mere betænkeligt var det med husholdningseleverne sommeren 1944. De var underrettet om situationen og blev stillet frit, om de ville komme. 7 meldte fra, men der mødte 70. På forhånd var meddelt, at mindste samkvem med de fremmede var bortvisningsgrund. – Desværre var der én – med en forkludret fortid – der gik en tur med en af »de grønne« den første søndag, hvad kammeraterne straks meddelte mig. Hun »gled« næste formiddag under ledsagelse af en lærerinde.

Pigerne havde den sommer et enestående godt kammeratskab og var særdeles flinke elever. Tyskerne fik ikke et smil – menneskeligt hårdt, men nødvendigt.

Der opstod også komiske situationer. Her én af dem. En soldat kom en dag ind i mit kontor og bad om at låne min skrivemaskine. De havde selv en duplikator, og til en aftenfest i salen havde poeter begået nogle rim.

Skal – skal ikke, svirrede i min hjerne. Dette var en lille ting. Jeg sagde ja. Næste dag passede jeg på, hvor tyskerne kastede deres affald. Der fandt jeg, hvad jeg søgte, et makulaturark med »poesien«, ikke tydelig, men læselig. Det gemte jeg, har det endnu.

Fjorten dage senere kom samme soldat i samme ærinde. – Gerne,

sagde jeg, men på den betingelse, at jeg får et eksemplar af Deres poesi til opbevaring i skolens arkiv og viste ham det fra sidst. Soldaten omkring, ud af døren. Sagen var, at »poesien« sidst drejede sig om de piger, de ikke kunne få fat i – og om mig – der var den store hindring.

Danmarks første vagtværn

Da det danske politi i september 1944 var borte, og aftenerne blev mørke, begyndte skarnsfolk at husere. Den 26. september 1944 gik to mand fra gård til gård fra Hammerum til Frølund, slog en masse ruder itu, talte en slags tysk, sagde folk, og forlangte penge. Fem hundrede kroner – op med moneterne. Det er svært at handle i en sådan situation, når man vågner af den søde søvn. To steder fik de, hvad de forlangte. Det ene sted stod både far og søn med hver et ladt jagtgevær, men de turde ikke skyde, fordi de troede, det var bevæbnede tyske soldater.

Næste morgen ringede en af de overfaldne til mig om at hjælpe. Han var endnu meget chokeret og bad mig om at gå med til den tyske værnemagt for at få dem til at beskytte os. Han troede, det var tyske soldater.

Hvad gør man i sådan en situation? Vinde tid – tænkte jeg! Bede tyskerne – nej, men det sagde jeg ikke. Jeg indbød alle, der havde lidt overlast til sammen med sognefoged og sogneråd at tale om sagen i mit kontor. Jeg ønskede at få mere ro til at falde over gemytterne. Det hjalp sogneråd og sognefoged til med. Jeg tog en slags afhøring og noterede ned. Alle fortalte samme historie om rudeknusning, trusler og pengeafpresning. Et enkelt sted kom de ind, slog en mand i gulvet og forskrækkede en blind pige.

Ind imellem kom afhøringen til den brede og hyggelige Laurids Hjørnholm, der også havde for skik meget hyppig at bruge ordet »formelig«. – Han berettede: Det er formeligen ikke let og stå der inden for vinduet i stumpskjorte, når to fyre larmer udenfor. De ville ha' 500 kr. A soe te dem, I ka' vel nøjes mæ 50. Det tøde på de anstrengte gemytter i mit kontor. Fru Hjørnholm var sprunget af sengen for at kalde på to karle, og da de kom i skarp trav, forsvandt røverne. Et sted tændte konen sengelyset, da de buldrede på vinduet og forlangte penge. Sluk! sagde manden, og medens de skreg højere, fik han

20-30 kr. lempet over i en gammel tegnebog fra »den fede« – alt hvad jeg har, sagde han, og det nøjedes de med.

Næste dag gik budstikken i sognet om at møde i sognets eneste tilstrækkelig store lokale, Landbrugsskolens kartoffelhus. Enormt fremmøde for at beslutte oprettelsen af et vagtværn. Først drøftedes det skete, og der faldt drøje ord om, at nu ville vi værge os. En fredens mand som pastor A. Buus sagde, at det såmænd ikke gjorde noget, om der blev brug for en ambulance. Men så kom frølundgårdmanden, om hvem man vidste, at han kunne slå hårdt, og sagde: Der bliver ingen brug for ambulance! Det er mit livs sorg, at de i nat ikke kom hen til mig. Jeg har en svingel stående ved siden af min seng!

Vagtværnet fungerede gennem længere tid, hindrede et par småting, opdagede en ildebrand i tide, men der blev fred på vore veje. – Tyskerne var opmærksomme, og omtalte feldweibel kom til mig for at få besked om, hvad det var, og om vi gik med våben. Jeg viste ham en stærk gummislange med jern i nederste ende. Han svingede den – prima – prima, sagde han og var tilfreds. Enkelte havde jagtgevær med, skønt de var krævet afleveret.

En dag fik jeg telefon fra Ikast, at det var noget galt noget, vi havde lavet, for vore vagter antastede folk, der var ude i deres lovlige ærinde (samle nedkastet ammunition op). Alle vore folk fik instruks om, at fyre, der ikke kunne eller ville gøre rede for deres færd, skulle bringes til den vagtstue, vi havde indrettet i Hammerum. Der foretog enten Foged eller elektriker Johansen »afhøringen« og så gik det. Iøvrigt kunne de fleste af vore vagtmænd nok selv tælle og lægge sammen.

Skolen ved krigens afslutning

Den 27. april 1945 var sognerådsformanden og jeg anmodet om at komme til de tyske troppers hovedkvarter i missionshuset for at kvittere for tilbagegivning af de ting, de havde modtaget (tysk orden). Der var nogle ny officerer, der endnu på det tidspunkt var Hitler-tossede. Med dem fik jeg en skrap debat. Sognerådsformanden sagde til mig, da vi kom ud – blot det går godt, du sagde vist for meget. Frederiksen forstod ikke debatten, og tyskerne talte med megen patos – Viel Geschrei und wenig Wille. Missionshuset var meget medtaget. I mødesalen hang der et skilt, hvorpå der stod:

Drik, og du dør.
Lad være med at drikke og du dør.
Altså drikker jeg.

Det var ret beset en prædiken om, hvor tomt et menneskeliv kan være.

Spændingen var stor lige til den 4. maj 1945. Der var fremstående tyskere, der ville gøre Danmark til Hitlers sidste desperate forsvarsrede. Vi vidste, Hitler var slået, men skulle Danmark ødelægges til sidst?

Kun de, der har oplevet det, har mulighed for at fatte den lettelse og glæde, der spontant greb det danske folk, da den danske stemme fra London bevæget, snublende meddelte den 4. maj om aftenen, at Tyskland havde kapituleret.

Bagefter forstod vi på skolen dårligt, at der den 3. maj mødte 80 husholdningselever og kun udeblev et par af de indmeldte. Min kone var med på en generator-lastbil, der samlede elever op nordover fra Thy og undervejs. De fleste kom cyklende (på elendige cykeldæk) eller med tog, der kørte usikkert og forsinket (skinnesabotage) – og med flyveralarm undervejs. Ja, hvor mennesker dog indretter sig efter forholdene!

Den 4. om aftenen var eleverne just samlet i dagligstuen til aften-sang, da glædesbudskabet kom. Vi sang spontant: Nu takker alle Gud. Lys i vinduer – ingen mørklægning. Folk ud af husene, glæde uden lige. I løbet af natten mødte modstandsgruppen fra Hammerum på landbrugsskolen. J. E. Foged var deres leder. De fik smørrebrød – og instruks om deres opgaver. Af våben havde de lidt af hvert, af det englænderne havde kastet ned, men kun lette våben. Det var kosteligt for mig fra mit kontorvindue at se, hvordan disse unge (2 vagtposter) standsede tyske lastvogne stoppet med svært bevæbnede tyske tropper – en slags tysk disciplin. På Toftegård blev der opbevaret sprængstof, våben og ammunition den sidste tid før krigens slutning.

Landbrug

I mange lande driver en landbrugsskole ikke praktisk landbrug. Det kræver danske landmænd af danske landbrugsskoler. Det er sundt! Det var mig en stor glæde i 1938 at få ansvaret for et landbrug.

Thea samler ind til Norge, maj 1945

I løbet af nogle år blev de vandlidende arealer afvandet, så de 36 tdr. land kom i en rimelig produktionstilstand. På de lave arealer var græsvæksten den sikreste. I 1948 tilbød en nabo mig sin gård, 70 tdr. land, i forpagtning. Det var heldigt, for nu tog rationalisering, traktor og de redskaber, der fulgte med, sit greb om landbruget.

1938 købte jeg ved starten 16 kvier på Sjælland efter gode tyre, nogle på steder hvor fodringen ikke helt havde svaret til anlægene, for 6.350 kr., 12 à 360 kr. og 4 à 500 kr. Priserne karakteriserer tiden. Alle kvierne ydede i Hammerum mere end deres mødre. Jeg investerede de første par år 18.000 kr. i landbruget og ca. det samme på skolen som forpagter af begge dele, begyndte altså småt.

Perioden 1938-1962 spænder over både stilstand og udvikling, stilstand under krigen. Der blev 1938 bygget en T-gård, datidens højeste mode, med så korte færdselsveje som muligt. Det blev senere til en korsgård med en fløj til svin og de korte færdselsveje bibeholdt. For ensilageopbevaringen er hele udviklingen fra grubesilo til overdækket silo og tårnsilo med indkast i stalden gennemløbet.

Jordboniteten er meget vekslende. Gennemsnitlig for årene høstede vi omkring 20 fold korn. Roerne var som regel gode. Der avledes en del kartofler.

Så smuk kunne en høstmark være 1949

1954 blev skolen bedt om at overtage en afkomsprøvestation. Til 1962 stod der 2 hold kvier à 19 stk. hvert år. For at være sikker på at kunne byde den bedst mulige græsning, blev der 1957 lavet et vandingsanlæg.

1959 købte vi en gård på godt 40 tdr. land, heldigt, da forpagtningen af den på 70 holdt op nogle år efter. Gårdkøbet har sin egen historie. Vore jorder lå ved siden af hinanden. Jeg lirkede somme tider ved, om gården kunne købes. – Nej, ejeren ville bæres fra sin gård. Flyvehavren var ikke dengang avis- og forskrækkelsesstof her på egnen, hvor man ikke regnede med den. Min nabo dyrkede megen blandsød, byg-havre. En dag får jeg øje på flyvehavre i markskellet. Den gæst ville skolen nødigt have. Naboen og jeg talte om sagen. Han havde pligt til at rense et bælte. Jeg hjalp til. Vi puttede flyvehavre i sække. – Under dette arbejde snakkede vi godt, og jeg fik løfte om, at skolen skulle have forkøbsret på gården, når han døde. Det løfte blev holdt. Det var af meget stor værdi for skolen!

Skolens landbrug har været undergivet tidens vilkår, men jeg har været tilfreds. I krigsårene ved jeg ikke, hvordan vi skulle have klaret kostforplejningen på skolen uden et landbrug.

I »de onde år« brugte vi, tilskyndet både af forsøg og erfaring, meget store grovfodermængder til køer. Det er ikke altid rigtigt. Fodringen kræver mere påpassenhed, og økonomien beror på en balance mellem arbejds løn og kornpris. En god roemark giver her 2-3 gange så mange foderenheder som en kornmark. Sagt lidt paradoksalt: Man har mest korn til rådighed for ejendommen eller til salg, når kornarealet er lille – hvis grovfoderudbyttet er stort og anvendes rigtigt. Der dyrkedes under krigen også lidt bælgplanter for at bøde på manglende protein.

Afkomskviernes »spiseseddel« var bestemt af Forsøgslaboratoriet og gennemførtes af en assistent fra laboratoriet og en hjælper fra gården.

Gennem årene havde jeg på gården mange dygtige og interesserede medhjælpere. En skoles landbrug, hvor forstanderen ikke kan være ret meget med i praktisk arbejde, er mere afhængig af medhjælpere end et almindeligt landbrug. Jeg sagde gerne til de unge, at hvis alt i vort landbrug er i orden ude og inde, regnes det af besøgende for en selvfølge. Er der noget galt, får jeg skylden. De unge og jeg talte sammen om sagerne – mere og mere, som tiden gik.

Udadgående arbejde

Gennem mange år, helt fra Haslev-tiden, var jeg forfatter af lærebøger til landbrugsskoler – alene eller sammen med andre. Det gav meget arbejde, men var en god forberedelse til undervisningen. Har også skrevet til visse samleværker og til landbrugspressen.

Ankommet til Hammerum følte jeg det som en forpligtelse at sige ja til foredrag og møder for at gøre skolen kendt. Iøvrigt kommer man da kun, hvor man bliver bedt derom.

Det følte som et håndslag, at jeg af egnens landmænd blev valgt til formand for Hammerum Herreds Landboforening i 1948. I 1956 bad jeg mig fritaget af arbejdsmæssige grunde.

Det udadgående arbejde havde utvivlsomt en del af skylden for, at jeg fik meget at gøre med landbrugets organisationer.

1. 1948-56: Formand for Hammerum Herreds Landboforening.
2. 1952-60: Formand for Foreningen af jyske Landboforeningers Regnskabsudvalg.

3. 1956-63: Formand for udvalget for »Det landøkonomiske Driftsbureau«.

Desuden sad jeg en årrække i de Jydske Landboforeningers Bygningsudvalg. Ved starten af den stedlige forening for kunstig sædoverføring var jeg en kort tid formand. Det samme en kort periode for Hammerum Herreds Kartoffelsektion.

Den nummererede post 2 gjorde mig til deltager både i Foreningen af jydske Landboforeningers bestyrelsesmøder og i De samvirkende danske Landboforeninger.

Jeg kom derved på nært hold af mange forhold, lærte en del, der også kunne bruges hjemme på skolen – og kunne undertiden øve indflydelse på beslutninger.

I begyndelsen af halvtredserne var landbrugsskolerne i nød for plads til den undervisning i nye redskaber og maskiner, der trængte sig voldsomt på. Maskintiden og rationaliseringen var over dansk landbrug.

Ved et møde i De samvirkende danske Landboforeninger 1953 beklagede formanden, Hans Pinstrup, at et dansk forslag om anvendelsen af nogle amerikanske penge af de såkaldte Bentonmidler, var blevet kasseret i Paris, og nu efterlyste han gode forslag. Jeg røg op med det samme, forklarede landbrugsskolernes manglende mulighed for at gøre fyldest i landbrugets ny situation, hvor hverken gamle eller unge kendte nok til de dyre ting, de nu brugte.

Det lyder godt, sagde Pinstrup, men det kan I vel ikke bruge ret meget til. Jeg: Jo. – Pinstrup: Kan I bruge 10.000 kr.? – Meget mere, sagde jeg.

Et tilskud til vor maskinhal på 25.000 kr. blev efterfulgt af et til byggehallen på 15.500 – en meget stor gave til danske landbrugsskoler, netop på et vigtigt tidspunkt. Vor byggehal var den første.

Livets praksis viser, at der er to modsatte veje, skoleforstandere kan gå og endda have en fyldt skole: 1. Tage udadgående arbejde samtidig med skolearbejdet. 2. Blive hjemme, passe skole, landbrug og have god tid til at tale med elever.

Nr. 2 er nok den bedste metode – i hvert fald når der ved starten er en trofast elevkreds bag skolen.

Jeg har altid passet meget på, at mit udadgående arbejde ikke kom til at gå ret meget ud over mine timer, men timebytning kunne ikke

altid helt undgås. Jeg kunne have været mere personlig, menneskeligt, for mine elever ved at blive mere hjemme, og det kunne også have haft betydning for landbruget.

På den anden side fik jeg tit stillet opgaver ude, der tvang mig til at gennearbejde ting, som senere gjorde nytte i skolens undervisning. – Og – lad mig indrømme det – jeg kunne jo li' at holde et foredrag, jeg havde arbejdet med og har somme tider haft meget store forsamlinger som tilhørere.

Gennem organisationsarbejdet fandt jeg venner i de kredse, også venskaber, der holder endnu.

I 1955 nedsattes i april måned en voldgiftsdomstol, hvori jeg var det uorganiserede landbrugs repræsentant – uorganiseret i den forstand, at det store flertal af landboforeningernes medlemmer ikke står i en arbejdsgiverforening. Stridsspørgsmålet var: »Kan land- og havebrug tåle at få en 8 timers arbejdsdag?« Punktstrejker havde voldt mange landbrug kvaler. Sagens afgørelse ville få betydning for alle landmænd, hvad enten de var organiserede arbejdsgivere eller uorganiserede.

Hans Pinstrup, som jeg satte meget højt, pressede mig en morgen i telefonen til at tage nævnte post, mente, jeg var nærmest til det som formand for Jydske Landboforeningers Regnskabsudvalg og Driftsbureauet. Det er eneste gang, jeg gentagne gange i dagevis har været borte fra skolen, når undervisning gik på.

Som jeg sled! Alle argumenter skulle fremsættes gennem arbejdsgiverforeningens sagfører, men vi fik et godt samarbejde. Præsidiets udgjordes af 2 højesteretsdommere og formanden for Landsskatteretten. Vi spiste frokost i »Snapstinget« – spartansk – og for egen regning.

Formanden »logrede« lidt for arbejderrepræsentanterne og priste 8 timers dagens velsignelser, som nu her i København, hvor arbejderne kan få del i mange kulturgoder i deres fritid. – En dag sagde jeg dertil: I mit sogn derovre ved Herning deltager enhver ung med respekt for sig selv i 2 ugentlige gymnastiktimer. Vi har flere aftenskoleformer, landbrug, husholdning, dansk, litteratur og sprog. Der er en livskraftig ungdomsforening, og KFUM og K samler 150 til månedsmødet. En foredragsforening har god tilslutning, og der er meget stor kirkegang. I sognet ligger en folkehøjskole, en efterskole og en landbrugs- og husholdningsskole.

Vi har en lang arbejdsdag. En kendt bonde, Jens Havskov, hævder,

at vi ovre i vest også er glade ved 8 timers dagen, så glade ved den, at vi tager den to gange i døgnet.

Ved gymnastikstævner møder Vestjylland med langt de største hold. Rank og kæk ungdom. Må jeg spørge: Hvor mener man, den største procentdel af befolkningen deltager i kulturlivet – i denne by – eller i »det mørke« Vestjylland? – Tavshed.

Men vi vandt. Præsidiet dømte: Landbrug og havebrug kan ikke tåle en 8 timers arbejdsdag! Sikke tider – dengang!

Da den dejlige »Kongenshus Mindepark« på ca. 2000 tdr. land blev oprettet, var jeg sekretær for et udvalg af stedkendte, ældre folk med lang hukommelse, der gennemgik alle ansøgninger – rettere beskrivelser – af hedeopdyrkere, der efter forslagsstillernes mening burde have deres navn på en æressten for hedeopdyrkere – ordnet efter sogne i Hammerum herred. Udvalget gennemgik 154 beskrivelser, atterteret af kommunerne, uhyre interessante. Hvilken indsats har de ikke øvet og hvilket slid! I mange beskrivelser stod, at de havde levet i gudsfrygt, flid og nøjsomhed. Det slog mig, at mange var gamle. De 106, der blev indstillet straks, havde en gennemsnitsalder af 76,2 år!

I de sidste Haslev-år sad jeg i bestyrelsen for »Filadelfia« ved Dianalund, men trådte ud, da vi 1938 flyttede til Hammerum. Her har jeg været med i arbejdet for et Jydsk Nervesanatorium, siddet i bestyrelsen, til jeg var 70 og glædet mig over at se Vejlelfjord blive overflødig som TB-hospital og i ny skikkelse gøre gavn på et tiltrængt område.

Flyttedag

Der kommer for enhver en dag, hvor livsgerningen bør standse, så unge kræfter kan komme til. Jeg har været bange for at fortsætte for længe som lærer for unge. Min hustru var desuden træt, da vi trådte fra; jeg 67, hun 2¹/₂ år ældre. Legatbestyrelsen tog min opsigelse til efterretning, men beklagede, vi ikke fortsatte lidt længere; dog forstod de, det var nødvendig for min kone at blive fritaget for det store ansvar. Vi trådte fra som ledere 1. april 1962.

Der lød varm tak ved afskedsfesten og igen ved skolens 25 års jubilæum året efter.

En enstemmig legatbestyrelse opfordrede Johannes Toftdahl Andersen og Estrid til at overtage ledelsen. Det blev varmt anbefalet af de

landøkonomiske foreninger, der havde været med til at omdanne skolen til landbrugsskole 1938, og som den ny leder delvis havde været konsulent for.

Det har frydet os at se, hvordan skolen under deres ledelse blev moderniseret og gjort større, så der blev bedre plads. Også landbruget er helt i top.

Hammerum - Japan

I det lille hjem, vi havde bygget på Vester Allé – på jord jeg havde købt 1939 – lavede min hustru op, nød stilhed og frihed fra mangfoldige pligter. Egentlig havde jeg ønsket at købe en gård, men min hustru ønskede meget, vi nu skulle være alene i vort lille hjem. Jeg havde til at begynde med nogle timer på skolen, holdt en del foredrag, gjorde et betydeligt arbejde på 12. udgave af »Fodringslære«, udgivet sammen med N. Borup, Haslev. Jeg dyrkede en ret stor have. Vi var også en interessant tur i Rom. – Og så kom vi til Japan!

Inden jeg fortæller om vor Japan-rejse, giver jeg en orientering om »Den nordiske kristne Buddhistmission« og dens stifter, Karl Ludvig Reichelt. Det var denne mission, der blev årsagen til vor Japan-rejse.

I Kina havde den nævnte nordmand fattet stor interesse for at bringe det kristne budskab til buddhistmunke og -præster, som de fleste missionselskaber går udenom. Han havde studeret buddhismen, levet i buddhistiske klostre og fået disse mennesker kær. Sandhedssøgere kaldte han dem. I 1922 fik han startet et nyt missionselskab »Den nordiske kristne Buddhistmission«, ikke noget stort selskab, men med tilslutning fra Norge, Sverige og Danmark – med tyngdepunktet i Norge. I nyere tid kalder denne mission sig »Den nordiske Østasienmission«.

Reichelt fandt meget smukt og godt i buddhismen – også en del paralleller med kristendom. Han mente, at Gud måtte have skrevet noget i buddhistiske lederes hjerter, men fandt alligevel, at kristendom kunne gøre dem meget rigere. Hans missionsmetode var samtale – og – i første linie »at lytte«. Reichelt blev fra forskelligt hold stærkt angrebet for religionsblanderier og svigtende missionssind. Han var banebryder for nye missionstanker ved at søge tilknytningspunkter i den fremmede religion som udgangspunkt for samtaler og missionering – i modsætning til de fleste kristne missionselskaber dengang, der var tilbøjelige til at kassere alt i andre religioner.

Denne mission vandt frem i det gamle Kina, oprettede »broderhjem«, hvor buddhistmunke kunne komme, lytte, samtale, bruge bibliotek og meditere. Arbejdet blomstrede. En del munke og præster blev kristne. Det måtte da være de bedste at sende med det kristne budskab til deres eget folk.

Revolutionen i Kina fejede dette arbejde ud af landet. Kun i det engelske mandat Hongkong virker endnu ét af disse hjem, men afskåret fra det Kina, det var beregnet for. Missionsstationen dér er særdeles smuk, tegnet af arkitekt Prip Møller, holdt i kinesisk stil.

Mange kristne missionselskaber begyndte i Japan, da de måtte forlade Kina. Den nordiske kristne Buddhistmission begyndte også først i halvtredserne i den fantastiske tempelby Kyoto, hvor der opstod en kristen menighed og blev bygget en kirke. Der er over 1000 templer, hvoraf nogle er verdensberømte, i en by, der har ca. 2 millioner indbyggere.

Fra 1955 var cand. mag. Harry Thomsen (præsteviet) leder af arbejdet. Han var meget idérig, højt begavet og særdeles sprogkyndig. Hans hjemby var Vildbjerg. Hans hustru, Ene Marie, f. Jensen, var fra Timring, samme egn. Han og den skandinaviske bestyrelse tumlede med tanken om at oprette et broderhjem i Japan efter omtalte kinesiske mønster. Tanken tog form. Man erhvervede et særdeles naturskønt areal på hovedøen Honshu i Shizuoka amt – omtrent midt mellem Tokyo og Osaka – kendt fra verdensudstillingen 1970.

Det skal have spillet en rolle ved købet – det er særdeles vanskeligt at købe jord i Japan – at det stilledes i udsigt at oprette et landbrug og en landbrugsskole efter dansk mønster på en del af arealet. Der blev købt ca. 50 ha. Jordstykket var dækket med lidt skov, enkeltstående træer, buske og småkrat, vildt græs, bregner og ukrudt med vildtvoksende asalie som en yndig »knaphulsblomst« i den smukke dragt, naturen havde klædt egnen med.

Harry Thomsen havde allerede, medens jeg sad som forstander på landbrugsskolen »friet« til os for at få os til hjælp ved den store opgave med landbrug og skole. Projektet blev motiveret med, at af de 7-800.000 kristne i Japan bor kun ca. 2 % i landdistrikter. Missionselskabet håbede på, at et landbrug efter dansk mønster kunne yde landmænd på disse kanter en tjeneste og derved skabe kontakter, der

kunne føre til, at japanerne spurgte efter det, der lå bag projektet – det kristne evangelium.

I 1963 begyndte landbrugsprojektet at tage form. En meget kyndig mand, agronom Emil Fenger, der havde været 9 år i Japan, og først som demonstration havde været forpagter af det, vi vil kalde et »husmandsbrug« – og senere var den japanske stats konsulent i visse japanske landbrugsspørgsmål – var til at begynde med stedets landbrugsleder. Han byggede en udmærket kostald efter dansk mønster, en ensilagebeholder og begyndte så småt at kultivere den jord, der aldrig havde været dyrket.

Dette som forhistorie og introduktion til vor Japan-rejse.

I 1964 kom påny henvendelse til os om at tage derud for at starte landbrugsskolen og lede landbrugets udvikling, når Emil Fenger trådte fra. Vi sagde nej – det turde ikke være klogt at sende gamle folk om på den anden side af kloden til en sådan opgave. Henvendelsen kom igen. Thea sagde: »Rejs alene«. Jeg nægtede naturligvis at forlade hende. Tankerne gærede i os. Der var jo ikke noget, der bandt os, min kones helbred var nu godt. – Vi følte sagen lagt hen til os som en opgave og sagde langt om længe ja.

Forinden havde jeg »tigget« penge for at sende røde danske køer til Japan, som Harry Thomsen bad om. Det var, før jeg selv var engageret i foretagendet. Ved nogle store »Kristelige Landmandsmøder« fik jeg vinteren 1963-64 lov at sige lidt om projektet og fik tilladelse til at lægge nogle girokort ved udgangen. Ialt kom der ca. 40.000 kr. ind til formålet, den største enkeltgave fra det danske avlsdyreksportforetagende »Bredania«, men der var 4 landmænd, der gav hver en kvie.

I juli 1964 købte jeg 15 kvier plus 2 tyre for ca. 2.000 kr. pr. stk. Den 19. august blev de læsset i Hamborg havn. En primitiv båsestald var tømret på skibets dæk. Hvis skibet var kommet ind i en af de tyfoner, vi senere lærte at kende, ville den kostbare last snarest være skyllet over bord. Dyrene var undervejs i særdeles gode hænder, idet Harry Thomsens svigerforældre, Charles og Sigrun Jensen, der havde afstået deres landbrug, passede dyrene undervejs. Da Charles i Det røde Hav lå nogle dage med et slemt maveonde, ordnede den tapre Sigrun pasningen. Folk og fæ kom godt til Japan, og efter en omstændelig, lang og dyr karantæne kom dyrene til Shin Rei San, som missionsstationen blev kaldt. Landsbyen hedder Misawa, og nærmeste by

er Fukuroi. Charles Jensen og Sigrun blev hos deres datter og svigersøn i et år, hvor begge præsterede et stort arbejde, han i det startende landbrug.

Tre måneder i U.S.A.

For min hustru og mig stod resten af sommeren i opbruddets tegn, diverse vaccinationer, pasvisum m.m.

En dag træffer jeg J. Kvist fra Thorup ved Nibe, elev på Hammerum Landbrugsskole, da den startede. Han spurgte mig om, hvad han skulle give sig til. Kom til Japan og bliv fodermester, foreslog jeg. Det var spøg, men blev alvor et år senere, og den sejge himmerlænding sagde: Jeg er selvfølgelig nødt til at være med ved skolens start som i Hammerum. Han rejste gennem Rusland. En gammel rusten pigtrådsstrammer i hans kuffert (glemt at købe en ny, jeg havde bedt om) forskrækkede russiske toldere, men så hævdede Kvist sin himmerlandske røst, og så lod de ham passere. Det sprog kommer man langt med!

Jeg trænede vældig i engelsk og engelske gloser. Vel kunne jeg en del engelsk på forhånd, men for lidt, når jeg i Japan skulle undervise på engelsk og bruge dette sprog for overhovedet gennem den tolk, der var lovet mig, at komme i forbindelse med folk.

Blandt andet derfor – men også for at møde slægt og venner – lagde vi vor vej til Japan over U.S.A., hvor vi var i næsten 3 måneder.

Den første måned var vi hos min kones fætter, Iver Andersen, i Lake Benton. Ved siden af hans hjem lå den – oprindeligt – danske kirke, som hans far sammen med andre danske havde bygget. Der kunne min kone lægge blomster på hendes mormors grav. Vi mødte mange danske på den egn. De gamle talte danske dialekter uforandret fra vor barndom.

Også min familie besøgte vi i Iowa og Nebraska, efterkommere efter min fars udvandrede søstre.

I Texas var vi gæst hos vor søns udvekslingsstudent i sin tid, nu professor Vance Edmondson og hans hustru i Bryan ved Dallas. Vi så usandsynlig meget på de kanter og havnede sidst hos min kones familie i det skønne Californien.

Overalt besøgte vi kirkerne, forskellige trosamfund, men altid blev vi ved indgangen eller fra prædikestolen budt velkommen som fremmede og inviteret til at følge kirkens arrangementer. Det turde være

hensigtsmæssig, om danske menighedsråd fulgte en lignende fremgangsmåde. Her kan fremmede komme i kirke mange søndage, uden at nogen hilser på dem. – Alt medens der i den kirkelige debat tales emsigt om næstekærlighed – og det vi burde gøre på jordens fjerneste egne – og klynker over, det går tilbage med folkekirken.

Hele turen til Japan skete med flyvemaskine – også rundt i U.S.A. Det var den billigste måde at gøre turen på. Vi betalte selv hen- og hjemrejse, men fik i Japan et månedligt beløb, der kunne klare de nødvendige leveomkostninger.

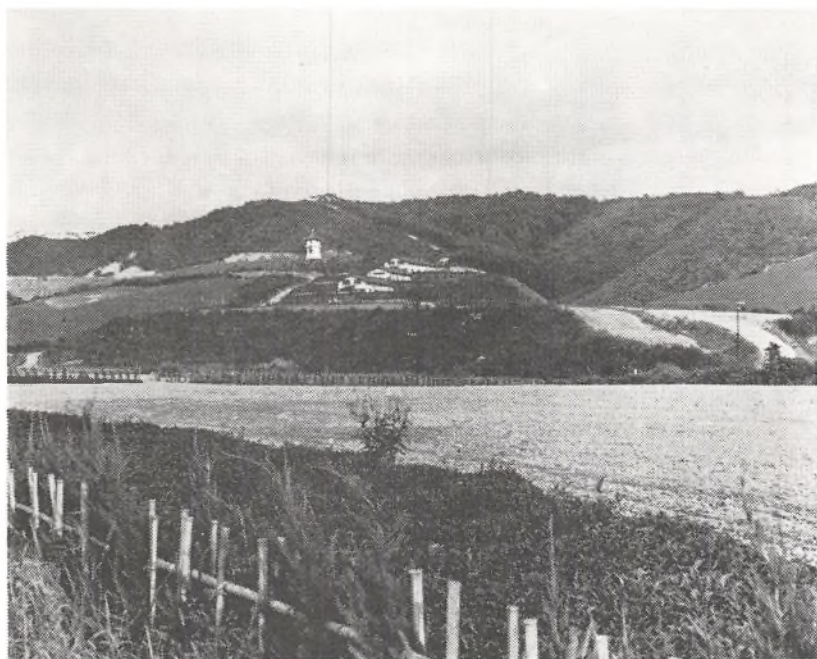
Undervejs fra San Francisco til Japan var vi nede i Honolulu, men landede efter 16 timer på Hanada flyveplads ved Tokyo. På alverdens flyvepladser er det officielle sprog engelsk foruden landets eget sprog.

Et nyt og fremmed livsafsnit begyndte

Hvilket mylder af mennesker overalt, hvis tale man ikke begreb et muk af. Vi blev sinket i paskontrollen af en næsten for venlig kontrol-lør. Han var fra den egn, hvor vi skulle hen og ville absolut tale med os. Vi passerede så omsider en – syntes vi – uendelig række mørkhårede mennesker. Hvor gjorde det godt, da en mand – et hoved højere end alt folket – på klingende dansk spurgte, om det var Møllers. Det var sømandspræst Poul-Erik Fabricius fra Tokyos store havneby Yokohama. Harry Thomsen, lederen af missionsstationen vi skulle til, var forhindret, men hentede os næste dag. Den 23. februar 1965 kom vi til missionsstationen Shin Rei San. Det kan betyde enten »Fornylsens ånds bjerg« eller »Guds ånds bjerg«. En buddhistisk abbed, Harry Thomsen var ven med, har vistnok givet råd om navnet.

Oppe på et bjerg vel 40-50 m højere end det dalstrøg landsbyen Misawa ligger i, er der 3 huse, betydelig bedre end de sædvanlige japanse landsbyhuse. Et af dem blev vort hjem, hvor vi boede udmærket.

Som nævnt var der meget smukt. Fra stedet, hvor husene lå, var der yderlig en stigning på 30-40 m op til en højderyg, hvorfra man så Stillehavet. Deroppe var bulldozet en jordvej på toppen af kammen. Den kaldte vi »Skyline« (himmellinien). Derfra var der en pragtfuld udsigt både over landskabet og Stillehavet, der i luftlinie var 4 km borte.

Kirketårn, landskab i Japan. Vi boede i midterste hus

Den landbrugsskole, der var lovet, var sin fuldførelse nær. Landbruget og de røde køer tog Charles Jensen sig af sammen med et par flinke, japanske hjælpere. Der var ikke kun de 15 danske røde kvier plus nogle kalve, de havde født, men også 15 Hereford-køer. En sådan besætning kunne der ikke avles grovfoder nok til, uden at der snarest muligt opdyrkedes mere jord af de 50 ha, der aldrig havde været dyrket. Det var man i gang med, og jeg rådede til at gå endnu længere med opdyrkningen.

Den første tid brugte jeg til at orientere mig.

Min tolk, Shimaya-san (san betyder Herr) var mig fra første dag en strålende hjælp. Han var cand. oecon., højt begavet og tillige dygtig til praktisk arbejde. Japanere kan ikke høre eller sige forskel på »l« og »r«. Det voldte til at begynde med lidt forstyrrelse, men det lærte vi at klare. Dog var det lidt vanskeligt at hedde Møller. Ø kender de ikke – og så det med l og r. – Vi skriver endnu sammen, venskabet

holder. Han kom dagligt i vort hjem. En dag spørger min kone ham: Hvad kan du bedst lide, egnens »grønne« the eller brun the? Kaffe, sagde Shimaya med det dejligste drengede smil, og han har drukket mangan en kop.

Inden jeg går videre med at fortælle om vort arbejde, er min læser nok bedst tjent med at få lidt at vide om Japan.

Japan – land, folk og klima

Japan er ca. 9 gange så stort som Danmark, men har kun godt 2 gange så stort et kultiveret landbrugsareal. Det udgør ca. 18 % af hele landets areal, i Danmark op mod 75 %. Skov udgør ca. 70 %, men af meget forskellig værdi. Resten er bjerge og andre arealer, der ikke anvendes.

Der var i 1965 5.576.000 landbrug, i 1970 5.342.000. I 1965 var 7,3 % over 2 ha, i 1970 var tallet 7,1 % – altså overvejende ganske små brug.

Følgende tal viser udviklingen for beskæftigelsen for landmænd:

Beskæftiget		kun i egen bedrift	delvis i egen bedrift	udenfor landbruget
1965	pct.	21,5	36,7	41,8
1970	pct.	15,5	33,7	50,8

På en del områder var den amerikanske besættelse efter 2. verdenskrig en befrielse, og Mc Arthur, U.S.A.s repræsentant, var, så vidt jeg skønner, vellidt. Der kom en jordreform, hvorved det store flertal af japanske bønder blev selvejere mod før forpagtere på dårlige betingelser.

Ca. 85 % af japanske bønder arbejder helt eller delvis uden for egen bedrift. Megen industri ligger i Japans mange storbyer og har fået disse til at vokse enormt, men der sker også en stor og tiltagende udflytning af industri til landområder eller specielle industricentre. Mange landmænd kan som industriarbejdere blive boende på deres små brug.

Det var i Japan gennem lange tider en uskreven lov, at ældste søn

overtog bedriften. I nyere tid brydes denne regel tit – og med stigende fart – tallene ovenfor taler tydeligt – og kun i løbet af 5 år er denne forskydning sket.

Hvor overtagelsen sker, bliver de gamle som regel boende. Gammelmor passer hus, mad og børn. Gammelfar tilser det løbende i bedriften. Tit arbejder begge de unge uden for hjemmet.

De japanske landsbyer ligger med landbrugsejendommene i eller nær landsbyen. I vor landsby var brugene på ca. 1 ha, kun ganske lidt hjemme, resten var omtrent delt ligeligt mellem rismark og tebuske, det sidste på stenet og tør jord (i perioder), som jord vi havde, men med stenene fjernet. Risen dyrkes på store sletter, der kan vandes. En ejendoms f.eks. 0,5 ha ris lå oftest i flere små stykker. Rissletterne er frugtbare, skabt af generationer. Ca. 30 cm under overfladen ligger et lerlag, der om ikke helt, så dog i nogen grad er vandstandsende. Dette lag bruger man til at brænde tagsten af, gode og smukke. På de store rissletter er ris endnu næsten den eneste afgrøde. Arbejdet med den fra plantning til høst sker i vand. Den høstes med håndsegl. Man kunne endnu se okseforspand i rismarkerne, men hyppigst små traktorer – nærmest en slags havefræsere med grej til at køre på disse marker. Kan også spændes for en lille kærre som »hest«.

Japan holder fast ved den meget arbejdskrævende risdyrkning. Risen udgør 35 % af Japans høst. Så længe der var overskud af hænder, der ikke kunne beskæftiges på en bedre måde, fik Japan som alle andre lande – Danmark indbefattet – det største arealudbytte i det lille brug. Den lov gælder uforandret, men pr. mand bliver udbyttet for lille. Det kan undre, at det rationelle, højt industrialiserede Japan ikke lægger sit landbrug om. Rissletterne kunne give et enormt udbytte til det kvæghold, Japan ønsker at forøge – og et langt større udbytte end én enkelt risafgrøde årlig, som man fik, hvor jeg var, udover et meget lille udbytte af en bælgplante til opfodring eller nedpløjning; i tropiske egne får man dog 2 afgrøder af visse ting. En rationel forandring ville imidlertid helt endevende det japanske landsbybillede og kræve meget gennemgribende reformer, som man indtil videre er veget tilbage for, selv om nye tanker stikker hovedet frem her og der.

Japan er 70-80 % selvforsynende med fødevarer. Det sker dog kun i kraft af, at Japan fisker i mange have, og fisk – rå eller tilberedt – udgør en væsentlig del af kosten. Endnu er ris 3 gange daglig brugt i

mange hjem – men anvendelsen af brød vinder frem. Japanerne spiser foruden fisk gerne kød, men det er dyrt. Desuden bruges mange grøntsager og megen frugt. Den japanske kost indeholder de nødvendige næringsstoffer. Man spiser bedre end tidligere, og ungdommen bliver større end forældrene.

Hvor vi var, kom der årlig godt 2000 mm regn. En del af regnen kommer med de tyfoner, vi også kan læse om i vore aviser. De kan være uhyggelige at opleve, lavede også et par gange ravage på vore bygninger. Tyfoner kan somme tider give regn i spandavis, kunne fylde et flodleje med stensatte sider $\frac{3}{4}$ på kort tid, så der blev en rivende strøm.

Japan er også kendt med jordskælv, der somme tider har voldt store katastrofer. I to år havde vi ét jordskælv. Man undrer sig over, at husene holder, men enten bygger japanerne af træ med en til formålet svarende konstruktion eller i nyere tid med jernbeton, hvor hele »kassen« holder sammen som en enhed. Under et ferieophold i bjergene mærkede vi små rystelser i hvert døgn. På den egn trænedes børnene hyppigt i skolerne i, hvordan de skulle forholde sig ved en alvorlig rystelse.

Hvor vi var, frøs det sjældent om vinteren, sne lå et par timer 2 gange i to år. Men det er meget blæsende om vinteren. Vinden kommer fra Sibirien. I de japanske huse er der som regel kun et fyrfad med trækul. De fryser. Vi havde en olieamin.

Husene i Japan skal om sommeren kunne give luft – gennemtræk – og er derfor utætte, tit med to hold skydevinduer – et sæt med glas og et sæt med fluenet mod sommerens insektsvarme, evt. et tredje med træskodder, der lukkes for ved tyfoner.

Foråret er skønt, begynder så småt i marts med tiltagende temperatur op til dejlig, dansk sommervarme, 25-28° C., i slutningen af maj. I juni kommer regntiden, hvor det ikke regnede særlig meget, men hvor vi har målt en relativ fugtighed en enkelt dag på 98. Folk og fæ har det dårligt. Huden kan ikke ånde normalt. Drev vi vore køer op i bjergene, hvor der var masser af græs, kom de hurtigt ned igen, pustende, svedende. Der var meget, vi skulle lære.

Lidt ind i juli var regntiden forbi. Fra det tidspunkt til ca. midt i september var temperaturen meget sjældent under 30° – oftest om-

kring 32, men jævnlig op til 38-39. Hvis der i den periode ikke nu og da kom storregn, gik det ravgalt med vore græsmarker, men i august-september kommer tyfoner, der også giver regn. Efteråret var dejligt. September var næsten som forår nr. 2. Da kunne vi så turnips som anden afgrøde efter majs til ensilage og daglig tage hjem til forbrug fra midt i december til marts, altså to grovfoderafgrøder.

Men – Japan er langstrakt, 3000 km fra nord til syd. I nord på den store ø Hokkaido, hvor de store skisportkonkurrencer holdes i Sapporo, er der meget koldere end i Danmark, men ved sommertid minder Hokkaido om Danmark. Amerikanere samt danskerne Søndergård, Larsen og Fenger har sat tydelige spor. Vi var der lidt ind i maj. Da lå der endnu sne ved gårderne. På øen finder man noget af det bedste landbrug i Japan, deriblandt en del gårde, der minder om danske familiebrug. En professordatter havde været elev på husholdningsskolen i Hammerum. Min hustru og jeg var inviteret og fik lejlighed til at se en masse. Der findes en japansk-dansk forening med øens guvernør som præsident. Flere steder måtte jeg fortælle om Danmark. Her kunne jeg for en gangs skyld tale på tysk, da min tolk var doktor fra universitetet i Kiel.

Mod syd har Japan tropisk klima, så der skal mange skildringer til, hvis Japans klima og produktionsforhold skal skildres.

Amor driver sit spil i hele verden, men i Japan holdes slubberten endnu mange steder i lænker. Er tiden inde for de unge, holdes familieråd. Begge parter nedsætter et betroet udvalg. – De unge har ret til at sige nej, men oftest gælder vist den gamle devise, at får man ikke den, man elsker, må man elske den, man får.

Vore kolleger, missionær Roesgårds, havde en opvakt og selvstændig ung pige i huset. Hun hævdede, at dette gamle system var meget bedre end at overlade sagen til de unge. Jeg er jo ikke i stand til virkelig på egen hånd at finde ud af, hvordan »han« er – om han har grunker o.s.v. vel?

Vi fik her i Danmark besøg af en meget moderne, ung, japansk pige, vi kendte og spurgte, om dette system ikke var ved at glide ud. Dertil svarede hun, at det nok var meget få japanske unge, der var glad ved at gifte sig mod forældrenes ønske.

Træk fra Japans hverdag og historie

Man lærer ikke at kende et folk virkeligt på 2 år, og da slet ikke et folk med en kultur meget forskellig fra Vesten – og hvor man ikke kan sproget.

Alligevel var det skønt at møde Japan – og i hvert fald lære noget om dette dygtige folk. Vi har kun mødt venlighed!

Vi vidste, før vi kom der, at Japan var et land med en vældig industri, i skibsbygning verdens nr. 1 – i bilproduktion nr. 2 og i stålproduktion nr. 3 efter U.S.A. og Rusland. Vi så, at Japan satser på at blive førende på en lang række områder. Japan måtte da på alle områder være effektiv og rationel! Sådan tænkte vi.

Og så blev vi alligevel til at begynde med overrasket over noget af det, vi mødte.

Landmandskoner, der samlede lidt af de værste sten på de stenfyldte arealer, vi kultiverede, var særdeles flittige, men når de hen i marts mødte klokken 8, og temperaturen var $8-10^{\circ}$, tændte de først bål og sad et kvarter for at varme hænder og tæer. Varmen kunne da let fås ved at arbejde, men sådan var nu deres skik.

Da jeg gennem min tolk bad et stort landbrugsmaskinfirma nær Tokyo om at sende en repræsentant med brochurer, vrimlede syv mand ind på mit kontor. Det er i hvert fald ikke rationelt. Den ene gik først til køkkendøren med en stor pakke til min kone. Den viste sig at indeholde bladselleri. Japanere er fantastiske til at give gaver. Vi ville vel hos os kalde det en slags bestikkelse, men det kan man ikke kalde det i Japan. Sådan er det skik.

Karakteristisk for japanere er, at der er mange i sving ved et arbejde, hvor det er muligt. Det var der også i en vældig butik med udsyn ud til lageret, den dag Charles Jensen og jeg besøgte omtalte firma for at se, hvad vi evt. kunne bruge. Vi blev inviteret til frokost tillige med et par engelske ingeniører. Jeg blev placeret ved siden af direktøren og spurgte, hvor mange der var beskæftiget i butik og lager, hvor det vrimlede med folk. Ca. 250, svarede direktøren. Hvor mange af dem bestiller så noget, spurgte en af ingeniørerne, der nok har kendt direktøren godt. Han tog spørgsmålet i stiv arm og svarede: 67 – hvoraf jeg er den ene. Japansk humor.

Japanerne er bureaukrater. På de offentlige kontorer sidder de ved

lange borde med små mellemrum mellem personerne til papirbunkerne. Det er et vældigt handicap, at alt skal skrives i hånden – ingen maskine kan tage de mange tegn. 1500 for bare at læse en avis, siger man – 3000 for at læse litteratur, men der er mange flere. Til gengæld har de fantastiske elektriske regnemaskiner, men alene med den lille kugleramme, hver japaner kan bruge, klares regneriet let og hurtigt. Jeg skulle have mit internationale kørekort oversat til japansk. En øjenprøve var hurtigt overstået, men det varede næsten 3 måneder, inden jeg fik det japanske kørekort.

Kommer man til at vente i en forretning eller et kontor, serveres der the – grøn the. Den serveres uden sukker og smager bitter. Da jeg fik den første gang, tænkte jeg på »Murer Emil« i Hammerum, som hævdede: »Nerensti noue småge hæsle, ka en go ue fræ, det æ fuld å vitaminer«. – Jeg lærte at sætte pris på den grønne the, og uden tvivl var den fuld af vitaminer. En dag ville en mand sælge mig theaffald fra en fabrik til vore køer; det ville gavne hans afsætning, sagde han. Men så vidt strakte jeg mig ikke med grøn the.

Hvis jeg nu som turist i løbet af et par måneder havde haft lejlighed til at opleve, hvad jeg her har fortalt, kunne jeg være rejst hjem og fortalt: Sådan er Japan. Og sikke så en løgn!

Men lad os nu tage en smule historie. Japan er et meget gammelt land, og Gorm den Gamle er bare en opkomling ved siden af det japanske kejserhus. Kejseren har tit været frataget sin magt af fejdende stormænd, men har altid været der i hvert fald af navn. I den oprindelige japanske religion, Shinto, lærte man, at kejseren var af guddommelig afstamning, og burde tilbedes. Da atombomberne faldt i Japan 6. august og 9. august 1945, trådte kejseren – der sidder endnu – frem i radioen og sagde, at han kun var et almindeligt menneske. Jeg skønner, han er et stort menneske og en fin videnskabsmand, biolog, med interesse i havbundens småvæsener. Men Shinto lever videre. Templerne er velholdte, nygifte velsignes, børnefester afholdes, en religion uden etiske og moralske krav i modsætning til buddhismen men med familiekult. I visse shinto-templer blev japanske soldater velsignet, før de i sidste verdenskrig sendtes ud i kampen. Der går dønninger om igen at give disse berømte templer en status, der kunne kalde på de nationale følelser.

Buddhismen kom til Japan i det syvende århundrede fra Indien

over Kina–Korea. Den betød tilførsel af en åndelig kraft og satte sig – som vækkelse overalt gør – spor i en økonomisk blomstring.

Relativ tidligt blev der i Japan drevet kristen mission. Først af nestorianerne. I årene omkring 1500 vandt den katolske kirke mange tilhængere, men så kom der en isoleringsperiode, som Japan har haft flere af. Den varede godt 300 år. Det kom til at betyde meget for japansk kunst og kultur. Men en voldsom kristenforfølgelse udbrød, fordi kristne fik skyld for at have blandet sig i japansk politik. De, der ville redde livet, skulle træde på et kors og afsværge kristendommen. Mange blev martyrer og blev tvunget til at vandre lange veje, bærende deres kors. Da U.S.A. i 1868 bankede hårdt på Japans dør – med kanoner – holdt isoleringen op. Japan erkendte, at en ny tid var kommet og blev en ivrig lærling af Vestens styreform, teknik, økonomi og – krigsvæsen. De lærte af alle lande, men i en del ting mest af Preussen. Da isolationen blev brudt, kom ca. 10.000 kristne frem i lyset. De havde eksisteret hemmeligt i mange generationer. Det fortælles, at de i nogen udstrækning havde bevaret den katolske kirkes ritualer – på latin.

Den pludselige forandring førte Japan ind i en stærk udvikling, videnskabelig og teknisk. I krigen 1904-05 slog de Rusland og sænkede den store russiske flådeafdeling, jeg kan huske under stor opmærksomhed passerede gennem de danske farvande for at »ordne« japanerne. På nær ét skib blev skibene sænket, inden de nåede helt derover. I den første verdenskrig holdt Japan på »den rigtige hest«, de allierede, og høstede fordel af krigen.

Da Hitler tog magten i Tyskland, kom en parallel bevægelse i Japan. Hitler ville gøre Tyskland større. Japan havde allerede slugt ikke så lidt i nabolaget, men havde mere appetit, åd Manchuriet og var under 2. verdenskrig langt inde i Kina.

I 1941 åbnede Japan krigen mod U.S.A. uden krigserklæring, tilføjede med en vældig luftarmada den amerikanske flåde i Pearl Harbor knusende tab og fortsatte deres erobringer.

Alle kender slutningen på krigseventyret, et Japan bombet sønder og sammen – i dyb materiel nød – og med atombomber 6. og 9. august 1945 som afslutning.

Hvordan kunne Japan rejse sig så hurtigt?

Den økonomiske genrejsning skete på to fronter: Landbrug og industri. Landbrugsreformen gjorde de fleste bønder til selvejere, stimulerede derved produktionen af levnedsmidler og var en retfærdigheds-handling mod landmændene.

Japan havde før den 2. verdenskrig både videnskab og højt uddannede teknikere, der vidste besked med Vestens teknik. Disse tekniske ledere var den første betingelse for Japans nye kæmpeindustri.

Næste betingelse var penge til at bygge nye, hypermoderne fabrikker i stedet for de bombede. Store kapitaler var i Japan samlet i relativ få slægter. Selv om den »ommøblering«, der skete i Japan efter krigens slutning også tog et dybt greb i disse slægters og koncerners pengeposer, var de alligevel godt med i genrejsningen. Men uden meget vidtgående amerikansk hjælp ville genopbygningen af industrien have taget lang tid – og være blevet ringere, i Japan såvel som i Europa! Denne amerikanske indsats – helt modsat tidligere kriges mægtige krigserstatninger til sejrherrene – har verden tilsyneladende næsten glemt nu. Man siger, at U.S.A. gjorde det for sin egen skyld og af forretningsårsager. Men hvis U.S.A. – denne verdensdel – havde ladet verden sejle sin egen sø og »været sig selv nok«, hvad der absolut var muligt, hvad så? I to verdenskrige ragede de kastanierne ud af ilden.

Men nu japansk industri. Når der er sagkundskab og penge, mangler kun den tredie afgørende faktor, industriarbejderen. Japaneren er flittig og omhyggelig ved sit arbejde, men den udprægede præcision og disciplin samt ønsket om at være en flok, der sidder dybt i japaneren, gør ham særlig egnet til samlebåndsarbejde.

Flyv en tur til Japan, til Tokyo. Tag tid fra til at besøge omtalte Shin Rei San. Sørg først for, at dit ur går præcist. Stil det nøjagtigt. Gå ind på et af informationskontorerne på den mægtige hovedbanegård i Tokyo, hvor de kan tale de europæiske hovedsprog. Bed dem finde et eksprestog hen og hjem, der standser i »Fukuroi«, der var vor station. På stationerne står ganske vist stationens navn *ét* sted med vore latinske bogstaver, men det kan man let overse. Brug klokken! Hvis toget skal være i Fukuroi 10⁰¹, så holder det ved perronen, der er i samme højde som vognens gulv, absolut præcist – hvis ikke der er jordskælv, tyfon eller andre naturkatastrofer. – Dette blot til illustra-

Stensamlingskompagniet

tion af japansk præcision og disciplin og til forklaring af, at disse mænd og kvinder må være førsteklasses industriarbejdere.

Uden for stationen holder mange taxi. Tag en af dem og sig »Denmarkfarm«. Ankomsten til Shin Rei San er da sikret.

Lad mig her indskyde, at hvis man har en på japansk skrevet seddel om, hvor man f.eks. vil hen i Tokyo, og den kan man få skrevet i omtalte informationsbureauer, kan man trygt vise taxachaufføren den og være sikker på man kommer hen, hvor man skal. Det går endda stærkt. Man spørger med, at de selvmordspiloter, der med deres mini-flyvemaskiner under krigen skulle styrte sig ned på et amerikansk krigsskib og derved sprænge både det og sig selv i luften, men ikke fik gjort alvor deraf, nu er taxachauffører i Tokyo!

Tilbage til industrien. Uden for fabrikker kan man se arbejdere lave gymnastik. Der er gode kantiner. Fabrikken har tit bygget huse til arbejderne. I de store, stærke industriforetagender er mange arbejdere antaget på livstid.

Fagforeningerne i Japan er ikke nær så stærke som hos os, og mange

Så hakker vi turnips

af dem er på bedriftsbasis. Japanske arbejdere omfatter sædvanligvis deres arbejdsplads med stor interesse, føler sig som parthaver i den, er stolte over udvidelse og fremgang på egne, på fabrikkens og på Japans vegne.

Alle virksomheder kan ikke give samme afkastning, alle varer er ikke lige lette hverken at producere eller sælge – heller ikke her i Danmark, men her kræver vi ligeløn. I Japan siger arbejderne: Dette er vor fabrik – den skal gå. Japan er nu stærkt på vej op ad lønstigen, i hvert fald for en stor del af arbejderne, men metoden har bragt mange billige og gode produkter på Vestens markeder. Historien vil gentage sig med U-lande, der begynder kravleturen op ad stigen. Medens dette sker, øger vi i iltempo lønninger og omkostninger – og forlanger de billige varer lukket ude – skønt vi er – o, så u-landsvenlige. Problemet er vanskeligt!! Men tænk, hvis vi i tide havde hindret en løbsk inflation!

Landbrug og landbrugsskole på Shin Rei San

Efter den orientering, der nu er givet om land og folk, lidt om landbrug og skole.

Forsøg i majsmark 1965 på aldrig dyrket jord

Opdyrkningen var så småt begyndt, da vi kom derud, som nævnt. 25 ha var opdyrket, da vi 1967 rejste hjem. Charles Jensen tog sin tørn i 1 år, J. Kvist og jeg hver 2 år – deraf 1½ samtidig. Konsulent Tage Sams overtog 1967 ledelsen af landbrug og skole i 2 år.

Ca. 4 ha var flad jord, et tidligere flodleje, 4 ha var kuperet, men der kunne vi dog køre med traktor, harve og gødningsspreder. Resten var stejle skrænter, hvor alt arbejde var håndarbejde. Jorden var så stenfyldt, at selv den flade jord næsten ikke var til at pløje.

Jordbundsanalyse fra Danmark viste, at der skulle tilføres 16 tons kalk pr. ha for at få en rimelig reaktion i den stærkt udvaskede jord samt 1600 kg 18 % superfosfat. Jeg anlagde forsøg, der viste, at når jorden fik det, den skulle, var majs, der blev sået 10. april, over 2 m høj sidst i juli, da vi høstede den til ensilage. Udbyttet uden gødning var 0 – og stigende med stigende kunstgødningsmængder op til de nævnte mængder, som japanske skilte forklarede. Arealet lå næsten lige uden for japanske bønders dør. Vi befriede jord, der skulle opdyrkes, for den vilde plantevækst, enkelte træer, buske, bregner, »asalie« og meget andet, gjorde det som vi bedst kunne, på skrænterne ved rent håndarbejde. Japanske bondekoner fra landsbyen gjorde for 2 kr. i ti-

Resultatet 1. august 1965 med Charles Jensen som målestok

men et udmærket arbejde og samlede også en masse af de værste overfladesten. Charles Jensen og jeg såede græsfrøet med hånd på gammel dansk maner, og japanerne blev meget forbavset over, at det kom jævnt og pænt op. De sår kunstgødning, frø o.l., næsten som man strør salt på brød. Der var mangfoldige praktiske ting, vi gerne ville lære landbrugsskolens elever. På japanske landbrugsskoler har eleverne altid praksis. De var lærevillige.

På egnen, hvor vi var, lavede japanere fælles opdyrknings på tilsvarende jord som vor, men plantede appelsintræer, de små mandarintræer, som Japan eksporterer i stor stil.

Emil Fenger byggede som nævnt en udmærket kostald. I min tid byggede vi selv en svinestald, 9x25 m. Kravet til den var: Luft i regntiden og den varme tid og et rimeligt klima om vinteren. Indretning indvendig i dansk stil, meget forskellig fra japansk.

Vort landbrug trak en mængde bondeselskaber og nogle kvindeforeninger til stedet. De havde aldrig set så grønt græs, sagde de. Ved de små japanske landbrug der på egnen er der næsten intet græs, og det var nok de store flader, der »stak dem i øjnene«; vi syntes, det til at begynde med var ret kummerligt.

Kostald med hus til medhjælpere samt et par af »de røde køer«

Stedet var særdeles naturskønt, og når der i week-end'er i foråret tit kunne komme over 1000 besøgende, kneb det lidt at holde dem væk fra frokostspisning på vore græsmarker. Japanerne er naturglade, rejser meget. – Gladest er de, når kirsebærtræerne blomstrer – sidst i marts-april på vort sted. – Tit stimuleres naturglæden med risvin. Så er de næsten ikke til at ryste af sig – bobler af glæde og samtalelyst. Heldigvis vil de slet ikke slås i den tilstand.

Til aftenskoler og korte kurser kom der mange landmænd både i min og Sams's tid, og vi sluttede en del kontakter af betydning.

De røde køer skikkede sig godt. De to første år var årsydelsen pr. ko 210 kg smør, det tredje 235 kg. Mælken blev leveret til et af Japans 3 mejeriselskaber. Da jeg kom derud, var fedtprocenten næsten 1 pct. lavere end for de danske mødre. Japansk kraftfoder sælges af firmaer, der har en licens og kun garanterer det samlede indhold i foderet – men ikke sammensætningen. Da vi, med lidt besvær, fik klaret det, tilsatte vi både lidt protein og nogle mineralstoffer. Så blev fedtindholdet »dansk«.

Der var også – inden jeg kom – købt 15 hereford-køer. Da vi rejste

fra Japan 1. april 1967, var der 68 stk. kvæg med stort og småt og ca. 120 grise.

Til at begynde med var avlen alt for lille til de dyr, der var, så der måtte købes meget ind. Underskuddet var dog beskedent, og efterhånden blev landbruget et aktiv, som ventet. Det går nu udmærket med en dygtig, japansk leder.

Japan er absolut ikke et u-land med landbrug heller. Den japanske videnskab har alle de samme oplysninger som vi. – Men der er forskel på, hvilken brug der gøres af dem.

Vi var med landbrugseleverne indbudt til en udflugt sammen med landsbyens bønder. Ved frokosten sad jeg ved siden af en nabo, der bad mig fortælle, hvor meget kraftfoder han skulle give sin ko. Han oplyste mig grovfoderet, og jeg kalkulerede, at koen til livets ophold og den øjeblikkelige mælkeydelse behøvede 4 kg daglig af en bestemt kraftfoderblanding. – Nå – sagde han, hun får en del mere. Hun er en god ko og skal have det, hun har lyst til! Hvor den danske landmand, hvis økonomi tit er stærkt afhængig af køernes rentabilitet, fodrer præcist, tager åbenbart mange små japanske brug ikke det så nøje – hun er en god ko – hører næsten til familien.

I den store landsby var der kun 13 brug med køer, de fleste 1, enkelte 2 og 1 med 3. Jeg har besøgt dem alle.

Landbrugsskolen

Stedets smukke kirke (bygget 1968)

Den 1. november 1965 indviedes landbrugsskolen. Der var på første hold kun 3 elever. Næste vinter var der 9, og vi regnede med en god stigningstakt fremover, når først skolen var kendt. Tredie og fjerde hold var Sams lærer for – senere en japaner.

Til den faglige undervisning havde vi lokale fagfolk til hjælp. Hovedvægten blev lagt på husdyrholdet, som Japan ønskede at øge. Danmark har i mange år måttet konkurrere med alverdens landbrug. Forsøg og erfaring har hjulpet os. Vi var virkelig i stand til at gavne Japans bønder. Når der ikke blev en skole af rimelig størrelse ud af det, skyldes det nok blandt andet, at den store afvandring fra landbruget som omtalt var begyndt, så en del japanske landbrugsskoler er standset eller kører med få elever. – Og naturligvis havde det været en fordel, når skolen skulle formidle dansk landbrugsviden og metoder, at den samme dansker var blevet på stedet i 5-10 år. Det var jeg for gammel til, og Sams ventede og fik sin livsopgave hjemme.

Ud over det faglige var der på skolen nogle timers undervisning om de store verdensreligioner og – naturligvis – om kristendom. Disse timer blev givet af den missionær, der stod for missionsstationen. Jeg har omtalt Harry Thomsen. Det sidste år, vi var der, var Olof Roes-

gaard leder efter 2 år på sprogskole. Vi deltes om at invitere eleverne i vore hjem og havde et meget nært samarbejde.

I programmet havde vi skrevet, at deltagelsen i religiøse timer var frivillig. Det blev gentaget, da eleverne kom, og at det også stod dem frit, om de deltog i den korte morgenandagt, hvor vi sang en salme, læste et kort bibelord og bad Fadervor. Den japanske »Lutherske kirke« har en salmebog på over 500 sider. Min hustru spillede den igennem på et lille harmonium, en børnesykreds hjemme forærede os – og fandt 60 salmer, vi kendte ord og melodi til hjemme. Mange af dem var engelske vækkelsessange, Danmark også har. Der var en del tyske salmer og nogle få danske. Sangbogen er med noder, som japanerne i deres gode, men strenge skole, lærer at bruge. Eleverne sang gerne. Ingen havde bedt dem om at sige Fadervor med ved morgenandagten – den stod i sangbogen – men det gjorde de. Alle var der hver morgen

Et par elever dumper ind en søndag eftermiddag

og forsømte aldrig de religiøse timer. De lyttede. Min tolk og husfaderen var også lærere, begge kristne. Den af os, der havde den første time, holdt morgenandagt.

Der blev i 1968 bygget en smuk kirke med japansk tempelstil over sig – se billedet.

Eleverne kom hyppigt i vort danske hjem. Mange kopper kaffe har de drukket. Da vi rejste, blev der sagt mange pæne ord og givet gaver, men det, der rørte min hustru mest, var en broche fra en ung mand på gården, der også havde været elev på skolen, ledsaget af nogle ord på engelsk, hvor han takkede for al den kaffe og kage, hun havde givet dem, og især for alle de smil, de havde fået.

Hvor er landenes skikke forskellige

Da vi var kommet i gang med landbrugsskolen efter forudgående møde med alle lærerne, ville min kone og jeg gerne samle til et lærermøde, hvor hustruerne kom med. Jeg drøftede alt med min tolk. – Nej, sagde han, det går ikke! Ved et sådant møde i Japan må der kun være mænd. Ja-ja da, så måtte vi nøjes med det. Men så var det morsomt, at et par af lærerne pø om pø kom uanmeldt på besøg med hele familien. De japanske kvinder er da også nysgerrige og synes, det er sjovt at se, hvordan folk fra den anden side kloden bor. Der var flere hjem, vi på stedet havde nær forbindelse med. De kom med damer, og vi kom i deres hjem.

Ikke så langt fra os lå en by med et gymnasium, der havde en stor landbrugslinie. En lærer derfra hjalp os ved undervisningen. Han introducerede mig hos rektor, der besøgte os i vort hjem. Da vi snart skulle rejse, inviterede rektor os til en afskedsmiddag gennem min tolk, tolken og os to. Ja, men jeg skal da ikke med, sagde »vor mor«. Jo – absolut! Inden vi gik på hotellet, så vi rektorens gymnasium. Nydeligt! Også fine landbrugsting. Vi spiste på et smukt, japansk hotel, sikkert byens bedste, i en by med ca. 70.000 indbyggere. Det var første gang, dette hotel havde vesterlandske gæster, fik vi at vide.

Foruden os tre som nævnt var rektor til stede som vært og omtalte lærer, begge uden damer! – Japanerne sidder på puder, mændene med krydsben på skræddermaner; kvinderne sidder på hælene. Det havde vi besvær med, hvad de havde regnet med, så vi fik en lille stol med

rygstød, hvis sæde stod på gulvet. Så puttede vi benene ind under det ca. 50 cm høje bord; der var jo ingen andre. Så gik det løs med pinde. Der blev dog fremskaffet gafler, uden at vi bad derom. Først fik vi diverse små fiskeretter, nydelig rettet an, og så et væld af meget andet. Opvartersker knæler og kommer op igen som en mis og serverer flinkt. Sidst kom den japanske festret, Sukiyaki, lækreste kød med masser af grøntsager, tilberedes ved spritflamme på bordet – steges i olie. Smagte storartet. Og så fik vi kaffe.

Det fører alt for vidt her at berette om kultur og kunst. Jeg er heller ikke manden til det. Teatre, biografer har vi kun besøgt en gang, vi holdt en uge fri for at se Tokyo. Uden at forstå sproget får man for lidt ud af det. Men så meget kan man se, at der er en vældig forskel på øst og vest. Det vi så, var mere stille, dvælende, lod visse steder »stå åben« og lod folk spinde videre. Men ingen tvivl om, at japansk kunst står højt.

Japansk musik spænder fra rabalder-musik til det fineste fine. Det nød vi tit i radio. Hver søndag morgen kom der meget smuk vesterlandsk kirkemusik – ovenpå fuglestemmer, hvis alsidighed og skønhed lå betydelig over det, vi somme tider hører i vor radio.

Japan har Vestens sportsgrene, men også gamle, japanske lege, fægtning m.m. Berømte er de japanske brydekampe mellem sværvægttere, meget fede mænd, som japanerne er vildt begejstrede for. I perioden, hvor mesterskaber udkæmpes, ser man drenge bakse voldsomt med hinanden.

Ved et japansk bryllup lover parterne hinanden en hel del, læser det op hver for sig. Gæsterne giver gaver, men – stakkels brudepar – de skal give gaver til alle gæsterne! Det er tit lidt af en bryllupsrage o.l., men sædvanligvis med en eller anden lille overraskelse.

Naboer og besøgende

Japanske kvinder arbejder i perioder hårdt i deres bedrift. Det er strengt arbejde at plante og pleje ris – gående i vand – og at høste ris med segl, samle og binde negene, så ikke en top ligger forkert. For ikke at tale om teklipping, oftest med en lille maskine, i hvis gab roterende vinger kan skære og suge tebladene, så de flyver ud i en lang pose. Fire gange gør man det i løbet af sommeren. Visse maskiner er elektri-

ske med lang ledning. Mange af kvinderne går med en benzinmotor på ryggen som drivkraft, arbejder fra 6,30 morgen til 18,30 aften – med spisepauser. Temperaturen har været 38°, da de gik der. Det er strengt!

Kvindeforeninger på besøg har spurgt, om det er lige så hårdt at være dansk bondekone. Absolut nej – svarede jeg, men vi har i Danmark så mange ungarle på landet. Har I piger tilovers, så lad mig få dem med hjem. Jeg fik ingen.

Når bondeselskaber kom, ønskede de et foredrag og var ivrige spørger. Undertiden spurgte de også, hvorfor vi egentlig var der med det landbrug. Da svarede jeg med at citere bibelordet: »Du skal elske Herren din Gud af dit ganske hjerte og din næste som dig selv«. I den engelske bibel bruges i stedet for ordet næste »nabo«. Det brugte jeg og sagde, at siden vi flyver over Nordpolen, er vi naboer, og de kristnes bog siger, vi skal elske vore naboer. Vi er her for at tjene.

Religion i Japan

I en lille pjece, som Dansk Missionsselskab og Buddhistmissionen (der nu kalde sig Den nordiske Østasienmission) har udgivet, findes følgende statistik:

Tilhængere af <i>shinto</i>	70.321.823
Tilhængere af <i>buddhisme</i>	81.319.934
Tilhængere af <i>kristendom</i>	741.764
Tilhængere af andre religioner	8.256.753

Tilsammen 160.640.274
(ved ca. 105 mill. indbyggere. Shinto og buddhisme »lapper over«)

I mange år er nye religioner spiret frem i Japan, gravet op af folkegrunden og ført frem af jævne folk.

Som eksempel kan nævnes Tenrikyo, der er 120-130 år gammel, stiftet af en stærkt religiøs bondekone. Hovedcentret, som jeg besøgte, ligger tæt ved tempelbyen Kyoto. Kolossale bygningskomplekser, et af Japans største biblioteker, et universitet med over 2000 studenter. I deres andagtshal er der en åbning i taget op til det fri. På det sted skabte Gud jorden – og til det sted vil han komme igen.

Vi fik en leder, der talte engelsk og havde været en længere periode i U.S.A.

De uendelig lange gange var pinlig rene. Et hold unge mænd lå et sted og »tørrede gulv«; de sang til arbejdet. Det var en symbolsk handling. Som man holder huset fri for støv, bør man tørre al ondskab og det, der vil forstyrre, bort fra sjælen.

Tenrikyo har ca. 2,5 millioner tilhængere. Sekten har optaget i sig både shintoisme og buddhisme, men også kristne tanker m.m.

En ret ny buddhistisk sekt er Soka gakkai, også en del omtalt herhjemme, dengang i 1966 med 15 millioner tilhængere. Hver nyvundet tilhænger skal inden årets udgang vinde 2 nye. Det var vanskeligt at slippe fra dem igen, sagdes det. Kvist, min tolk og jeg ønskede at studere japansk kvægavl i egnen omkring Japans hellige bjerg, Fuji, hvor Soka gakkais hovedcenter ligger. Ved et held kom vi til at tale med et par ledere, som bad mig spørge. Vi sad en lille time. Jeg havde læst en del om bevægelsen, der også står bag et politisk parti, som dengang var det trediestørste i det japanske folketing (Diet). På mit spørgsmål om, hvordan de vandt deres mange tilhængere, gav de svaret: De gamle religiøse bevægelser samler deres bestræbelser om at hjælpe folk med noget på den anden side døden – vi ønsker at hjælpe her og nu – et svar vistnok alle de nye religioner, der opstod efter 2. verdenskrig, giver. Da jeg bad om eksempler, sagde de, at i det kolde, nordlige Japan gik det meget bedre for deres tilhængere med at overvinde vintersæd og komme godt gennem vinteren med deres dyr end for andre. Kanske en lille muskel har bevæget sig i mit ansigt – for én af dem sagde skarpt: »I kristne tror vel også på 'noget'«. Jeg havde læst, at sekten oprindeligt havde sagt (som en del andre): søg ikke læge, hvis I bliver syge – kom til os. Men så døde præsidenten af kræft. Siden siger de – søg lægen. Kan han ikke hjælpe, så kom til os. Det vil vel sige – kom til os med det psykiske, og i så fald spiller tillid og tro jo en stor rolle, så der kan måske være noget om snakken. Deres penge, sagde de, var gaver fra medlemmerne og fortjeneste på et stort bogforlag. Hver dag gik 10-12.000 pilgrimme gennem centret. Vi så deres mødehal, der hver aften var fyldt med 3500 pilgrimme, der overnattede i centret. Hvor var hallen smuk! Min første tanke, da jeg trådte ind, var, at her får man lyst til at bede.

Ældste buddhistempel
i Japan i »Nara«

Soka gakkai er fantastisk til at stille shownumre an. Man sagde, det var de eneste, der kunne fylde det mægtige olympiske stadion i Tokyo. Det var et særdeles interessant besøg for os, og jeg fik foræret nogle pragtfulde bøger med farvefotos fra deres massemøder.

Et lille, meget spartansk samfund er Ittoen (have af lys, betyder ordet), hvor de i fællesskab tjener de penge, de skal bruge, begynder dagen med gymnastik og andagt; de spiser sammen. Deres samfund ligner næsten skildringen af den første kristne menighed. En forhenværende direktør fra Tokyo, jeg traf, gik her og studerede fugle – og faldt til uden penge og rigdom. Flere religioner var repræsenteret. Der var også en kristen præst, der holdt gudstjeneste hveranden søndag.

Atombomben udløste et vældigt skred i japansk tankegang. Gammelt følte man synke i grus – og hvad nu? Da dukkede et væld af nye re-

ligioner op, der skal have været over 200, og der findes mange endnu.

Den industrielle udvikling har ført mange fra et tilvant landmiljø til de store byer og industricentre. Her tilbød de nye religioner at hjælpe dem med at finde husly. Kom til os, sagde de, så får I en omgangskreds, et fællesskab, en tryghed. Når de kristne i Japan hovedsagelig arbejder i byerne, har det måske samme grund.

Af de før citerede tal fremgår det, at det er buddhismen, der er den store religion i Japan og afgjort rygraden i den japanske religiøsitet.

Japan er ligesom vi i Vesten et materialistisk land, behersket af materialismens ånd, og jeg skønner, der er langt mellem alvorlige buddhister. Alligevel kan man opleve, at det religiøse sidder dybt i dem. Vi var en dag i en af de mindre byer med kendte templer i by og omegn. Medens vi var der, så vi et optog – over 100 mænd. De havde været oppe ved et tempel på et højt bjerg, sang en ensformig sang, der lød som en messe. Da de nærmede sig det store tempel i byen, rørte munkene dér trommerne, stærkere og stærkere. Det følte som noget, der rev folk med. På næsten militærisk vis standsede optoget og skiltes. Alle var i pilgrimsdragt med pilgrimsstav. De forsvandt ind i en stor forretning, kom ud som »civilister«, havde afleveret en lejet pilgrimsdragt. Harry Thomsen var med, så han havde let ved at opklare, at det var arbejdere fra en fabrik i Tokyo. Det er helt usandsynligt, de alle var alvorlige buddhister, men alle gik med op til et højtliggende, buddhistisk tempel til en ceremoni. Kan noget tilsvarende tænkes i Danmark på kristen grund? Næppe! Kanske har alligevel det religiøse et stærkere tag i disse mennesker, end kristendom har i os? Gennem deres templer går der en strøm af mennesker, der tilsyneladende tilbøder foran buddhafiguren. De mange templer – i Kyoto over 1000 – store, vidunderlig smukke mange af dem, ligger som vidnesbyrd om hengangne slægters offervilje på deres religions alter.

Buddhisme

Det er umuligt her virkelig at gøre rede for, hvad buddhisme er. Den har mange afskygninger. Der er retninger, der taler om synd og nåde, så det ligner vor kristne opfattelse meget. Men det er kun en mindre del. I al ægte buddhisme er der dog et og andet, som også vi kristne tror og lærer.

Her vil jeg give et billede, som jeg mødte buddhismen, ufuldkommen, når man ikke behersker det japanske sprog og kun opholder sig to år i landet. Men jeg var sammen med missionærer, der alvorligt havde studeret buddhismen. Harry Thomsen har skrevet en bog om Japans nye religioner »The new religions of Japan«. Jeg havde et dejligt menneske som tolk, kristen, men med forståelse for, at jeg ved siden af mit faglige arbejde gerne ville lære noget om folk og religion.

Fælles for buddhister er, at de regner med, at tilværelsen er et hjul, der går rundt. Mennesket fødes og dør. Hvert menneske har levet – ingen ved hvor tit. Ved død lever menneskeånden videre i et andet væsen – dyr eller menneske. Når man regner med dette, fødes ønsket om at blive lykkeligere i næste tilværelse end i denne, og buddhistisk lære anviser muligheder for, at det kan ske. Der er en mængde ting, en buddhist skal gøre eller undlade at gøre, både over for mindet om afdøde og for nulevende. De afdødes ånd vender på visse tidspunkter tilbage til deres hjem.

Kan en buddhist da ikke slippe fri for denne stadige genfødsel? Jo – hvis han kan blive som Buddha, ved meditation og åndsøvelser udtømme sig selv for ethvert begær – ethvert krav på menneskelivet. I så fald bliver han en bodhisattva og går med en mellemliggende nirvana-tilværelse over i verdensaltet. En dråbe, der falder i det store hav, nok vand, men ikke mere en dråbe. Individet er udslettet.

En sådan lære har mange konsekvenser. Oprindeligt var buddhister vegetarer. Det er nok kun få i Japan nu. De spiser gerne kødspiser. Sukiyaki er en herlig kødret med mange slags grøntsager og bambus-skud til. Men endnu vil de fleste buddhister ikke slagte et dyr. Der kunne én af vedkommende forfædres ånd bo.

Selv oplevede jeg, at der stadig regnes med, at forfædres ånd kan være i et dyr. Som tidligere nævnt havde vi i vort landbrug også herefordkvæg. Dyrene havde lidt misrøgt under transport fra Australien og kom til Shin Rei San (før vi kom) på et tidspunkt, hvor der var alt for lidt foder. Det gik galt med mange kælvninger og de fleste kalve døde. Der levede dog nogle, deriblandt en lille, køn, velskabt én, der glemte at vokse, selv om den var godt i stand, og der blev kræset for den. Vi danske besluttede at købe kalven, forære landbrugsskolen det halve og på den måde selv få noget lækkert kød som julemad. Men kalven skulle jo slagtes. Jeg forelagde min tolk og vor husfar – begge kristne – spørgs-

målet og spurgte, om der var én på egnen, der kunne slagte kalven. Det fandtes der ikke! Jeg ventilerede, om ikke godt jeg, der hverken var japaner eller buddhist, kunne slagte og flå kalven. Det var ynksomt at betragte deres miner, medens de sagde – at for deres skyld – måtte jeg da godt – men. Og så standsede de. Jeg udløste spændingen ved at spørge, om de mente, jeg helst skulle lade være. Ja – udbrød de lettet, hvis du gør det, vil det i landsbyen gå som en løbeild, at nu har Morra-san slået den kalv ihjel, hvori muligvis én af deres kæres ånd boede.

Selvfølgerlig gjorde jeg det ikke. Min opgave var at slutte kontakt og forsøge at være til gavn. Så går det naturligvis ikke an at træde på disse menneskers følelser og traditioner. Min tolk kørte gladelig 35 km i vor lille lastbil for at få undlivet kalven. Da han kom hjem, udbetalte han mig et lille pengebeløb. Jeg må have lignet et spørgsmålstegn, for det var da mig, der skulle betale for slagtningen. Ja – sagde min tolk – jeg solgte arbejderne hoved og tunge. Det var jeg sikker på, I som kristne heller ikke ville spise. – Det kan jeg kun forklare som en forestilling hos ham om, at »ånd« er knyttet til hovedet. Hos ham som kristen – akademiker, højt begavet, levede endnu – trods alt en forestilling om fædres ånd i et dyr.

Har buddhister brug for kristendom? Almindelige lægfolk synes at have nok i det, de har. Intelligensen hævder, at buddhisme er langt mere i overensstemmelse med moderne videnskab end den kristne lære. Buddhister har respekt for al religion, men de, der kender både buddhisme – og noget til kristendom siger måske: Buddha var den store, kloge, fuldkomne, der døde værdigt på sit leje – omgivet af sine venner, som han samtalede med til det sidste. Kristus døde på et kors – som en forbryder.

Men hør nu et vidnesbyrd fra en forhenværende buddhistpræst, der blev kristen og i mange år har gjort et godt, kristent arbejde. Vi traf ham på hjemrejsen i Hongkong, men det kunne lige så godt have været i Japan.

Pastor C. C. Wang hedder han. Han har rejst i Vesten, U.S.A. og Europa, hvor han blev spurgt: »Hvorfor blev du kristen?« Svaret gav han de venner, han havde vundet, i en lille pjece på engelsk. Her et lille uddrag:

Hvis ikke jeg havde mødt Kristus, ville jeg fortsat have været

buddhistpræst og med god samvittighed, for buddhisme er absolut ikke nogen dårlig religion. – Nu nævner jeg her et par af de argumenter, han bruger for skiftet.

Han siger, at en alvorlig buddhist er spundet ind i et utal af forpligtelser for at være en god buddhist, ting han absolut bør gøre – eller undlade at gøre – for at blive lykkeligere i næste tilværelse. Meget af alt dette er godt, siger pastor Wang, og en alvorlig buddhist er en god nabo og en god samfundsborger. Når en alvorlig buddhist, der har søgt at opfylde kravene, gør facit for livet op, siger han: Livet var lidelse og tomhed. – Da Wang så mødte de kristne og så deres glæde ved familieliv og arbejde, så at de tog det som en Guds gave, de sagde tak for, da følte han, de var rigere som mennesker end buddhister.

Når en buddhist kommer ind i templet, tilbeder han buddhilleder. Buddha var en stor lærer, men ingen gud og har aldrig sagt, at han skal tilbedes, siger Wang. Da jeg så hørte den kristne trosbekendelse: Vi tror på Gud Fader, den almægtige, himlens og jordens skaber, følte jeg: Her kan jeg knæle og tilbede.

En buddhists højeste ønske er at slippe for den idelige genfødsel – og som anført foran – havne i det store intet – i verdensaltet.

Lad mig her indskyde en oplevelse fra Japan, hvor jeg var sammen med Harry Thomsen og Charles Jensen inde i et buddhistisk kloster af de meget strenge. Et par radmagre munke viste rundt og forklarede. Alt var meget spartansk og dystert – undtagen i meditationslokalet, hvor gulvet var dækket med de græsflattede tatamimåtter, og alt var smukt. Her, fortalte munkene, våger vi én uge i hver måned, retter benene for hver time og har fri en time om natten til at spise. Der sidder man og mediterer, søger at tømme sig for tanker og begær – blive værdig til at slippe for en ny fødsel – og havne i det store intet. Hvad denne strenge øvelse giver dem i deres sind, tør jeg ikke bedømme.

Nu igen pastor Wang. I pjecen siger han, at da han i Johannes evangelium læste om Jesu samvær med sine disciple dén sidste aften, hvor Jesus siger til dem, at han går forud for dem for at berede dem et sted – og at der i hans faders hus er mange boliger o.s.v. (Johannes ev. 14), siger Wang, da så jeg svælget mellem kristendom med en evighed hos Gud efter døden – og i buddhismen som det højeste – og et næsten uopnåeligt mål – individets – åndens endelige udslettelse.

Skønt der kun er få kristne, 7-800.000, i Japan, har kristendommen alligevel sat en del spor. I deres folketing er der procentvis »for mange« kristne. Der må være tillid til dem. Op under jul lyder Vestens juletoner ud fra alle musikforretninger o.l. – selv om Japan kun har overtaget noget af amerikanernes kommercielle jul. Skolerne holder fri om søndagen – også en del større virksomheder. Og den sociale lovgivning er der som her i pagt med kristne barmhjertighedstanker.

Afslutning om Japan og hjemrejse

I de godt 28 måneder, hele rejsen varede, har jeg ikke haft én sygedag, endda jeg drattede ned i en ensilagebeholder. Min hustru måtte af med blindtarmen på et udmærket, moderne hospital. Hun fik kun lokalbedøvelse og et lille bitte snit, danske læger senere undrede sig over. Min kone fulgte med i operationen. Da den var overstået, gav hun lægen hånden og sagde: Dom arrigatto (mange tak), hvad han næppe havde oplevet før. Ingen på hospitalet, læger eller sygeplejersker, kunne andet end japansk. Ved hjælp af min tolk fik jeg sygeplejersken til at stille 10 spørgsmål, der nok ville blive brug for. Dem fik min kone på dansk. Hej-hej er ja og jæ-jæ er nej (pas på i Japan københavner). Hun kunne vælge mellem japansk og vesterlandsk mad. Det ville aldrig falde hende ind at vælge Vestens, når der nu var sådan lejlighed til at lære japansk mad at kende. Hun blev behandlet storartet, og efter 8 dage var hun hjemme, fuldkommen rask.

Vi havde, inden vi rejste, gjort os klart, at det ikke var sikkert, vi kom hjem. Vi længtes aldrig derude, havde hænderne fulde, men i foråret sagde vi til hinanden: Det ville være dejligt at komme hjem og endnu en gang se den danske bøgeskov springe ud.

Den 1. april 1967 forlod vi Japan, så os om i Hongkong, hvor vi i to døgn opholdt os på vort selskabs meget smukke missionsstation fra Reichelts tid. Vi kiggede også ind i Maos Kina. I Hongkong fragtedes levende grise på en trehjulet cykles bagagebærer, hver gris i en slags ståltråds kurv. Lære så længe man lever!

To døgn opholdt vi os i Bangkok, fire dage i Athen. Begge dele var særdeles interessante. Den 8. april kom vi til København, hvor familie og venner tog imod os. Dejligt igen at være omgivet af danske.

Det eneste, der ikke gik planmæssigt på den lange tur, var København–Hammerum. Vi skulle til Karup flyveplads, hvor vi var ventet, men måtte til Billund – en flyvemaskine var »halt«.

Skønt at komme hjem, hvor den snævre familie var samlet, og slægtens yngste, lille Bo, overrakte den mormor, han ikke kendte – men hvis fotografi han stadig var sat til at kysse – en dejlig buket blomster. Knus i massevis – også af skolens personale. Senere ned i vort hjem på Vester Allé, hvor frk. Skovsgaard, vor mangeårige lærerinde, boede, medens vi var borte, men nu var flyttet i eget hus, og hvor naboer havde bundet den dejligste blomsterguirlande omkring vor dør.

Hjemme igen

Efter at have hvilet og akklimatiseret os lidt, kom der en mængde opfordringer om at komme ud for at fortælle om Japan. Medens jeg gik derude, tænkte jeg: Nu skal jeg hjem, læse og gøre, hvad jeg har lyst til, for nu er min bane som foredragsholder færdig, Japan kan man da næppe interessere sig for, og faglige foredrag nægter jeg fremover – altså – blive hjemme hos Lillemor.

I løbet af 1½ år fra 1. juli 1967 holdt jeg omkring 140 møder. Projektet i Japan havde kostet mange penge, så missionselskabets kasse var slunken. Hvor jeg kunne slippe af sted med det, stillede jeg den betingelse for at komme, at jeg fik min biludgift dækket (egen bil) og en frivillig gave til buddhistmissionen. Jeg kom i missionshuse, KFUM og K, kristelige landmandsmøder, landboforeninger, husmandsforeninger, husmoderforeninger, agronomforeninger, slagteribestyrelse, loger, ydre missionskredse, børnekredse, missionsudstillinger, aftenskoler m.m. Undertiden blev gaven delt med andre, der havde kristelige eller humane formål. Allertiest har jeg talt til gamle, dem manglede jeg mig selv. De er i hvert fald mindst lige så interesseret som de øvrige forsamlingsmedlemmer. For morskabs skyld har jeg somme tider indledt med at spørge: Hvor mange af jer »ældre« har været oppe at flyve? En skov af hænder – tidens tegn. Min hustru var jævnlig med på turene.

Der var unge japanere på egnen, nogle jeg havde skaffet plads, der så trak andre med, så vi hyppigt havde japansk invasion i vort hjem ind imellem også prominente Japan-gæster, vi havde mødt derude. Det var undertiden en belastning for min kone, men hun nød det – dvælede meget tit ved vor tur. Hun var lige så lykkelig for den som jeg.

Derude havde vi blandt mange andre danske besøg også af min kones brorsøn med familie, ansat i SAS. Han gav ved en sammenkomst følgende beskrivelse af Faster fra en køretur, vi var på: Vi holdt uden

for en butik, Faster gik ind med sin kurv. Vi kunne fra bilen følge, hvad der skete. Hun pegede – nikkede, rystede på hovedet, smilede, betalte og kom ud med en kurvfuld gode sager.

Familien

Vore livsdage er halvfjerdsindstyre år, og kommer det højt da fir-sindstyre. Deres herlighed er møje og slid, thi hastigt går det, vi flyver af sted. (Salme 90, vers 10).

Ja, vist var der møje og slid, og »vi flyver af sted«, men møje og slid kan virkelig også være skønt. Vi har været glade mennesker, også glade ved at have travlt.

Firs år er mere end $\frac{1}{25}$ af vor tidsregning. Vi går og regner med, at tiden er et hav – uendeligt. Et ret langt menneskeliv spænder faktisk langt.

Familieliv i almindelig forstand er der ikke meget af på en ungdomsskole, hvor eleverne bor. Der har i denne fremstilling været nogle glimt. 17. april 1947 fejrede vi et skønt sølvbryllup – dog med lovlig lange og for mange velmente taler. Samme dato 1972 kunne vi have fejret guldbryllup, men min hustru døde 25. januar 1972 – pludselig.

Vor ældste datter, Andrea Margrethe, blev gift 2. april 1945 med Johs. Ilkjær, Mølhøjgård, Hellerød, Thyholm. Selv under umådelig vanskelige forhold med luftalarm, kaos og tyske tropper i gymnastiksalen, kom en prærievogn, d.v.s. en lastbil med bænke dækket med presenninger med familiemedlemmer fra Sønderjylland, og sikken et humør de kom med; det var, som om alle trængte til at feste midt i alt det, der trykkede.

Estrid og Johannes Toftdahl Andersen blev gift under roligere forhold den 13. april 1949.

Birger blev gift med Ebba Bruun, Skodborg, den 21. oktober 1951.

Birger var under sit studieophold på Landbohøjskolen et år i U.S.A. som udvekslingsstudent. Et godt år for ham, der også gjorde ham perfekt i engelsk. Han tog fortsættelseskursus på Landbohøjskolen, blev licentiat og arbejdede under studiet på driftsbureau m.m.

Som landbrugslærer på Borris Landbrugsskole skrev han i skolens årsskrift for 1956 en artikel: »Er udnyttelsen af produktionsmidlerne i landbruget effektiv?«

Artiklen vakte en voldsom opsigt. Mindst 50.000 landbrug bør nedlægges, hævdede han. Det var en meget grundig og statistisk velunderbygget artikel, der startede en voldsom diskussion. Forstander Johs. Larsen, Tune, dengang formand for De samvirkende danske Landboforeninger, skrev i et kondolencebrev ved Birgers død, at Birgers navn ville gå over i historien som den første, der klart bebudede en ny tid.

Birger blev alvorlig syg i julen 1958, havde kræft, lå i Aarhus, håbede på at leve, men beredte sig på at dø. En dag, hans kære kone og jeg besøgte ham, havde hun talt med professor Krebs, der ikke gav noget håb. – Gå hjem og læs H. C. Andersens »Moderen«, sagde han. Vi blev enige om endnu at tie med vor viden. Det er vanskeligt at tage stilling til det spørgsmål over for en ung mand, der gerne vil leve.

Men professoren havde ladet en ytring falde, hvoraf Birger kunne slutte, at hans kone havde talt med ham. Så snart Ebba sad ved hans seng – jeg stod ved fodenden – spurgte Birger om, hvad professoren havde sagt. Nænsomt, meget nænsomt, fik Ebba det sagt. Da åndede Birger tungt – lå lidt – og fremsagde så Job-ordet: Herren gav, Herren tog, Herrens navn være lovet. Igen lå han lidt og sagde så: Ske din vilje. Igen en pause, så fortsatte han: Hvor har jeg fået lov til at se og opleve meget og leve rigt.

Han håbede stadig på livet, men regnede nok med at dø. Hvor har hans ord for os været værdifulde. Han stod midt i skabende arbejde, som han elskede. Det havde været naturligt, om han havde sagt: Jeg kan ikke dø nu – jeg vil ikke. Han døde 1. marts 1959.

Da vi undervejs fra Aarhus til Ringkøbing Kirke vendte indenom og holdt ved skolens dør, sagde jeg blandt andet: Vi forstår ikke, Birger skulle dø – er det for hans skyld, det sker? Er det os, der skal have en lektie lært?

Et vældigt følge fulgte ham til graven, som usandsynlig mange blomster smykkede, og mange gode ord blev sagt ved mindefesten.

Min hustru holdt sengen otte dage i januar 1972, en »omgangssyge«, ville absolut ikke have læge. Dagen før hun døde, overværede hun kong Frederik den Niendes bisættelse i fjernsyn fra et godt leje i dagligstuen. Hun vidste fantastisk besked med den kongelige slægts foregreninger. Næste dag ville hun begynde at stå op, men døde pludselig d. 25. om aftenen, fik en blodprop, som flere i hendes slægt. Hun mærkede det næppe. Det er et chock at få, men en let død – som hun havde

ønsket sig i Guds time. Ingen af os havde regnet med, det var op over, selv om vi hyppigt talte om døden.

Da hun blev begravet en kold januardag 1972 var Gjellerup Kirke mere end fyldt, og »Min sjæl du Herren love« blev som et lovsangsbrus fra en sangglad slægt båret gennem kirken. Børnebørn sang med fløjteledsagelse. Hele hendes liv bar vidnesbyrd om en enfoldig og barnlig tro på Gud. Denne stærke kvinde med det varme hjerte havde særdeles mange venner, hvoraf mange ved mindefesten på skolen gav udtryk for, hvad de skyldte hende.

Undskyld, kære læser, at døden kommer til at fylde noget i denne bog, men vor slægt burde nok lære mere at regne med døden som livets sikreste realitet – og så samtidig leve livet, glæde sig derved og være taknemmelig for hver ny dag.

Nu sidder jeg i parkettet

Ene i vort lille hus på Vester Allé. Jeg er tilskuer til det, der går over verdens store scene. Som rekreation passer jeg 1770 m² have, plukkede i sommer 145 pund jordbær og 35 pund hindbær, spiser selv mange hele året rundt og kan let få en del »fyldt i andre«. Jeg kommer en del ud til pensionistforsamlinger, men siger nej til større møder og overlader det faglige til unge kræfter – selv om jeg stadig har min mening om tingene.

Den største begivenhed, siden jeg sidder ene, er folkeafstemningen om vort medlemskab af E.F. – Da lod jeg mig lokke ud både i tale og skrift. Jeg forstår da godt, at folk af idealistiske grunde, af frygt for Danmarks fremtid som folk kan være bange og sige nej. Men jeg sagde ja og begrundede det sådan:

1. Hvis der havde eksisteret et effektivt fællesmarked før 1914, var de to ødelæggende krige ikke kommet, og en Hitler er utænkelig i et stort, åbent fællesområde. Det var europæiske stormagter, der i egoisme startede disse krige.

2. Jeg tror, vi kan bestå som danske i E.F. Det bestemmer vi selv. Det afhænger af, om vi kan skabe, åndeligt og materielt. I kampen om Sønderjylland spillede »trods« en rolle, men som tidligere omtalt mener jeg, at det var alt det værdifulde fra Danmark, der kom ned til os,

der var afgørende. Sikken et digterkuld i forrige århundrede, mægtige folkelige og kristelige åndsstrømninger, folkehøjskolen, andelsbevægelsen og meget andet var efter min mening udslaggivende, når:

»En bejler kom fra syd og én fra Norden«.

3. Det økonomiske. For landbruget efter min mening meget afgørende, men hvis vor industri er konkurrencedygtig, må et større marked også være godt for den.

Dette kun for at begrunde mit ja.

Når jeg betragter vor tilværelse nu, kommer jeg uvilkårligt til at tænke på tyskeren Osvald Spengler, der ved afslutningen af første verdenskrig skrev »Aftenlandenes undergang«. Han påviste fællestræk for alle kulturepoker, før de gik til grunde: Brød (det materielle), skuespil (fornøjelser), vold, seksuelle udskejelser m.m. Han mente, de samme tegn var til stede dengang i Vesten, men nu, hvor vi har lært af historien, burde der være mulighed for, vi som en erfaren læge sad ved sygesengen, stillede diagnosen og gav den nødvendige medicin. Sådan sagde han – frit gengivet. Drog vi så i Vesten den konsekvens? Drager vi den nu?

Jeg ængstes, når jeg ser på vor tid, ser på Danmark. Alt skal ikke være som før, slægterne må finde deres vej. Men det, vi har i vort land af stort og skønt, er efter min mening i stor udstrækning groet op med kristendom som grundlag. Hvor vil jeg ønske, det danske folk fremover kan bygge på samme grundvold. Jeg ved, der er mange sunde, stærke kræfter i det danske folk. Måtte de få lov at virke!

At skrive erindringer kan bringe glæde ind i ens sind over mange begivenheder. Men det er også at gå ind under dom – ens egen – medens man skriver: Der tog du fejl, der handlede du forkert ... Det hober sig op – og dømmer.

Selvfølgerlig kunne jeg have udrettet mere, end jeg har gjort. Jeg kunne have været mere for familien, mine elever og andre, personligt menneskeligt. Vel kunne elever frit komme til mig – men alligevel! Og et fagligt arbejde kan aldrig blive godt nok.

I 1953 kørte min hustru, søn, svigerdatter og jeg en tur til Frankrig. Jeg ville gerne igen se de steder, jeg havde været under første verdenskrig. – Først opsøgte vi min kones ældste brors grav. Han faldt 11. april 1917, skulle næste dag have været bort fra fronten for stedse,

Ved Theas ældste
brors grav

fordi han havde 5 børn. – Billedet viser hans bror, Johannes, ved graven, der har et trækors og en blikplade med navnet – et kors – blandt en skov af kors.

Da han sidst rejste hjemmefra, holdt han en arm ud af kupévinduet, så længe hans kære kunne se – og pegede opad.

Modstående billede er fra fortet Douaumont. Jeg ser ud mod stedet, hvor jeg blev såret den sidste dag, jeg var ved fronten, men kan ikke komme der. Arealet ligger urørt, afspærret, fuld af ammunition, der ikke er eksploderet. I skolens årsskrift for 1953 skrev jeg en artikel, der sluttede sådan:

Mange ting tænkte jeg på ved Douaumont, men lad mig standse. Jeg kan jo alligevel ikke holde nutid og fortid fra hinanden. Vi rejser i en Austin, hvis motor spinder let og fint, men i virkeligheden er det en ung infanterist, der aldrig drev det til andet end menig – heldigvis under de givne omstændigheder –, som er på tur i erindringens store land. Han fornemmer igen meget af den lidelse, det var at være med til det,

Med Douaumont i ryggen ser jeg ud mod stedet, hvor jeg blev såret 1917

der skete. Så stiller han sig selv spørgsmålet: Hvis det nu kunne gøres om, livet, og du frit kunne vælge, om du ville opleve dette – lide dette – eller ikke, hvad så? Det er underligt, men jeg tør ikke svare hverken ja eller nej, for vævet ind hist og her i disse år ligger der nogle af de oplevelser, som jeg måske slet ikke kunne have undværet.

Nu spinder Austin'en hjemad mod det dejlige land mod nord. Hvor har det svedet i mig, når jeg f.eks. somme tider bag fronten så et tog, der gik bort fra fronten – og altså kunne køre hjem. Og hvor var det vidunderligt at få brev hjemmefra – fra mor – og fra hende, der nu sidder ved siden af mig. Vi var forlovet – hemmeligt den første del af krigen. Havde jeg kunnet ordentlig fransk, skulle hun have været med ind bag mit første kvarter i Crisolles og set det sted under ribsbuskene, hvor jeg med bankende hjerte læste hendes breve og så på hendes billede. Hvor betød breve meget for os!

Vi kører stadig mellem grave. Og nu har vi haft lov at leve lykkeligt i mere end 31 år. Søn og svigerdatter er med. To par er hjemme i Danmark med deres dejlige poder. Og så ligger den skole i Hammerum, som vi fik så kær, og både i Haslev og her fik vi lov at leve blandt en ungdomsflok, der gav os mange gode stunder og megen rigdom.

Jo, jeg tror nok, rejsen betalte sig; der blev mere grund til glæde og

tak. Men det er ikke let med de grave, for når det nu ikke blev mig, der ligger under et sort kors med en blikplade på, så rummer dette en vældig forpligtelse, og jeg er klar over, at efter Guds målestok kommer jeg ynkelig tilkort.

Sådan skrev jeg for 21 år siden. Jeg mener det samme i dag. Og dog er mit sind fyldt med tak for en rig gerning, et strålende følgeskab gennem livet. Nu glæder jeg mig over børn og børnebørn og over naboer, der er gode ved mig. Jeg vil slutte med Salme 16, vers 6:

*»Snorene faldt mig på liflige steder,
ja, en dejlig arvelod tilfaldt mig«.*

POUL KRISTENSEN · HERNING